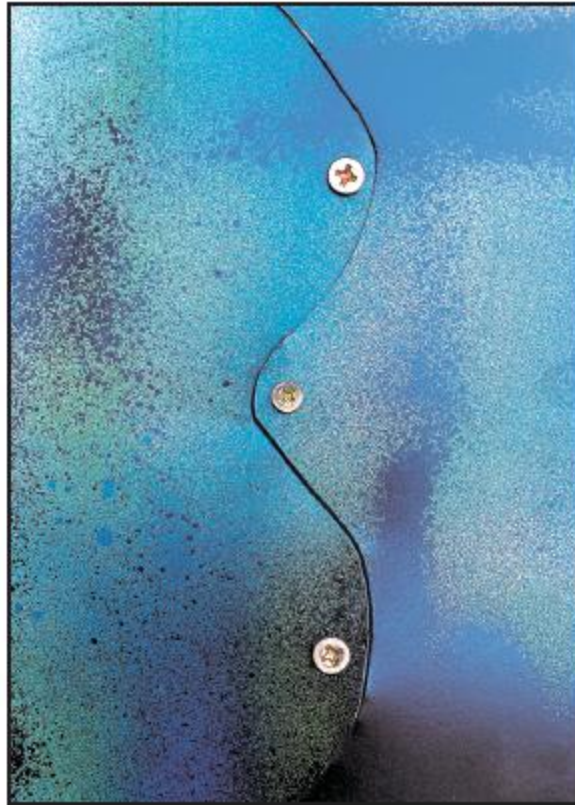

Språk och gräns/er

**- Om språk och identitetsskapande
i några skönlitterära verk**

Marie Carlson (red)

Språk och gräns/er

– Om språk och identitetsskapande
i några skönlitterära verk

Marie Carlson

Redaktör

ROSA utkommer oregelbundet. Serien består av forskningsrapporter m.m. inom ämnet svenska som andraspråk. Det främsta syftet med serien är att ge en möjlighet att snabbt och i preliminär form avrapportera arbetet inom Institutet för svenska som andraspråk. Även andra arbeten inom ämnesområdet publiceras dock. Frågor och synpunkter är välkomna och kan riktas direkt till författarna eller till Institutet för svenska som andraspråk, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

TIDIGARE UTGIVNA RAPPORTER:

- Anna-Britta Wallerstedt (1997) *Den receptiva ordförståelsen hos invandrarelever och deras inlärningssituation.*
- Monica Reichenberg Carlström (1998) *Koherens, röst och läsning på ett andraspråk.*
- Roger Källström (1999) *Svenska som andraspråk – lärarkompetens och lärarutbildningsbehov.*
- Suzanne Nordin-Eriksson (under medverkan av Anna Kumlin) (2000) *Inlärarautonomi speciellt ifråga om lågutbildade andraspråksinlärare.*
- Uno Källtén (2001) *Analys av Skolverkets rapporter och trycksaker under åren 1994 och 1999.*
- Ulla Sundemo och Monica Nilsson (2004) *Barnboksfiguren – en tillgång på olika plan.*
- Inger Lindberg och Karin Sandwall (red) (2006) *Språket och kunskapen – att lära på sitt andraspråk i skola och högskola.*
- Inger Lindberg och Sofie Johansson Kokkinakis (red) (2007) *OrdiL – en kartläggning av ordförrådet i läromedel för grundskolans senare år.*
- Qarin Franker (2007) *Bildval i alfabetiseringsundervisning – en fråga om synsätt.*
- Inga-Lena Rydén (2007) *Litteracitet och sociala nätverk ur ett andraspråksperspektiv.*

© Författarna och Institutet för svenska som andraspråk

Institutet för svenska som andraspråk
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 GÖTEBORG

OMSLAGSFOTO: Photos.com

SÄTTNING: Janne Saaristo

TRYCK: Reprocentralen, Humanisten, Göteborgs universitet

Innehåll

Introduktion	
Marie Carlson	1
Att läsa <i>Ett nytt land utanför mitt fönster</i> med några språk- och samhällsvetenskapliga verktyg	
Catarina Economou	13
Tankesultanen och den symboliska marknaden	
– Språk och identitet i <i>Ett öga rött</i>	
Julia Große	23
<i>Du är alltså svensk?</i>	
– Institutionella praktiker i det svenska samhället	
Annette Johnsson	41
<i>Damernas Detektivbyrå</i>	
– Deckargenren som arena för politisk diskussion?	
Anette Wahlandt	55
Språk, identitet och den koloniala närvarons komplexitet i <i>Ett tillfälligt möte</i>	
Susanne Jämsvi	67
<i>Brick Lane</i> – En roman som väcker frågor	
Lill Langelotz	79
Marjane – En iranska i Europa	
– Språk och identitetsskapande i den grafiska romanen <i>Persepolis</i>	
Qarin Franker	91
<i>Ett nytt land utanför mitt fönster</i> – Främlingskap ”här” och ”där”	
Tünde Puskás	125
Om artikelförfattarna	137

Introduktion

Språk och gräns/er – Om språk och identitetsskapande i några skönlitterära verk

Marie Carlson

”Tryggare kan ingen vara än den som besitter ett språk” skriver Theodor Kallifatides i sin självbiografiska berättelse *Ett nytt land utanför mitt fönster* (2001, s. 144). Det kan tyckas vara ett okomplicerat påpekande och en inställning som tas nästan för given. Att så ändå inte alltid är fallet visar Kallifatides och flertalet andra författare som analyseras i denna rapport om språk och identitetsskapande i några skönlitterära verk. Snarare visar analyserna av de lästa verken på den komplexitet som språk och språkpraktiker i regel är inbäddade i. Överlag tycks språkfrågor vara något som berör de flesta människors vardag mer än man i förstone tänker sig. Det handlar om identitet och självbild – om meningsskapande och interaktion – och det handlar om makt- och dominansförhållanden relaterade till kategorier som kön, klass och etnicitet. Genom språket dras gränser och med språket som medel upprättas normer. Genom språket markerar vi, sorterar och kategoriserar – vi innesluter och utesluter. Det sker såväl på samhällelig

nivå som i möten människor emellan i olika situationer och relationer. Ibland uppstår särskilt heta diskussioner om just språkbruk – ”vem talar ’rätt’, ’bra’ eller ’korrekt’ svenska”? Och vilken slags svenska vill vi ha? Vad bör vi läsa och varför? Olika aktörer i politik, debatt, och media gör anspråk på att ha ”rätt” uppfattning. Ofta utkristalliseras i dessa sammanhang ett ”vi-” och ”de-tänkande”, där majoritetssamhället gör anspråk på att ha tolkningsföreträde gentemot olika minoriteter och grupper. Men dessa gränsdragningar och olika anspråk är inte fastlagda utan utgör ständigt pågående processer med ett visst handlingsutrymme. Som Kallifatides uttrycker det: ”Vi lever och handlar inte i enlighet med en fastställd identitet, utan i enlighet med samhällets regler och vår position i det” (ibid., s. 33). Bland annat dessa ”positioner”, ”regler” och handlande eller förhandlande uppmärksammas och diskuteras här i denna rapport i åtta artiklar skrivna inom ramen för en forskarutbildningskurs vid Institutet för svenska som andraspråk vid Göteborgs universitet.

Kursen, som hade rubriken ”Svenska som andraspråk ur utbildnings- och samhällsperspektiv”, ville utifrån olika teoretiska och metodiska perspektiv ge en orientering kring aktuell andraspråksforskning med fokus på samhälle och utbildning. Ett särskilt syfte var att ge de studerande verktyg att kritiskt granska förklaringsmodeller och forskningsmetoder av betydelse för att förstå sociala processer och mänskligt handlande i förhållande till språkideologiska och språkpolitiska frågor i samhälle och utbildning. Teman som behandlades på kursen var: ”Skolan som social, kulturell och språklig arena”, ”Språk- och utbildningspolitik i det flerspråkiga samhället” och ”Flerspråkighet och litteracitet i arbetsliv och samhälle”. En av examinationsuppgifterna, som föreliggande rapport bygger på, innebar att läsa ett skönlitterärt verk med lämplig tematik och att försöka tillämpa några av de teoretiska och metodiska perspektiv som behandlats. Flera av artikel-författarna inspirerades i sin läsning av en *poststrukturalistisk teoriram* och till viss del *postkolonialism* som båda i sig också inbegriper ett *socialkonstruktionistiskt perspektiv*. Men även vad som kallas *kritisk diskursanalys* liksom en *narrativ ansats* kom att prövas i den analytiska bearbetningen. För att ge möjlighet till en ökad förståelse av dessa

bearbetningar följer här en kortfattad beskrivning av de mest använda perspektiven.

Det poststrukturalistiska perspektivet betonar språkets betydelse för skapande av identiteter, institutioner och politik. Men perspektivet ser inte språket som något som reflekterar en redan existerande värld, utan språket som något som både konstituerar och konstitueras i en ömsesidig process. Inom poststrukturalismen försöker man snarare visa hur "världen" struktureras/konstrueras genom att belysa hur språket utövas i sociala sammanhang. Detta gäller såväl sociala relationer som den så kallade objektvärlden. Som Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn påpekar i introduktionen till *Globaliseringens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*:

Enligt det poststrukturalistiska perspektivet kan därmed storheter som "samhället" eller "den materiella världen" aldrig skiljas från de betydelser de tillskrivs genom språket – och det kan vara värt att än en gång understryka att det är fråga om språk såsom det utövas i sociala praktiker, genom vilken världen oupphörligen produceras och reproduceras (1999, s. 18).

Introduktionen till *Globaliseringens kulturer* presenterar egentligen postkolonialism – en ansats som i sig är starkt influerad av poststrukturalismen. Den postkoloniala teorin undersöker bl.a. hur bilden av "Västerlandet" som upplyst och modernt skapas genom att beskriva "Österlandet" som föråldrat, mystiskt och traditionellt. När Väst utmålar "den Andre" – en främmande kontinent eller ett folk – som starkt annorlunda genom en dikotomi (ett motsatspar) förknippas Väst med den mer positivt laddade delen av dikotomin. Väst kan t.ex. stå för kultur medan Öst står för natur; Väst står för det rationella medan Öst står ofta för det (påstått) irrationella. Den postkoloniala teori-bildningen består i sig av olika inriktningar – för en utförligare diskussion kring detta, se vidare Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn (1999).

Ett av poststrukturalismens centrala begrepp är *diskurs* som ofta definieras som "ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)" (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 7). Språket

är strukturerat i olika mönster som våra utsagor följer när vi agerar inom olika sociala domäner (ibid.). I en diskursanalys söker man efter framträdande tankemönster eller centrala systematiskt återkommande begrepp. Men det handlar inte om ”rätt” eller ”fel” utan snarare om hur vi människor i tal och text konstruerar en ”sanning” om världen, en ”sanning” som också styr vårt handlande. När uttryck som ”social kompetens”, ”bra svenska” och ”språktest” används i argument för politiska beslut och social praxis bygger dessa på olika antaganden om deras innebörd.

Som Winther Jørgensen och Phillips påpekar i sin bok *Diskursanalys som teori och metod* består diskursanalys dock inte av en enda ansats utan snarast av en rad tvärvetenskapliga och multidisciplinära ansatser (2000, s. 7). Winther Jørgensen och Phillips koncentrerar sig på främst tre angreppssätt, nämligen diskursteori, kritisk diskursanalys och diskurspsykologi. Den sistnämnda hör hemma inom socialpsykologin (t.ex. Gergen 1994), den kritiska diskursanalysen brukar anses också inbegripa den sociala praktiken och en materiell värld (t.ex. Fairclough 1995), medan diskursteorin som tillskrivs de politiska teoretikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe (t.ex. 1985) anses vara mer textorienterad och inriktad på dekonstruktion av andra teoribyggen. Denna dekonstruktion förväntas avslöja outvecklade antaganden och inre motsägelser – vilket i sin tur innebär ett blottläggande av ideologiskt innehåll (se t.ex. Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 31).

Förutom centrala föreställningar om hur ”språk” och ”subjekt” ska förstås, delar de tre angreppssätten enligt Winther Jørgensen och Phillips därtill en målsättning om att bedriva *kritisk forskning*. Med detta avses forskning som handlar om ”utforska och kartlägga maktrelationer i samhället, och att formulera normativa perspektiv varifrån man kan kritisera dessa relationer och peka på möjligheter till social förändring” (ibid., s. 8). Det kan röra sig om att avslöja förtryck av etniska grupper, kvinnor osv. Dessutom liknar de tre angreppssätten varandra genom den gemensamma *socialkonstruktionistiska* utgångspunkten – här finns fyra nyckelpremisser att uppmärksamma (Burr 1995, s. 2ff). För det första föreligger en kritisk och problematiserande inställning till ”självklar” kunskap, till det som tas för givet. Vår

kunskap om världen betraktas inte som ”objektiva” spegelbilder av verkligheten därute, utan som ett resultat av hur vi kategoriserar och beskriver världen. För det andra är vår kunskap om världen alltid kulturellt och historiskt präglad och därmed föränderlig. Det tredje generella antagandet handlar om samband mellan kunskap och sociala processer. Kunskap skapas i social interaktion – vårt sätt att uppfatta världen frambringas och upprätthålls i sociala processer. Det fjärde antagandet berör slutligen samband mellan kunskap och social handling. Inom ramen för en bestämd världsbild och ett visst sätt att uppfatta världen blir endast vissa former av handling naturliga och tänkbara (ibid.).¹ Ett av bidragen i föreliggande rapport uppmärksammar särskilt en *narrativ ansats* som i sig också kan underordnas det *socialkonstruktionistiska perspektivet*. Enligt Kenneth Gergen (1994) skulle vi inte finnas om de vi är utan berättelser. Vi använder oss av berättelsen och berättandet som teknik i allehanda sammanhang för att skapa mening och göra oss begripliga för omvärlden. På detta sätt får även våra handlingar betydelse eller mening genom att de placeras in i en livsberättelse (jfr Czarniawska 2004, Johansson 2005).

Den första artikeln i denna rapport är skriven av Catarina Economou som läst *Ett nytt land utanför mitt fönster* av Theodor Kallifatides (2001). Catarina är en av dem som låtit sig stimuleras av såväl socialkonstruktionism som poststrukturalism i sin läsning. Språkliga teman som behandlas är ”Identitet och främlingskap” och ”Språk och makt”. Men också en kritik mot det svenska samhället lyfts fram, där Kallifatides går bortom språkfrågan och uttrycker tvivel om det

¹ Vid sidan om de gemensamma nyckelpremisserna finns också centrala skillnader mellan angreppssätten – det är viktigt att påpeka. Så råder det t.ex. oenighet om vilken ”räckvidd” diskurser kan ha. Som Winther Jørgensen och Phillips frågar: ”Konstituerar diskurserna det sociala fullt ut, eller konstitueras de själva av andra aspekter av det sociala?” (2000, s. 9). Likaså har de olika angreppssätten olika fokus i den konkreta analysen – se här också Börjesson 2003; Börjesson & Palmblad 2007; Wetherell, Taylor & Yates 2001. För den som är intresserad av variation av textanalys i samhällsvetenskaplig kontext rekommenderas t.ex. *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text och diskursanalys* av Bergström & Boréus 2005.

svenska samhället överhuvudtaget är berett att ”möta det nya”. Förvisso har invandringen förändrat Sverige på ett yttre plan genom till exempel olika matkulturer. Musik och idrott är också områden där ”invandrare” har fått tillträde, men sedan är det slut och ”de stängda strukturerna tar vid” (ibid., s. 78).

Julia Große har läst Jonas Hassen Khemiris *Ett öga rött* (2003), en roman som hon menar kan ses som ett språkligt experiment, där olika (socio-)lingvistiska aspekter spelar en viktig roll, men också som en starkt samhällskritisk skildring. Förutom ett poststrukturalistiskt perspektiv prövar Julia kritisk diskursanalys som teoretiskt ramverk. Framför allt hämtas analytiska verktyg från Aneta Pavlenkos och Adrian Blackledges antologi *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts* (2004) i förståelsen av hur Halim, huvudpersonen Khemiris roman, förhandlar sin identitet i olika situationer och på olika sätt. Julia Grosse diskuterar bland annat Halims språkliga val utifrån maktförhållanden. Hon ser Halims språkanvändning som en positionering gentemot samhället och motstånd mot vissa identiteter som tillskrivs honom. Även Pierre Bourdieus kapitalbegrepp kommer till användning i analysen (Bourdieu 1991). Liksom Catarina Economou i sin diskussion av Kallifatides författarskap uppmärksammar Julia hur Khemiri som författare möter svårigheter med att få sitt författarskap erkänt per se – snarare förpassas de båda författarna till en särskild kategori ”invandrarförfattare”. Som Kallifatides uttrycker det: ”Efter trettio böcker på svenska är jag alltjämt i den senaste litteraturhistorien förpassad till avdelningen invandrarförfattare, en kategori som för med sig andra kriterier och värderingar” (Kallifatides 2001, s. 12 – se även Tünde Puskás bidrag för denna diskussion).

En ännu starkare fokusering på kategorisering och sortering liksom dess konsekvenser möter vi hos Annette Johnsson, som läst *Du är alltså svensk? En triptyk* av Lena Andersson (2004). Fatima från Kabylien i Algeriet är huvudperson i större delen av boken. Första delen av boken handlar huvudsakligen om ett institutionellt samtal mellan en arbetssökande ”invandrare” och en etniskt svensk rekryterare. I detta samtal utspelar sig en absurd dialog och Annette menar att genom denna intervju berättar författaren mer generellt om institutionella

praktiker i det svenska samhället och dess bild av invandrare. Fatimas liv förändras genom anställningsintervjun, eftersom hon får det sökta arbetet och börjar arbeta på regeringskansliet där hon inleder en kärleksrelation med statsministern. I sista delen av boken är perspektivet framför allt statsministerns, även om också dessa tankar fortfarande till viss del berör relationen till Fatima. Rekryteraren och statsministern, hävdar Annette, kan inte vara menade att ses som individer – därtill tycks de vara alltför absurda. Snarare bör de ses som representanter för olika roller och maktpositioner som existerar i samhället (jfr Thornborrow 2002). I sin analytiska bearbetning prövar Annette att kombinera ett diskursanalytiskt perspektiv med samtalsanalys, men hon använder också en postkolonial förståelse tillsammans med ett andraspråksperspektiv i sin avslutande diskussion.

I Anette Wahlandts och Susannes Jämsvis bidrag förflyttas vi till den afrikanska kontinenten och får följa några individers livsval, möjligheter och hinder på vägen. Anette Wahlandt har läst *Damernas detektivbyrå* av Alexander McCall Smith ([1998] 2005), ett verk som hon anser går att betrakta som en bok om kvinnlig frigörelse och inlägg i den politiska diskussionen. Anette diskuterar även deckarens plats på kulturscenen och frågar sig om denna genre har kommit att bli ett mer etablerat sätt att framföra ett socialt och politiskt angeläget budskap med. Det handlar inte enbart om en lättsam underhållning. Anette framhåller också att McCall Smith lyckas undvika att skriva fram något "afrikanskt mörker" och frammana någon exotism. Inte heller förmedlas någon känsla av att det är "den andre" som berättelsen handlar om. Genom huvudpersonen Mma Ramotswe, Botswanas första kvinnliga detektiv, låter McCall Smith oss möta en afrikansk kvinna och ett samhälle snarare som en variant av vår egen vardag och inte som en kontrast till det "västerländska". Anette understryker att boken går att läsa ur både ett genus- och klassperspektiv. *Damernas detektivbyrå*, hävdar Anette, skildrar en förändrad kvinnoroll i ett mycket traditionellt Afrika. Genom ett fadersarv, utbildning och användning av egenskaper, som kan ses som typiskt kvinnliga, skapar Mma Ramotswe sig en ny framtid. Anette kombinerar i sin analytiska bearbetning Pierre Bourdieus kapitalteori med en diskussion om språket som en typ av valuta (Bourdieu 1991).

Även Susanne Jämsvis bidrag om *Ett tillfälligt möte* av Nadine Gordimer (2002) utspelar sig på den afrikanska kontinenten, närmare bestämt i Kapstaden i Sydafrika och i ett annat land där man är arabisktalande. Genom huvudpersonerna, en man och en kvinna i 25-30-årsåldern, får vi ta del av existentiella frågor framför allt ur ett medelklassperspektiv. Abdu är illegal invandrare i Sydafrika men ser flykten från sitt land som ett sätt att få viss valfrihet i sitt liv. Julie tillhör en vit övre medelklass som hon vill ta avstånd ifrån. Dessa två personer möts och kommer att gifta sig innan han tvingas resa tillbaka till sitt gamla hemland. De reser tillsammans. Vid återkomsten till Abdus ökenby blir båda kungligt mottagna. Han kämpar ständigt för att komma därifrån medan hon finner sig tillrätta och trivs allt bättre. I sin analys lyfter Susanne Jämsvi fram Gordimers samhällskritiska författarskap bland annat genom att relatera till postkolonial teori- bildning. Denna teoribildning med ursprung i *Subaltern Studies Group* kritiserar kraftigt dominerande gruppers tolkningsföreträde (se t.ex. Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999). Susanne menar att Gordimer genom att presentera nya berättelser i form av andra perspektiv visar på möjligheter att bryta härskande maktgruppers hegemoni. I sin förståelse av Gordimers berättelse om identitetsskapande och relationer använder sig dock Susanne mer renodlat av ett socialkonstruktionistiskt perspektiv. Hon betonar här att det är viktigt att se identiteter som något som skapas och omförhandlas, inte som något statiskt och essentialistiskt. Överlag behandlas många aspekter/ perspektiv i Gordimers roman – det ”koloniala” finns närvarande liksom klass-, köns och etnicitetsperspektiv. En sådan komplexitet är också aktuell i de två följande bidragen av Lill Langelotz och Qarin Franker, där Lill har läst Monica Alis debutroman *Brick Lane* (2003) och Qarin *Persepolis*, en självbiografisk serieroman av Marjane Satrapi (2004).

I *Brick Lane* är Nazneen, en ung kvinna från Bangladesh huvudpersonen. I början av berättelsen blir hon bortgift med en medelålders man, Chanu, bosatt i London. Nazneen kommer att bo i ett område med många bangladeshier, där särskilt kvinnorna beskrivs stå utanför det brittiska samhället. Lill uppehåller sig i sin diskussion av romanen främst vid Monica Alis identitetsskildring och kolonialismens

inverkan. Trots ett förtryck från mannens sida växer någon form av kärlek och förståelse dem emellan fram, skriver Lill. Men hon ställer sig starkt kritisk till den kvinnoosyn som skrivs fram i romanen. Likaså uppfattar Lill ett elitistiskt och vad hon kallar normativt perspektiv hos mannen då denne genom utbildning i det brittiska samhället försöker skaffa sig ett erkännande. Som Lill påpekar har författaren Ali i andra sammanhang betonat att det kan vara svårt för en individ eller en grupp som väl är förtryckt att se var detta förtryck kommer ifrån – därmed blir det också svårt att bekämpa. Ali belyser således den komplexitet som strukturellt förtryck kan innebära för en enskild aktör, individ. Även Lill ansluter sig till en poststrukturalistisk och postkolonial teoribildning i sin analytiska bearbetning.

Också i den självbiografiska *Persepolis* av Marjane Satrapi (2004) har en ung kvinna huvudrollen. Marjane är uppvuxen i Iran och 14 år då hennes föräldrar skickar henne till mammans väninna i Wien i Österrike för att hon skall undgå ett allt starkare förtryck som växer fram under den islamska regimen. Boken är en *serieroman* i fyra delar. Qarin Franker väljer att kalla den en *grafisk roman*. Satrapi berättar med enkla, stilerade bilder tillsammans med engagerade texter om sitt liv från sex års ålder i Iran, hur hon skickas till Europa som tonåring och hur hon efter flera år där återvänder till Iran för att sedan åter som vuxen kvinna lämna sitt hemland. Identitetsskapande och positionering av den egna personen är ett genomgående tema i de fyra böckerna som också har ett tydligt politiskt budskap. Qarin Franker visar i sin analys hur plats, situation och relationer har betydelse när Marjane försöker ”relevantgöra” sin identitet i olika sammanhang (jfr Engblom 2004). Situationer skiftar och vi får möta Marjane i en rad positioneringar som ”den duktiga skolflickan med det lilla extra”, som ”skämtaren”, som ”den intressanta”, som ”den exotiska”, som ”integrerad eller som förrädare” och så vidare. Bourdieus kapitalbegrepp aktiveras i den analytiska diskussionen liksom olika identitetsbegrepp. Ytterst använder Qarin ett socialkonstruktionistiskt perspektiv i sin förståelse av Marjanes olika identiteter.

Sist av bidragen finner vi Tünde Puskás läsning av *Ett nytt land utanför mitt fönster* av Theodor Kallifatides (2001) – en bok som kan läsas

som en essä- eller tankebok. Till skillnad från Catarina Economou, som läst samma verk, fokuserar Tünde mer på olika typer av resor, rörelser och gränser i sin diskussion av identitet och identitets-skapande. Resor som inte behöver handla om geografiska avstånd eller resmål, utan snarare resor/förflyttningar i relation till språk, kultur och främlingskap. Tünde använder en narrativ ansats i sin analys och koncentrerar sig på fyra berättelser, som hon menar, vävs samman genom hela boken: berättelsen om Sverige, berättelsen om Grekland, berättelsen om språk och identitet och berättelsen om främlingskap. I vissa avsnitt överlappar de olika berättelserna varandra, medan de i andra delar går isär. Berättelsen om hur författaren förhåller sig till språk är dock något som genomsyrar hela boken. Här finns till exempel en spänning mellan modersmålet och det nya språket. Behärskandet av det svenska språket gör inte Kallifatides till svensk, men han är inte heller grek fullt ut – han blir en främling både ”här” och ”där”. Ju mer han kommer in i det svenska samhället desto mer påpekas det att han är en främling. Men det är ändå genom språket som han erövrar sin omgivning och hans iakttagelser förstärks genom associationer till både det grekiska och det svenska. Språket fungerar både som gräns och som något gränsöverskridande.

Föreliggande rapport om *Språk och gränser – om språk och identitets-skapande i några skönlitterära verk* kan med fördel användas inom t.ex. grund- och forskarutbildning i svenska som andraspråk, kultursociologi och pedagogik och inom lärarutbildningen, men också läsas av den som är intresserad av att läsa skönlitteratur och uppmärksamma författare även som språk- och samhällsanalytiker. Och då med särskilt fokus på kön, klass och etnicitet. Förhoppningsvis kan denna rapport bidra till en djupare förståelse av de personer och samhällen som de skönlitterära verken söker skildra, men också visa på hur olika teoretiska perspektiv kan användas och sättas i spel.

Göteborg i augusti 2007

Marie Carlson

Referenser

- Bergström, Göran & Kristina Boréus (2005). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Burr, Vivien (2001). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Börjesson, Mats (2003) *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, Mats & Eva Palmblad (red.) (2007). *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber.
- Czarniawska, Barbara (2004). *Narratives in Social Sciences. Introducing Qualitative Methods*. London: Sage Publications Ltd.
- Engblom, Charlotte (2004). *Samtal, identiteter och positionering. Ungdomars interaktion i en mångkulturell miljö*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.) (2002). *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Gergen, Kenneth (1994). *Realities and Relationships. Soundings in Social Construction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Johansson, Anna (2005) *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985). *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (2004). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon; Buffalo: Multilingual Matters.
- Thornborrow, Joanna (2002). *Power Talk: Language and Interaction in Institutional Discourse*. Harlow: Longman.
- Wetherell, Margaret, Stephanie Taylor & Simeon J. Yates (2001). *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London: Sage Publications Ltd.

Winther Jørgensen & Louis Phillips (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Skönlitterära verk

Ali, Monica (2003). *Brick Lane*. Stockholm: Bokförlaget Forum.

Andersson, Lena (2004). *Du är alltså svensk? En triptyk*. Stockholm: Natur och Kultur.

Gordimer, Nadine (2002). *Ett tillfälligt möte*. Stockholm: Bonniers förlag.

Hassen Khemeri, Jonas (2004). *Ett öga rött*. Stockholm: MånPocket.

Kallifatides, Theodor (2001). *Ett nytt land utanför mitt fönster*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

McCall Smith, Alexander ([1998] 2005). *Damernas Detektivbyrå*. Malmö: MånPocket.

Satrapi, Marjane (2004). *Persepolis 1*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.

Satrapi, Marjane (2004). *Persepolis 2*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.

Satrapi, Marjane (2004). *Persepolis 3*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.

Satrapi, Marjane (2004). *Persepolis 4*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.

Att läsa

Ett nytt land utanför mitt fönster med några språk- och samhällsvetenskapliga verktyg

Catarina Economou

Presentation av verket

Theodor Kallifatides roman *Ett nytt land utanför mitt fönster* (2001) är en självbiografisk berättelse om en invandrares villkor och möjligheter i Sverige. Kallifatides föddes 1938 i Grekland och kom till Sverige 1964. Han har varit lärare i praktisk filosofi vid Stockholms universitet och dessutom gett ut ett tjugotal litterära verk.

I *Ett nytt land utanför mitt fönster* som också kan karakteriseras som en essä- och tankebok, filosoferar Kallifatides över tillvaron som invandrare och över sitt ”främlingskap”. Tankar och funderingar finns också om kärlek, skrivande, språk och olikheter mellan den svenska och grekiska kulturen och levnadssätten.

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 13–22.

Boken inleds med att Kallifatides blir påhoppad av en A-lagare i Stockholm och utsatt för rasistiska smädelser. Han blir kallad för ”turkjävel” och sedd som den ”Andre” (författarens uttryck) av en svensk i misär. Med detta som utgångspunkt gör författaren återblickar i sitt liv med en slags bruten kronologi och som läsare får man inblickar i hans båda länder. På 60-talet emigrerade han från juntatidens Grekland där han blev jagad av militär på grund av sina vänstersympatier. Av en slump fick han i Aten se ett avsnitt ur Ingmar Bergmans ”Jungfrukällan” och blev starkt berörd, både av bilderna och av språket. Det gav honom en impuls att emigrera till Sverige. Huruvida han kom som politisk flykting eller arbetskraftsinvandrare framkommer inte. Väl här lyckas han etablera sig och gifter sig med en svensk kvinna, men inser om än motvilligt att han ännu efter trettiofem år är en främling. Detta främlingskap blir egentligen aldrig riktigt definierat, men finns med boken igenom som ett slags övergripande tema.

I ett avsnitt berättar Kallifatides om hur han återkommer till sitt forna hemland och förstår att han inte längre hör hemma där heller. Han beklagar sig för en gammal vän och menar att de blivit turister i sitt eget land. Vännen svarar då:

Nej, vi är inte turister. Din hustru är turist. Du och jag är främlingar. Hon gläder sig, men du och jag sörjer (Kallifatides, s. 122).

De inblickar i sitt forna hemland som Kallifatides förmedlar är inte på något sätt förskönande eller idealiserande. Det politiska systemet i juntatidens Grekland får hård kritik:

Mitt land har dödat mig /.../ Arbetslöshet, groteska sociala orättvisor, en allomfattande korruption, politiska förföljelser, slutna kretsar inom konsten och litteraturen där den vanligaste meriten var att ligga med rätt människor (ibid., s. 110).

Vänner och släkt skildrar han med värme. De börjar dock tycka att han förändrats och försvenskats. De kallar honom för ”kallrumpa”, som betecknar någon som saknar ett varmare temperament.

Mycket av mötet med det nya landet Sverige skildrar Kallifatides på ett bejakande och positivt sätt. Det svenska språket blir som en slags förälskelse, där han ideligen upptäcker nyanser och skiftningar.

Den långa resan tog sin början. Jag måste lära mig den svenska världen. Hur ser solen ut på svenska? Och månen? Och havet? Är det svenska havet en "hon" eller "han" eller ingetdera? (ibid., s. 53).

Han lär sig älska det svenska språket samtidigt som han brottas med det. Och han erkänner sin osäkerhet på om han har blivit en erkänd författare på grund av sitt invandrarskap eller sin talang. Han säger sig ha fått en plats i avdelningen för invandrarförfattare, "en kategori som för med sig andra kriterier och värderingar" (ibid., s. 12). Han skriver på ett anspråkslöst, lågmält och sympatiskt sätt och blir i mitt tycke aldrig speciellt kontroversiell eller utmanande i sina tankar. Däremot är innehållet välformulerat, kärnfullt och insiktsfullt och igenkännandets glädje kan nog många läsare uppleva. Goda citat finns att hämta och de kan bli till minnesvärda aforismer.

Teoretisk ansats

I analysen av *Ett nytt land utanför mitt fönster* använder jag mig av socialkonstruktionismen som teoretisk utgångspunkt. Med ett konstruktionistiskt perspektiv kan man studera det som sägs (skrivs) som ett resultat av ett sammanhang och man ser inte det skrivna som objektiva fakta eller självklarheter. Istället vill man problematisera det till synes normala och fokusera på hur det sociala livet konstrueras. Forskningsmetodikerna inom denna teori kan beskrivas som relativiserande där man strävar efter en kritisk reflektion (Runfors 2003, s. 55–56).

Carlson (2003) skriver om socialkonstruktionismen som hon inspirerats av i sin avhandling. Hon menar att socialkonstruktionismen betecknar olika teorier och metoder och hänvisar till de gemensamma utgångspunkter som Vivien Burr (1995, s. 2-6) urskiljer. De utgångs-

punkter som är aktuella för mig i analysen av Kallifatides verk är först och främst att vår kunskap om världen inte kan ses som en objektiv spegel av verkligheten, ”utan som ett resultat av hur vi kategoriserar och beskriver världen” (Carlson 2003, s. 19). Den andra aktuella utgångspunkten är att det sätt som vi uppfattar världen på och den kunskap vi har om den alltid är historiskt och socialt präglad.

Även poststrukturalismen inspirerar min analys. Poststrukturalismen är en samhällsteori som kritiserar och analyserar dominerande system av föreställningar och praktiker, inte minst vetenskapernas. Relationen mellan kunskap och makt står i blickfånget. Poststrukturalisterna betonar språket som skapande av identiteter, institutioner och politik. De vill visa på hur världen struktureras genom språkliga praktiker, både sociala relationer och objekt (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 19 ff).

Identitet och främlingskap

Ett av bokens teman är identitetsbegreppet. Enligt socialpsykologin är identitet något som måste förstås relationellt och att det är något som hela tiden skapas genom interaktion och genom upprättandet av gränser i förhållande till andra. Identitet förutsätter och utesluter något annat på samma gång och det kan bara definieras i termer av skillnader i förhållande till något annat. Det konstruktionistiska perspektivet på identitet är att en kulturell identitet växer fram i en viss historisk kontext och att den ska sättas i relation till olika maktsystem. De kulturella identiteterna ska alltså inte tas för naturgivna (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999).

Enligt positionsteorin positionerar en individ den andre vid interaktion och denna positionering kan förhandlas. Pavlenko och Blackledge (2004, s. 21) visar på tre typer av identiteter: ”imposed identities” – påtvingad och inte förhandlingsbara, ”assumed identities” – antagna, förutsatta och accepterade men inte förhandlingsbara samt ”negotiable identities” – förhandlingsbara och omtvistade av grupper och individer.

Kallifatides tankar om identitet och främlingskap kan diskuteras i ljuset av ovanstående. Han skriver om sina reflektioner över sitt äkta jag och försöker ideligen positionera sig själv.

Jag menar om en människas inre består av en rad olika lager och legeringar av farhågor och önsknings, hur kan då det då avgöras vilket av dessa lager eller vilken av dessa legeringar som representerar det riktiga? /.../ Vad har man för skäl att tro att ett visst lager eller en viss legering är äkta i motsats till de övriga? (Kallifatides, s. 29).

Här tycker jag att han delvis ger uttryck för en mer naturgiven syn på identitet och i motsats till det konstruktionistiska synsättet intar han ett mer essentialistiskt. Ur ett essentialistiskt perspektiv måste den kulturella identitetens ursprungliga essens eller kärna erkännas. ”Ett visst lager eller en viss legering” kan enligt min åsikt knappast vara mer äkta än övriga utan bör ses i ljuset av situation och tid. Någon hård ”kärna” tror jag inte finns, men istället något mjukare som formas och ändras under hela livet.

Längre fram i berättelsen återkommer Kallifatides till identitetsbegreppet och frågar sig vad det skulle innebära att inte veta vem man är.

Skulle man handla annorlunda än om man vet vem man är? Det är inte troligt. Vi lever och handlar inte i enlighet med en fastställd identitet, utan i enlighet med samhällets regler och vår position i det. Varje steg i den sociala karriären innebär förändringar, därför är alla som har klättrat högt mycket angelägna om att intala sig själva att de inte har förändrats (ibid., s. 33).

Här kan hans synsätt ses som mer konstruktionistiskt, vår identitet är socialt präglad och kan sättas i relation till olika samhälls- och makt-system. Han berättar om sig själv att han kämpade för att anpassa sig och det lyckades på sätt och vis. Belöningen han såg fram emot var att inte bli betraktad som en främling, men den uteblev. Istället blev det så att ju mer han kom in i det svenska samhället, desto viktigare blev det för svenskar att påpeka det utländska hos honom, det vill säga att positionera honom som en främling. Hans barn blev hans rötter i det nya landet istället för att han blev till barnens rötter. Barnen blev indelade

i kategorin ”invandrarbarn” och Kallifatides i sin fadersroll blev anmodad ”att uppfostra små greker i Sverige, det vill säga permanenta främlingsskapet” (ibid., s. 49). Han känner sig till slut som en dubbel främling när han inte vill prata grekiska med sina grekiska vänner när andra svenskar finns med. Hans grekiska vänner betraktar då honom med viss skepsis. Kallifatides verkar ha en vilja till assimilation snarare än till integration, men denna vilja bejakas inte av samhället enligt honom.

Här har vi en invandrare som inte vill vara invandrare, här har vi en grek som inte vill vara grek, här har vi en främling som inte vill vara det och såväl svenskar som som invandrare enades om att göra mig till utböling ännu en gång. Men jag vägrade. Jag vägrade i närmare trettiofem år. Nu orkar jag inte längre. Jag erkänner mig skyldig på alla punkter. Jag är en invandrare, en grek och en främling (ibid., s. 50).

Dessa ord speglar i alla högsta grad vår benägenhet att kategorisera människor, vare sig vi/de vill eller inte. Utanförskapet som en del av Kallifatides identitet får han sig tilldelad av andra. Det blir ofrånkomligt och enligt Kallifatides blir man ”det man bekämpar” (ibid., s. 56). Han tillskrivs en påtvingad identitet som inte verkar vara förhandlingsbar.

Språk och makt

Språket kan aldrig isoleras från sitt sociala sammanhang, likaså kan aldrig ”samhället” eller ”den materiella världen” skiljas från de betydelser de tillskrivs genom språket. Enligt det poststrukturalistiska perspektivet och enligt Bourdieus (1991) syn på språk är inte alla språk eller språkliga varieteter lika mycket värda på den språkliga marknaden. Bourdieu, som kan ses som mer deterministisk än poststrukturalisterna, menar att språk uppstår ett symboliskt kapital som kan omvandlas till ekonomiskt och socialt kapital, vilket i sin tur ger makt och tillgång till eftertraktade utbildningar, arbeten och högre social ställning.

Författaren och akademikern Kallifatides hade med sig ett kulturellt kapital i bagaget när han kom till Sverige. Han var en bildad man som på flera ställen i berättelsen visar på sin långa kärlek till det skrivna språket och han gör många allusioner till både svensk och grekisk litteratur. Väl i Sverige ”kastar han sig över det nya språket likt en utsvulten hund över en saftig köttbit. Jag åt upp svenskan. Jag fyllde min mun med ord, tuggade dem, svalde dem” (ibid., s. 51).

Kallifatides fortsatte att utbilda sig och har skaffat sig en position i litterära kretsar.

Sin syn på språket och språkinläring ger han bland annat genom följande rader:

Man lär sig orden först som namn och det kräver endast gott minne. Men dessa namn är inte neutrala, de är täckta av århundradens lava av mänskliga erfarenheter, känslor, upplevelser och värderingar. Att lära sig ett nytt språk blir på det sättet en genomgripande resa in i ett annat medvetande om världen och livet (ibid., s. 53).

Här visar Kallifatides på att språkinläring inte enbart är en kognitiv process, utan framför allt en socialisering som bär in i ett andraspråk, vilket leder till social och kulturell delaktighet. Citatet speglar också att ”världen” konstrueras genom språkliga kontexter.

Att språket skulle vara ”nyckeln till integration” i vårt svenska samhälle är något som Kallifatides delvis motsätter sig. Visserligen betonar och värdesätter han tillgången till sitt svenska språk, likaså till det grekiska:

Jag skulle inte gå förlorad så länge mitt språks eldstad glödde, om än på avstånd /.../ Tryggare kan ingen vara än den som besitter ett språk (ibid., s. 144).

Dock har han ett bredare perspektiv på invandrarskap och utanförskap, eftersom han inte enbart ser till språkfrågan. Bland annat ställer han sig frågan om det svenska samhället är berett att möta det nya. Något entydigt svar ger han naturligtvis inte. Vad han menar är att på ett yttre plan har invandringen förändrat Sverige till exempel genom

att olika matkulturer gjort sitt inträde. Utländska maträtter och restauranger har blivit en naturlig och självklar del av vår vardag. Musik och idrott är andra domäner där invandrare har fri access, menar Kallifatides. Men sedan är det slut och ”de stängda strukturerna tar vid” (ibid., s. 78). Som exempel nämner han att inom stora delar av det kulturella etablissemang, inom högre akademisk utbildning, inom massmedia är dörrarna stängda (se även Göransson 2005). Sig själv ser han som ett undantag, som en ”spricka i det litterära rummet”. Kallifatides menar att det kommer att ta lång tid innan strukturerna öppnar sig för invandrarna, ”innan vi ser någon som heter Ahmed eller Nebisjan sitta i Skandinaviska Enskilda Bankens styrelse eller i Svenska Akademien” (Kallifatides, s. 79). Han ser tiden an och tror att Sverige med tiden kommer att ändras allt mer och öppna sina dörrar mot det nya och att invandrarna kommer att sluta se sig som offer.

Sanningen är att Sverige ändrar sig hela tiden. De flesta invandrare också. Konflikten i framtiden kommer att bli bland dem som inte vill ändra sig (ibid., s. 80).

Kallifatides roman publicerades 2001. Jag tycker att hans samhällsbild är giltig. Makten och tillträdet till det sociala kapitalet har invandrarna svårt att nå. Det beror, förutom på etniska relationer, också på socioekonomiska förhållanden, men Kallifatides gör aldrig något försök att analysera samhället ur ett klassperspektiv.

En bit på vägen har vi nog kommit när det gäller att öppna dörrar för invandrarna, fast då blir frågan om de når sin framgång på grund av – eller trots – sitt invandrarskap? Personligen tror jag att det är viktigt att vi tillåter människor från olika bakgrundsmiljöer nå olika maktpositioner. Att hitta rätt kompetenser tror jag inte behöver vara särskilt svårt.

Avslutning

I sin berättelse skriver Kallifatides om sanningsbegreppet. Han menar att om alla som vill berätta om sina liv upphöjer sina versioner till sanningar, blir sanningen bara till något oviktigt. Våra liv är relationer med andra och funktioner av dessa relationer. Relationer och funktioner är varken sanna eller falska utan de enbart existerar. Kallifatides menar att han gör ett försök till att återberätta sitt liv och ”att det är mycket arvegods, andras tankar och föreställningar, estetiska och moraliska krav som slutligen formar det vi säger” (2001, s. 40). Författaren visar, som jag ser det, på en stor medvetenhet och äkthet när han förklarar att hans berättelse är konstruerad och varken sann eller falsk. Kallifatides skriver om sig själv och sitt sätt att se på sin emigration, utan att försöka göra sina erfarenheter till allmängiltiga och absoluta sanningar.

Litteratur

- Kallifatides, Theodor (2001). *Ett nytt land utanför mitt fönster*. Viborg: Bonniers Förlag.
- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press in association with Basil Blackwell.
- Carlson, Marie (2003). *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz & Thörn, Håkan (1999). *Globaliseringens kulturer – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Göransson, Anita (red) (2005). *Makten och Mångfalden. Eliter och etnicitet i Sverige*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram. Ds 2005:12. Stockholm: Fritzes.
- Pavlenko, Aneta & Adrian Blackledge (2004). *Negotiations of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Buffalo Multilingual Matters.
- Runfors, Ann (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar – En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.

Tankesultanen och den symboliska marknaden

– Språk och identitet i *Ett öga rött*

Julia Große

Huvudpersonen i Jonas Hassen Khemiris debutroman *Ett öga rött* är Halim, en ung kille i tonåren som har sina rötter i Nordafrika. Föräldrarna är invandrade från Marocko till Sverige. Efter mammans död bestämmer sig Halims pappa att flytta ifrån Stockholmförorten Skärholmen in till stan. Romanen är skriven i form av en dagbok som Halim skriver och som fyller en del olika funktioner för honom. Sorgen över mammans död är en röd tråd i boken men framför allt verkar skrivandet vara ett sätt för Halim att positionera sig gentemot det svenska samhället och pappan som han anser har gett upp kampen och viker sig för ”Integrationsplanen” (Khemiri 2004, s. 30f). Boken som Halim skriver i har han fått av Dalanda, en äldre kvinna med arabiskt ursprung som Halim träffar när han åker tillbaka till Skärholmen. Dalan-

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 23–40.

da finns som ett slags motpol till Halims pappa, som gärna vill se sonen mer integrerad i det svenska samhället. Hon talar om för Halim att det är viktigt att minnas de arabiska rötterna. Huvudtema i boken kan sägas vara huvudpersonens sökande efter den egna identiteten utifrån ett utanförskap i förhållande till ”svennarna”, vilket dels visar sig i *vad* han skriver (bl.a. romantiserar han det mesta i samband med sitt arabiska påbrå), dels i *hur* han skriver. Han experimenterar med det svenska språket och skapar sin egen varietet av det.

Författaren som språkanalytiker och samhällskritiker

En sak som utmärker romanen är alltså det speciella språk som Khemiri använder sig av för att beskriva Halims sökande efter en egen identitet. De språkliga analyserna som författaren kan sägas göra samspelar med ett slags analys av, å ena sidan, det svenska samhället ifrån ett utifrånperspektiv och, å andra sidan, minoritetsgruppers (och deras enstaka medlemmars) position i förhållande till detta samhälle. I avsnittet nedan kommer jag att diskutera författaren i sin roll som både språkanalytiker och samhällskritiker.

Tvättäkta Rinkebysvenska?

De följande två citaten ur *Dagens Nyheter* kan ge en bild av hur Khemiri själv ser på det språket som han skapar i romanen.

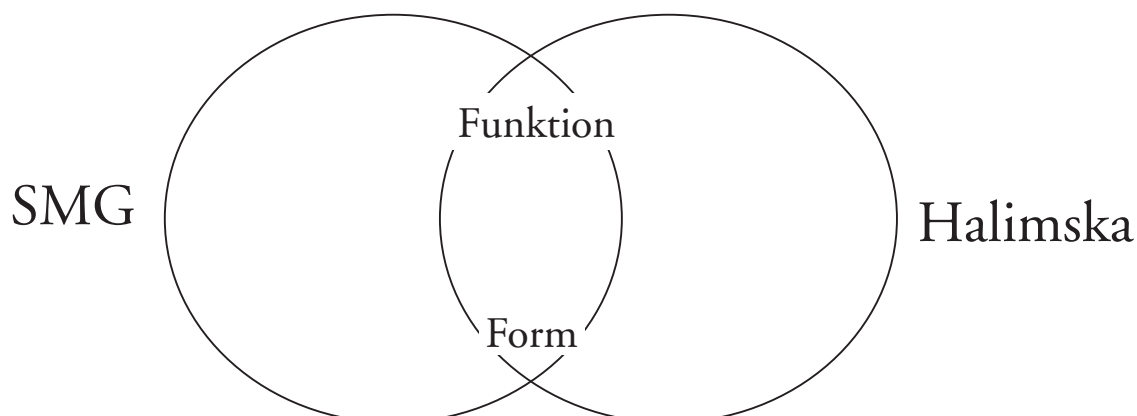
Halim bryter självmant ner sitt språk, bråkar med språket och försöker hitta en identitet genom att uppfinna ett språk. Så där höll jag och mina kompisar också på i högstadiet. Vi lekte med orden, hittade på ord, associerade, kryddade med ord som vi uppfattade kom från förorten (DN 10 aug 2003).

Halim är inte okunnig. Han konstruerar sig själv med hjälp av sin **halimska**, han expanderar svenskan, krokar till den och klamrar sig fast vid skevheterna för att försöka hitta sin identitet (Khemiri i DN 2 augusti 2004).

Khemiri antyder alltså här att Halim gör ett väldigt medvetet val när det gäller språket han skriver på, dvs. det handlar inte om bristande kunskaper i svenska utan om ett sätt att uttrycka sig som snarare kräver en rätt god behärskning av språket. Den varietet som Halim använder sig av har i flera recensioner (bl.a. på www.adlibris.se, 23 augusti 2005) beskrivits som ”*tvättäkta Rinkebysvenska*”. Khemiri själv har upprepade gånger betonat att han inte anser att romanen är skriven på Rinkebysvenska och att romanfiguren Halim har goda kunskaper i svenska. När jag själv hörde författaren föreläsa om boken och ordet *Rinkebysvenska* användes av flera åhörare, framstod det i Khemiris svar som om han gör just denna distinktion, dvs. distinktionen mellan *Rinkebysvenska* och goda kunskaper i svenska (2005, föredrag). Problemet är att det är långt ifrån självklart vad som är tvättäkta *Rinkebysvenska* – eller, med en mer neutral term, *multietnisk ungdomsspråk* (se Fraurud & Bijvoet 2004) – och vem det är som talar det. Gränserna mellan olika grupper av talare är flytande. Det kan vara svårt att tydligt skilja mellan vad som utmärker just multietniskt ungdomsspråk och vad som är mer allmänna fenomen i ungdomsspråket. Inom projektet *Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer*¹ används termen *svenska på mångspråkig grund* (SMG) som övergripande term för ungdomsvarieteter av svenska i flerspråkiga svenska storstadsområden. Figur 1 visar relationen mellan Khemiris ”halimska” och multietniska ungdomsvarieteter (som här betecknas med den övergripande termen SMG). Halimskan är visserligen en idiolekt som konstrueras och används av en enda person, nämligen Halim. Han använder dock detta språk i ett visst syfte, nämligen att konstruera en identitet som betonar hans anknytning till förorten och hans invandrarbakgrund. Att ge uttryck för en identitet som grundar sig i en mångkulturell miljö har också nämnts som funktion i samband med multietnisk ungdomsspråk (Fraurud & Bijvoet 2004), dvs. SMG.

¹ Projektet *Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer* är ett samarbete mellan Göteborgs, Stockholms och Lunds universitet och finansieras av Riksbanken jubileumsfond. Forskningen som bedrivs inom detta projekt är baserat på inspelningar med sammanlagt 222 gymnasieelever som bor i olika ytterområden till Stockholm, Göteborg och Malmö (för mer information se <http://svenska.gu.se/isa>).

För att uppnå den önskade effekten använder Halim sig även av vissa språkliga drag (t.ex. slangord) som typiskt förknippas med SMG.

FIGUR 1: Relationen mellan SMG och språkanvändningen i romanen *Ett öga rött*.

Samtidigt som Khemiri alltså tar avstånd från påståendet att han skulle ha skrivit den första romanen på Rinkebysvenska har han skapat en idiolekt som i sin funktion – och till viss del även i formen – liknar de multietniska ungdomsvarianterna som har beskrivits av bl.a. Kotsinas (1988) och Fraurud och Bijvoet (2004).

”Integrationsplanen var startad”

Ett öga rött kan inte bara ses som ett språkligt experiment, där olika (socio-)lingvistiska aspekter spelar en viktig roll, utan även som en samhällskritisk roman. Författaren gör å ena sidan parodi av vissa aspekter när det gäller majoritetssamhället, å andra sidan skildrar han medlemmar i minoritetssamhället närmast rasistiskt och låter huvudpersonen romantisera sina arabiska rötter.

I dag på skolvägen jag skummade Metro och fick syn på liten artikel som visade Dalanda hade rätt när hon sa Integrationsplanen var startad. Mellan veganundersökning och Twilfit-annons journalisterna försökte smugla nyheten att flera bostadsbolag hotat att vräka alla blattar som har parabolantennor på sina balkonger. [...] I samma tidning det stod repor-

tage som sa polisen ska börja göra hårdare tag mot svarttaxi. Såklart jag fattade det var också som attack mot oss blattar för vem har någonsin sett en svenne ge svarttaxi. [...] Den var solklaraste bevis på politikerna gör allt för att vända blattar till svennar. [...] jag svor jag kommer för alltid stå tvärtemot svennefieringen. Aldrig jag kommer äta sur strömming med sill-nubbe på skansen eller dansa smågrodor i träskor runt töntigaste midsommarstång. Aldrig jag kommer låta politikerna förbjuda buffalos eller spänniströjor eller höja hårvaxpriser (Khemiri 2003, s. 55f).

Citatet visar den något klichéartad bilden som författaren ger av den svenska "invandrardebatten" kring TV-kanaler på hemspråk, fula parabolantennor på hyreshus och svarttaxi. Samtidigt beskrivs även svenska traditioner på ett stereotypt och klichéartat sätt. Citatet ger dessutom en stereotyp bild av invandrarkillen, som lägger mycket vikt vid sitt yttre och delvis markerar grupptillhörighet genom att klä sig på ett visst sätt. Samtidigt som historien berättas ur Halims perspektiv, kan man alltså ana att författaren tar ett visst avstånd från romanens huvudfigur och hans i många fall svart-vita syn på samhället. I vissa situationer skildras Halim t.o.m. som ganska vilsen och helt och hållet beroende av Dalanda i sina resonemang, vilket exemplifieras i citatet nedan.

Första lektionen jag skulle ha ensam med Alex för han skulle snacka extra om judeutrotelse. Antagligen Sonja såg jag hade inte lurats av dokumentären [...] Sen Alex började snacka på om dom sex miljonerna som dödats och gashusen och bränningugnarna och godstågen. Han visade overheads med foton på kvinnor och barn och stora rum med utslagna guldänder och sparad hår på högar. Men han kom för sent för Dalanda har redan berättat dom flesta siffrorna är lite överdrivna och mest används som propaganda för Israel (Ibid., s. 66).

Samtidigt som Halim säger sig har genomskådat det svenska samhället, köper han allt Dalanda säger utan att ifrågasätta det, vilket leder till delvis rasistiska och antisemitiska resonemang från hans sida. Sammanfattningsvis kan man säga att författaren ger en parodisk bild av det svenska samhället som inte är särskild smickrande för vare sig majoritets- eller minoritetssamhället.

Språk, identitet och samhälle

Analys av romanen

Språk och språkideologier i relation till identitetsbegreppet är ett centralt tema i Aneta Pavlenkos och Adrian Blackledges antologi om *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts* (2004). Författarna skriver i detta sammanhang:

The fact that languages – and language ideologies – are anything but neutral is especially visible in multilingual societies where some languages and identity options are, in unforgettable Orwellian words, ‘more equal than others’. Negotiation is a logical outcome of this inequality: it may take place between individuals, between majority and minority groups, and, most importantly, between institutions and those they are supposed to serve (Ibid., s. 3).

Pavlenko och Blackledge anser att ett poststrukturalistiskt perspektiv – i jämförelse med andra teoretiska ramverk som socialpsykologi eller interaktionell sociolingvistik – ger större möjligheter till nyanserade analyser och förklaringar av identitetsförhandlingar i flerspråkiga sammanhang eftersom det inkluderar socialekonomiska, socialpolitiska och socialhistoriska processer (Ibid., s. 3 ff).

Förhandling av och sökande efter den egna identiteten är även en viktig aspekt i Khemiris roman och kommer därför vara ett centralt begrepp i föreliggande analys. Halim förhandlar sin identitet i olika situationer, på olika sätt och på flera av de nivåerna som nämns i citatet ovan. En av de viktigaste aspekterna i hans sätt att förhandla är språket, vilket jag kommer att fokusera i min analys. Jag kommer i det följande diskutera Halims språkliga val utifrån Pavlenkos och Blackledges resonemang i citatet ovan, dvs. maktförhållanden i samband med olika språkliga varieteter. Andra faktorer som jag kommer att relatera till i samband med Halims språkanvändning är *positionering* gentemot samhället och *motstånd* mot vissa identiteter som tillskrivs romanens huvudperson (se t.ex. Ibid., s. 27).

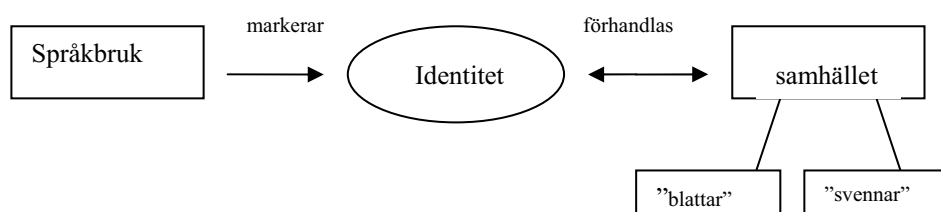
Min analys relateras alltså till ett poststrukturalistiskt synsätt på förhållandet mellan språk och identitet. Ett annat teoretiskt ramverk som jag kommer referera till är kritisk diskursanalys (CDA). Och detta med tanke på som Pavlenko och Blackledge hävdar: "Negotiation [...] [that] may take place between [...] institutions and those they are supposed to serve" (Ibid, s. 3). Här är det skolan (dvs. lärarna och rektorn) som fokuseras som representanter för det institutionella och därmed den offentliga, allmänna diskursen.

"...för alltid stå tvärtemot svennefieringen"

För positionering mot samhället och mot vissa tillskrivna identiteter lyfter Pavlenko och Blackledge fram bl.a. följande två antaganden som centrala i sin antologi:

...(2) that diverse identity options and their links to different language varieties are valued differently and that sometimes it is these links rather than the options per se that are contested and subverted; [...] and finally and most importantly, (4) that individuals are agentive beings who are constantly in search of new social and linguistic resources which allow them to resist identities that position them in undesirable ways, produce new identities and assign alternative meanings to the links between identities and linguistic varieties (Ibid., s. 27).

I figuren nedan försöker jag att förtydliga relationerna mellan de centrala begreppen *språk*, *identitet* och *samhälle* i min analys av Khemiris roman. Som jag nämnt tidigare kan "identity options" även relateras till Bourdieus (1991) kapitalbegrepp.

FIGUR 2: Relationen mellan språk, identitet och samhälle i romanen.

Figur 1 visar relationen mellan Halims språkanvändning, hans identitet och positioneringen gentemot samhället. Språket fungerar som en identitetsmarkör samtidigt som identiteten ständigt omförhandlas med olika representanter för samhället. Samhället är enligt Halim tydligt indelat i "blattar" och "svennar". Det finns dock olika slags svennar och samma gäller blattarna. Enligt Halim finns det tre olika slag i varje kategori.

Idag jag har filosoferat fram en teori om svennarna och svartskallarna på skolan:

Man kan säga att det finns tre sorters svennar. Först det är lyxsvennarna som spelar maffia fast på svennevis. Dom har märken som är dyra fast ändå dom har små loggor och syns mindre än dyra blattemärken. [...] Ändå lyxsvennarna är ganska få för nästan alla i skolan hör till lodisgänget som går klädda i tatartrisor med söndriga skinnjackor och jeansen maxat håliga. [...] Tredje svennesort är dansklassarna ... [...] Blattarna på skolan är inte så många men kommer ändå i två versioner. Nummer ett är den vanliga blatten: knasaren, snikaren, snattaren, ligisten. [...] Blattesort nummer två är duktighetskillen som pluggar prov och använder finord och aldrig plankar tunnelbanan eller taggish. [...] Men idag jag har filosoferat fram det finns också en tredje blattesort som står helt fri och är den som svennarna hatar mest: revolutionsblatten, tankesultanen. Den som ser igenom alla lögnar och som aldrig låter sig luras. Ungefär som al-Kindi som knäckte alla koder och skrev flera tusen grymma böcker om astronomi och filosofi men också om musik och matte. Förra terminen jag var nog mest knasaren men från och med nu jag svär jag ska bli tankesultanen (Khemiri 2003, s. 37f).

Som redan nämnts är sökandet efter den egna identiteten en röd tråd genom Halims historia. Man kan säga att hans identitet(er) är ständigt föremål för förhandling. I anknytning till Pavlenko och Blackledge (2004, s. 27) kan man säga att Halim försöker ifrågasätta, bekämpa och omförhandla vissa befintliga länkar mellan några av de identiteter som han "filosoferar" kring och en språklig varietet – en form av multi-etnisk ungdomsvarietet. Med Pavlenko och Blackledges perspektiv som utgångspunkt kan man alltså se det som att han genom skapandet av sin egen ideolekt, sitt filosoferande och konstruerandet av den egna identiteten försöker att skapa en ny länk – nämligen den mellan identiteten *Tankesultan* och *halimskan*, som i sin tur ska utmana länken som kan sägas existera i samhället mellan identiteten *Knasare* och multi-etniska ungdomsvarieteter (SMG). Halims identitetsför-

handling sker på olika plan och med olika förhandlingspartners. Samtliga aktörer, som Pavlenko och Blackledge aktualiserar i sitt resonemang om förhandling mellan olika parter, finns också representerade i Halims identitetsförhandlingar: "It [the negotiation] may take place between individuals, between majority and minority groups, and, most importantly, between institutions and those they are supposed to serve" (Pavlenko och Blackledge 2004, s. 3). På individnivå förhandlar Halim sin identitet med framför allt sin pappa. Pappan skulle vilja se sonen som mer integrerad i det svenska samhället medan Halim anser att pappan håller på att "svennefieras".

...och sen jag satte mig med skrivboken. Nästan jag var klar när jag kände någons andning och upptäckte pappa stod insmugen och läste över min rygg. [...] "Varför skriver du sådär? Varför varför varför?" "Hur?" jag svarade och smuglade skrivboken till bordslådan. "Nu får du sluta larva dig!" pappa skrek och viftade näven. "Nu är det nog! NOG!" [...] "Varför skriver du sådär? *Fett skönt, shunnen, gussen.* Va? Vem känner du som pratar så här? Varför tror du vi flyttade?" [...] "Vad vill du egentligen? Vill du att jag ska snacka svennesnack? Jag vet i alla fall vem jag är och var jag kommer ifrån" [...] "Tror du inte jag vet att du kan bättre svenska än så där? För några år sen pratade du helt perfekt och nu? 'Ey gussen baxa baxa' [...]" "Jag är i alla fall ingen svikare. Jag har i alla fall inte glömt kampen..." (Khemiri 2003, s. 214f).

Citatet ovan är ett tydligt exempel på identitetsförhandlingen mellan Halim och hans pappa, där språket spelar en avgörande roll i förhandlingsprocessen. Ett annat sammanhang där Halim förhandlar, eller närmare bestämt försöker omförhandla, sin identitet är konflikten med "ligistblatten" Hristo. Hristo försöker ständigt att provocera Halim och lyckas delvis med det, även om Halim gör sitt bästa för att inte falla tillbaka i identiteten som ligist utan att vara tankesultan:

När Hristo var klar han log och hoppades jag skulle knäckas och tappa kontrollen och återgå till att bli vanlig ligistblatte. Han ville jag skulle visa jag var en av mängden. Istället jag bara log som tusen år gammal farao på guldtron som fläktas av palmblad och har egna haremgussar och bor i finaste pyramiden. Med lugn röst jag sa: "Ey, killen. Jag fattar du är fattiglapp. Alla vet din mamma suger skinheadkuk på TV1000" [...] Hristo lackade ur och började jaga mig runt pingisbordet... [...] Nästan han hade ringat in mig i hörnet (och skulle ångrat sig länge) om inte Alex kommit till hans räddning... (Ibid., s. 40).

Hristo är alltså en tuff förhandlingspartner och Halim har uppenbara problem att hålla sig kvar i rollen som tankesultan. När det gäller identitetsförhandlingar på makronivå kan Halims klasskamrater stå som representanter för ”svennarna”, dvs. det svenska samhället. Skolan är den sociala arenan där Halim kämpar som mest för att hitta sin identitet och för att etablera sig i sin roll som tankesultan. Han verkar dock bitvis väldigt osäker på samhällets (dvs. i detta fall klassens) syn på hans positionering. Detta förtydligas i citatet nedan:

Det inte ofta som Halim snackar, men när han gör folk fattar han menar allvar. Ändå ibland han kan få känslan dom garvar när han inte tittar. Allvar, allvar, inget flin, allvar. Och sen när han igen kollar på Hristo i ögonvrån någon som garvar till. Halim snurrar runt men hela tiden känslan kommer tillbaka och alltid det är bakom ryggen (Ibid., s. 39).

Ett annat exempel för identitetsförhandlingen med samhället är Halims resonemang om ”Integrationsplanen”:

I morse jag hittade ny artikel som igen bevisar Integrationsplanen är på full gång. Samtidigt när svennepolitiker nobbar arbetstillstånd för att slippa flera moskéer drottning Silvia säger hon tycker palestinska mammor borde sluta använda sina barn till att kasta sten på Israelsoldater. Allt hänger ihop och dom som inte ser är blinda som fladdermusar (Halim är ledarhunden) (Ibid., s. 65, se även tidigare citat i Khemiri, s. 55 f).

Här *relevantgör* Halim alltså än en gång sin identitet som ledande ”revolutionsblatte” (Ibid., s. 38) i kamp mot Integrationsplanen. Begreppet *relevantgöra* en identitet bygger på en interaktionell syn på identitetsbegreppet, där man utgår ifrån att en identitet eller ”ett jag inte existerar utan *den andre*” (Engblom 2004, s. 18). Identiteten är alltså inte en statisk egenskap hos individen utan uppstår – och relevantgörs – i den specifika interaktionella situationen (ibid). Halim förhandlar sin identitet även mot en institution, nämligen skolan och dess representanter. Ett exempel är scenen där Halim blir inkallad till rektorn och få beskedet om att hans hemspråksundervisning har lagts ned:

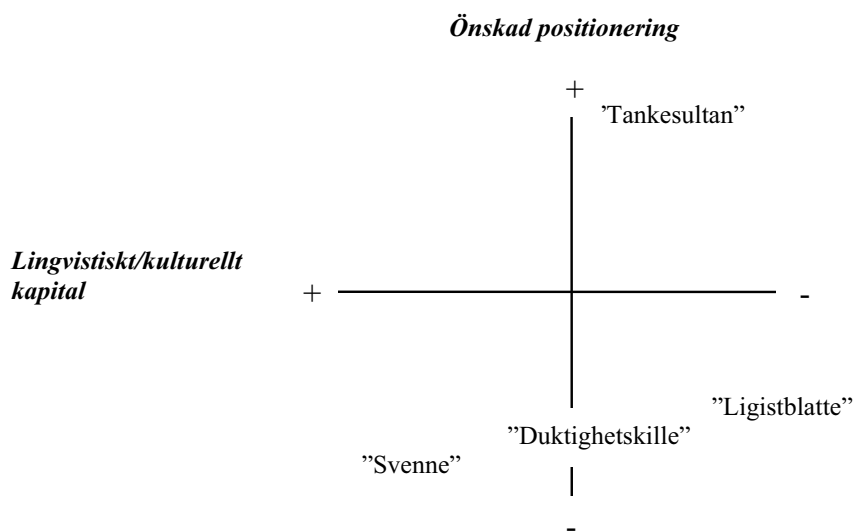
...jag vet inte riktigt om jag hörde alltihopa rätt men ändå jag vet Carins röst pratade om nedskärningar och dom måste prioritera och sen jag

hörde kuratorns hemspråksundervisningen har varit hotat länge [...]. Jag påminde mig om lugn och fin, Lugn och Fin, inget knas, ingen kalabalik. Tog djupaste andetag och sen jag tittade upp på fittorna. Dom satt där stolta på rad. ”Vem har bestämt?” jag frågade. [...] Ingen ville förstås ta ansvar och Halim tänkte dom kastade skulden mellan sig som dom bollar grisen. Och han fortsatte fråga igen och igen tills rektorn till slut tappade tålmod. [...] ”Men Halim, du kan ju inte komma och påstå att det här kommer som någon överraskning. Din tid här på skolan har ju knappast varit problemfri” (Khemiri 2003, s. 20f).

Här kan man dra paralleller till sociolingvisten Tommaso Milanis undersökning av folkpartiets policydokument om språktest och medborgarskap (2005, föreläsning). Milani bygger sin analys delvis på kritisk diskursanalys enligt Norman Fairclough (1992). En iakttagelse som Milani har gjort är att agenter i samband med komplexa sociala processer (som t.ex. *segregation*) tas bort i texten och ersätts av en nominalisering av själva processen (2005, föreläsning). Inledningen till det ovan nämnda policydokumentet kan här tjäna som exempel: ”*Segregationen består och förvärras. Den ger upphov till stora sociala problem i Sverige. [...] Folkpartiet tror inte att det är rätt väg att gå att stänga kommuner för flyktingar men inser till fullo vilka problem segregationen har skapat*” (fp 2003, min kursivering). Här talar man om *segregationen* som agent som skapar problem, istället för att benämna agenterna i samhället som genom sina handlingar orsaka segregationen och därmed förknippade sociala problem. På så sätt skapas en slags cirkelargumentation som gör det svårt belysa de egentliga orsakerna till processen. Något liknande hände i citatet ovan där man från skolans sidan påstår att hemspråksundervisningen ”har varit hotat länge” (Khemiri 2003, s. 20). Halim köper inte cirkelargumentet och frågar efter de verkliga agenterna. Han får dock inget svar utan skolan skyller istället på honom och hans problematiska ”tid” på skolan (även här ersätts agenten av ett abstrakt substantiv). Här finns ytterligare en parallell till Milanis undersökning som påpekar ett slags blame-the-victim-policy i folkpartiets dokument ”340.000 invandrare talar så dåligt svenska att det riskerar medföra stora problem” (Milani 2005, föreläsning).

Positionering och kulturellt kapital

I detta avsnitt kommer jag att föra ett resonemang om relationen mellan Halims "identity options" (Pavlenko & Blackledge 2004) och Bourdieus begrepp kulturellt kapital (1991). Figur 2 visar hur Halims olika identiteter som relevantgörs i romanen förhåller sig till Bourdieus begrepp om det kulturella kapitalet på den symboliska marknaden. Det lingvistiska/kulturella kapitalet sett i relation till positioneringen som dessa "identity options" (Pavlenko & Blackledge 2004, s. 27) innebär, är önskat eller oönskat ur Halims perspektiv. Analysen bygger dels på min egen uppfattning av de olika identiteters värde på den symboliska lingvistiska, kulturella och sociala marknaden i Sverige, dels på Christopher Strouds analys av termen Rinkebysvenska som språkideologiskt begrepp (2004) – men också på huvudpersonens attityd – som den beskrivs i romanen – till olika positioneringar gentemot det svenska samhället.

FIGUR 3: Halims "identity options" i förhållande till det kulturella kapitalet (Bourdieu 1991) på den svenska symboliska marknaden.

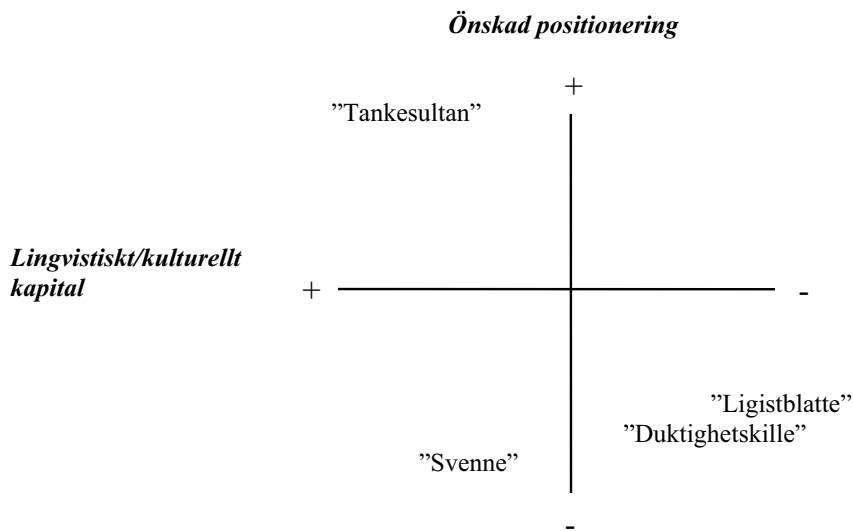
Som nämnts tidigare är "svenne" den kategorisering som Halim gör hårdast motstånd emot, bl.a. med språkliga medel. Samtidigt som *Svennarna* är gruppen med det största kulturella kapitalet på den svenska symboliska marknaden hamnar denna identitet alltså långt ned på positioneringsskalan. *Duktighetskillen* kan åtminstone sägas vara på

väg att skaffa sig ett visst kulturellt kapital (vilket Halim dock inte tror på, se figur 3) men det innebär inte någon positionering som är värd att sträva efter, enligt Halim. *Ligistblattarna* är gruppen med det lägsta kulturella och (lingvistiska) kapitalet i detta sammanhang. Denna identitet står inte heller särskilt högt i kurs hos Halim, då han är på väg att bli ”tankesultan” (Khemiri 2004, s. 38). Det är alltså tankesultanen som är den mest önskvärda positioneringen enligt Halim, vilket dock inte innebär att det kulturella kapitalet på den svenska symboliska (lingvistiska) marknaden är särskilt stor. Christopher Stroud skriver i anslutning till Bourdieus språkdiskussion:

RS [Rinkeby Swedish] essentially serves to position immigrants in public linguistic markets as non-proficient speakers of Swedish, through tapping into cultural constructs associated with immigrants such as contagion, transgression, change and the like... (Stroud 2004, s. 197).

Man kan alltså säga att Khemiris syn på begreppet Rinkebysvenska stämmer överens med den allmänna språkideologiska diskursen som Stroud beskriver här. Stroud ser begreppet Rinkebysvenska som en metafor för hur ”the Swedish Self” och ”the ethnic Other” representeras och ställs emot varandra i språkideologiska debatter (ibid). Mäniskor med annan än svensk etnisk och språklig bakgrund tillskrivs en identitet som inte bara präglas av bristande kunskaper i svenska utan även har konnotationer till en del andra brister (jmf Milani 2005, föreläsning, se även Carlson 2002 och Runfors 2003). Figur 3 visar hur Halim själv ser på det symboliska kapitalet i samband med de olika *identity options* som i sin tur innebär en mer eller mindre önskvärd positionering ur hans perspektiv. Här visas alltså en annan nivå i analysen som bygger på Halims egna resonemang kring maktförhållanden i samband med olika typer av ”blattar” och ”svennar”. Citatet nedan ger ett exempel på ett sådant resonemang. På den analysnivå som beskrivs i figur 3 förskjuts kategorierna något i förhållande till figur 2.

Blattesort nummer två är duktighetskillen som pluggar prov och använder finord och aldrig plankar tunnelbanan eller taggish. Som exempel vi har tvillingarna Fuad och Fadi plus alla andra iranier som smörar lärare och vill bli tandläkare och ingenjörer. Dom tror dom får respekt men egentligen alla lärare skrattar åt dom för man fattar dom är vilsna (Khemiri 2003, s. 37 f).

FIGUR 4: Halims "identity options" i förhållande till det kulturella kapitalet (Bourdieu 1991) på den svenska symboliska marknaden – ur Halims perspektiv.

Även när det gäller Tankesultanen skiljer sig Halims värdering av dennes kulturella kapital från analysen i figur 2. I Halims värld är Tankesultanen en mäktig filosof och "revolutionsblatte" (Khemiri 2003, s. 38), en figur med stort kulturellt kapital som hamnar högt på hans lista av önskvärda positioneringar och som är hatad och fruktad av svennarna. Tankesultanen kan sägas ifrågasätta den bestående ordningen på den symboliska marknaden och fördelningen av det kulturella och lingvistiska kapitalet. Men som Bourdieu framhåller räcker det inte med stora ord för att förändra den sociala ordningen utan det krävs att den makt som en aktör, tankesultanen i det här fallet, påstår sig utöva, erkänns av dem som underordnar sig denna makt:

Symbolic power [...] is a power that can be exercised only if it is *recognized* [...] it is defined in and through a given relation between those who exercise power and those who submit to it [...]. What creates the power of words and slogans, a power capable of maintaining or subverting the social order, is the belief in the legitimacy of the words and of those who utter them. And words alone cannot create this believe (Bourdieu 1991, s. 170).

Slutkommentar

Frågan hur tankesultanens kamp om att förändra ordningen på den symboliska marknaden kommer att sluta kan här bara spekuleras i. Som jag antyder i analysen i figur 2, som delvis bygger på Strouds analys av begreppet Rinkebysvenska i den språkideologiska debatten, kan man argumentera för att tankesultanens kulturella kapital i dagens samhälle inte är särskilt stort, inte minst med tanke på det lingvistiska kapitalet, då varieteter som liknar det som bl.a. kallas för Rinkebysvenska fortfarande kan ses som en metafor för 'den etnische andre'. Det finns dock tecken på att fördelningen på den verkliga lingvistiska marknaden håller på att förändras. Ett exempel på ett sådant tecken är ett nyhetsinslag som sändes på SVT hösten 2005. Det handlade om att slangord som *keff* och *guzz* – hittills bara listat i Dogge Doggelitos och Ulla-Britt Kotzinas ordbok om förortsslang – nu är "klara för SAOL". I inslaget intervjuades bl.a. chefredaktören på den nya tidningen *Gringo* "som skriver om de invandrantäta förorterna" (www.svt.se, 16 september 2005). Han påpekade att många hade kämpat för "att få in de här orden för att de ska få den dignitet och status som de förtjänar". Som en viktig förklaring till att orden ska vara med i SAOL nämns att många författare har börjat använda dem i sina böcker (ibid). En av de författare som har bidragit till detta är i så fall Jonas Hassen Khemiri. Man kan naturligtvis spekulera kring begrepp som politisk korrekthet i detta sammanhang och det återstår att se vilka verkliga förändringar i fördelningen av det kulturella kapitalet sådana språkliga förändringar medför. När det gäller det rent lingvistiska kapitalet borde det dock inte vara helt utan betydelse att ord som typiskt förknippas med s.k. multietniska förortsområden godkänns av Svenska Akademin som en del av det svenska språket.

Referenser

- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity in association with Basil Blackwell.
- Carlson, Marie (2002). *Svenska för invandare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom SFI-undervisningen*. Göteborg: Dept. of Sociology, Göteborg university.
- Doggelito, Dogge & Kotzinas, Ulla-Britt (2004). *Förortsslang*. Stockholm: Nordstedts Ordbok.
- Engblom, Charlotte (2004). *Samtal, identiteter och positionering. Ungdomars interaktion i en mångkulturell miljö*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity, cop.
- Folkpartiet, 2003. *Språkkravsreform brådskar – nya fakta och argument*. Policydokument inför riksdagsbehandlingen.
- Fraurud, Kari & Bijvoet, Ellen (2004). Multietniskt ungdomsspråk och andra varieteter av svenska i flerspråkiga miljöer. I Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.). *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. Ss. 389-418.
- Khemiri, Jonas Hassen (2003). *Ett öga rätt*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Milani, Thommaso (2005). *Språktest och medborgarskap: Ett exempel på språkideologiska debatter i Sverige*. Föreläsning på kursen Svenska som andraspråk ur utbildnings- och samhällsperspektiv den 28 april 2005 på institutet för svenska som andraspråk vid Göteborgs universitet.
- Pavlenko, Aneta & Adrian Blackledge (2004). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters LTD.
- Runfors, Ann (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: en studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Stroud, Christopher (2004). Rinkeby Swedish and semilingualism in language ideological debates: A Bourdieuean perspective. *Journal of Sociolinguistics* 8/2. s. 196–214.

Referenser från media

Adlibris 2005. Recension av *Ett öga rött*. www.adlibris.se

Hämtad 20050823.

Dagens Nyheter 2003. Nätupplaga. www.dn.se

Hämtad 20040809.

Dagens nyheter. *Med huvudet fullt av vimmelkanter*.

Publicerad 20030810.

Dagens Nyheter. *Språket – identitetsskapare och maktmedel*.

Publicerad 20040802.

Situation STHLM. *Förortskameleont*. September 2005, årgång 11

SVT 2005. *Rinkebysvenska slår sig in i SAOL*. Nyhetsinslag från 20050915. Publicerat som artikel på www.svt.se, 20050916.

Du är alltså svensk?

– Institutionella praktiker i det svenska samhället

Annette Johnsson

I några av de svenska skönlitterära böcker som kommit under senare år och som handlar om ”invandrare” i Sverige riktas ganska mycket fokus på det talade språket, till exempel den ”nya svenskan” som skildras i *Ett öga rött* av Jonas Hassen Khemiri (2004) eller uttalsproblem som i *Kalla det vad fan du vill* av Marjaneh Bakhtiari (2005), där språkliga missuppfattningar spelar en viktig roll. Dock vill jag inte på något vis påstå att dessa böcker endast handlar om detta. Innehållet är betydligt mer komplext. I *Du är alltså svensk? En triptyk* kommer språkfrågan rent av i bakgrunden, snarare är det svenskars tolkningsram och förutfattade meningar om huvudpersonen Fatima och det som hon för dem representerar som lyfts fram.

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 41–54.

Berättelsen

Boken består av tre delar; *Rekrytering*, *Kärleken* och *Ur en statsministers kvarlämnade anteckningar*. Fatima, som kommer från Kabylien i Algeriet, är huvudperson genom större delen av boken. Hon har, av vad som framgår i boken, bott ganska länge i Sverige. I sista delen av boken är perspektivet dock statsministerns, men även detta är till viss del i relation till Fatima.

Boken inleds med en beskrivning av Fatimas vardag med sin man som hon träffade på sin första svenskurs vid ankomsten till Sverige. Man får följa hennes tankar och funderingar om Sverige och det är lätt att som läsare sympatisera med henne. Hon är frustrerad i sitt äktenskap och över sin situation som arbetslös. Fatima är en aktiv person, intresserad av omvärlden, ömhetstörstande medan mannen är introvert, har ett maniskt intresse av vädret och som Fatima ser som ett sätt att undvika känslor: ”han tror att det är ett mått på intelligens att stå emot drifterna” (Andersson 2004, s. 9). En mening som ”särskilt när han är i samma rum saknar hon honom” (ibid.) beskriver på ett målande sätt deras äktenskap. Fatimas man tycker att hon är alldeles för intresserad av att delta i det svenska samhället och säger ironiskt att Fatima borde ansöka om regeringens anpasslighetsmedalj.

Efter den första introduktionen av Fatimas person och hennes liv får man följa henne till en anställningsintervju på regeringskansliet. Intervjun drar ut på tiden både för Fatima och för läsaren, den sträcker sig över ca 50 sidor i boken. Intervjun och dess konsekvenser är centrala i boken, Fatimas liv förändras i och med anställningsintervjun eftersom hon får det sökta arbetet, börjar arbeta på regeringskansliet och inleder en kärleksrelation med statsministern. Intervjun är också central i det som författaren vill säga om det svenska samhället som institution och dess bild av invandrare.

I den andra delen av boken börjar Fatima sitt arbete som vaktmästare på regeringskansliet. Genom sitt arbete har hon täta kontakter med statsministern, han har många glödlampor i sitt rum som behöver bytas. Långsamt byggs spänningen upp mellan dem och de inleder en

kärleksrelation. Kärlekshistorien mellan Fatima och statsministern är till en början okomplicerad och passionerad, de träffas i hans arbetsrum, han är öm och kärleksfull. Hon får följa med honom som assistent på en resa till USA där hon träffar USA:s president och hans fru. Fatima och statsministern har en trevlig vistelse tillsammans i USA ända tills två ödesdigra händelser inträffar i en följd; en dag är hela sällskapet ute och spelar golf, Fatima står vid ett av golfhålerna för att lyfta flaggan när bollen närmar sig, men just när presidenten har fått det perfekta slaget, som skulle ha resulterat i en hole-in-one, missar Fatima att lyfta flaggan och bollen studsar mot den, bort iväg från hålet. Presidenten tar missen hårt och förhandlingarna mellan Sverige och USA bryter samman. Efter detta sker nästa incident, ett attentat mot USA:s president där statsministern blir skadad. Fatima tvingas flyga hem till Sverige direkt och hör sedan inte av statsministern, hon kastas ut i kylan genom att hon också blir av med sitt arbete.

Det sista avsnittet i boken är skrivet ur statsministerns synvinkel, det tar upp hans funderingar kring vem som har makt i samhället, vem som har ansvar, vem som är offer, liksom tankar om idealister som lobbyister, religion och ett flertal andra ämnen. Det skildrar tankarna hos en person i en position där mycket sätts på sin spets. Avsnittet om statsministern och hans betraktelser skulle behöva en egen analys men jag kommer att uppehålla mig vid Fatima och hennes funderingar och vid hur hon blir bemött.

Författaren som samtals- och samhällsanalytiker

Författaren Lena Andersson inleder med, vad jag skulle vilja kalla en övertydlig beskrivning, en sorts inbakad diskursanalys, eftersom hon explicitgör det outtalade, av ett institutionellt samtal mellan en invandrare som arbetssökande och en etniskt svensk rekryterare. Hon lyfter fram och låter rekryteraren uttrycka verbalt det som annars kanske stannar vid tankar och reaktioner i ett sådant sammanhang.

Lena Andersson är intresserad av intervjun som samtalsform och ägnar en stor del av boken åt att beskriva spelet mellan den intervjuade och intervjuaren under en anställningsintervju och då specifikt mellan en infödd svensk rekryterare och en invandrad presumtiv arbetstagare. Gunlög Sundberg (2004, s. 70) beskriver i sin avhandling olika typer av intervjuer, att de kan karakteriseras med avseende på de roll-asymmetrier (asymmetri – symmetri) och den samverkan (samarbete – konkurrens) som kan finnas i samtalet. Hon menar att erfarenhetsintervjun, som hon kallar det vi i vardagslag benämner anställningsintervju, är en samtalsform där samarbetet dominerar. Båda parterna har intresse av att ge respektive få relevant information och att bygga upp en relation byggd på ömsesidigt förtroende. I det avseendet är inte den anställningsintervju som Lena Andersson beskriver någon typisk sådan, rekryteraren ska fylla en kvot av ”annorlunda” människor (Andersson 2004, s. 30). Hon lyssnar inte särskilt noga på det Fatima säger, hon är inte intresserad av henne som individ utan drar långtgående slutsatser utifrån det hon anser om den grupp människor som hon anser att Fatima hör till; ”invandrarna”. Fatima inser detta.

Hon tänker: om jag vore lika oviktig för mig själv som jag är för den här blonda friska människan i starkt ljusblå blus skulle mitt hjärta inte orka slå (ibid, s. 37).

Denna attityd är genomgående i hela intervjun, när Fatima säger något som rekryteraren tycker är underligt ger rekryteraren svepande och generaliserande omdömen antingen om invandrare och/eller araber i synnerhet. En tydlig indikation på detta förhållningssätt får man redan i inledningen av intervjun (F=Fatima, R=Rekryteraren):

- R Är allt bra med dig?
F Med mig?
R Det är bara du här.
F Ja, det är bra.
R Bortsett från att du inte har något arbete.
F Ja.
R För det tycker du väl inte är bra?
F Nej.
R Inte bra?

- F Man vänjer sig.
R Det är det som är felet, att ni vänjer er.
(ni = alla ni invandrare (min anm.) (ibid, s. 16).

Och lite senare i samtalet:

- F Det satt en hel hög med folk i väntrummet.
R En hel hög?
F Nej. Fem-sex stycken bara.
R Ser du på människosamlingar så, som högar av kroppar?
F Nej.
R Du är arab. Araber hatar judar. Judar låg i högar en gång. Och nu sa du just "en hel hög med folk".
F Jag är inte arab.
R Och högarna, hur ser du på dem?
F Som alla normala människor.
R Du är inte här för att vara normal. Var det inte normaliteten som hetsade offren in i döden den gången? Är det något fel på att vara arab? (ibid, s. 22).

Som synes är dialogen tidvis ganska absurd och när jag läste den första gången fick den ett löjets skimmer över sig, men om man ser rekryteraren och anställningsintervjun som en representation av mötet mellan det institutionaliserade Sverige och invandraren och dialogen som en övertydlig beskrivning av det som sker i det mötet är det lättare att ta den på allvar och förstå vad författaren vill uttrycka.

Som jag redan nämnt, skulle man kunna kalla, Lena Anderssons detaljerade beskrivning och framlyftande av det som är implicit som en slags diskursanalys av det institutionaliserade samhället och i rollen som diskursanalytiker kombinerar hon samtalsanalys och samhällsanalys. När Gunlög Sundberg under en föreläsning (20050527)¹, talade om institutionaliserade samtal mellan förstaspråkstalare och

¹ Föreläsningen gavs inom forskarutbildningskursen Svenska som andraspråk ur ett utbildnings- och samhällsperspektiv vid Göteborgs universitet.

andraspråkstalare av svenska tog hon upp den dubbla problematiken som den andraspråkstalande har; redan som förstaspråkstalare är det en krävande situation då den intervjuade ska försöka tolka intervjuaren och vad han/hon vill men som andraspråkstalare tillkommer att den intervjuade ska tolka de språkliga och kulturella koderna.

Både en samtalsanalytiker och en diskursanalytisk samhällsvetare skulle finna många delar av samtalet intressant att analysera i den refererade anställningsintervjun. Den är ett utmärkt exempel på ett institutionellt samtal utifrån Thornborrows terminologi (2002, s. 4). Hon karakteriserar ett institutionellt samtal som innehållande:

- Förutsägbara och konventionaliserade deltagarroller – institutionella roller
- En asymmetrisk fördelning av turer i diskursen – diskursroller
- Asymmetriska roller då det gäller rättigheter och skyldigheter

I Lena Andersson bok är det rekryteraren som ställer frågorna, inte någon gång ställer Fatima en fråga till rekryteraren, vilket kan ske i verkliga anställningsintervjuer men även då sker det efter att intervjuaren gett sin tillåtelse till det. Det är rekryteraren som anger ämne för diskussion, rekryteraren berättar, Fatima lyssnar. Vid ett tillfälle berättar Fatima om sina drömmar och blir förvånad över att rekryteraren lyssnar, men tillståndet varar inte länge. Fatima anstränger sig verkligen för att svara rätt på rekryterarens frågor:

Fatima tänker att hon ska försöka hålla sig riktigt skärpt dessa viktiga timmar så att hon svarar rätt på alla frågor. Ska koncentrera sig till det yttersta för att höra vilket svar som är det rätta (Andersson 2004, s.17).

Lena Anderssons roll som samhällsanalytiker framträder även i senare delen av boken, speciellt då Fatima och statministern befinner sig tillsammans i USA. Författaren pekar på Sveriges, eller västvärldens, generalisering av invandrare som inte kommer från västvärlden, i synnerhet araber och muslimer. I de två följande citaten är författaren ganska tydlig med sin kritik av hur vi gärna letar efter en syndabock och att man i islamofobins tidevarv i väst ofta finner den hos araber

och/eller muslimer. När Fatima råkar förhindra USA:s president att få en hole-in-one på golfbanan beskrivs händelsen i amerikansk media som:

... en arabisk attack mot presidenten /.../ att det kan betraktas som fröet till en islamistisk terrorhandling när presidenten hindras från att komma i åtnjutande av den goodwill som en hole-in-one skulle innebära ett halvår före omvalskampanjens början (ibid, s. 127).

I Sverige får statministern utstå hård kritik för att Fatima har följt med honom till USA och man anser att:

Det är en provokation av ofantliga mått att ta med sig en islamist till icke-islamismens frihetliga landmassa (ibid).

Lena Andersson vill, tror jag, med sina beskrivningar av händelser som kan verka bagatellartade men som får ödesdigra konsekvenser i den nationella politiken såväl som i världspolitiken, visa på dels hur irrationella våra reaktioner kan vara, dels på hur dåligt underbyggda många beslut är. Hon använder ett övertydligt sätt att beskriva händelseförlopp, skillnaderna mellan händelsens art och överdriver dess konsekvens för att absurditeten ska bli tydlig för läsaren. Jag tror att Andersson speciellt vill peka på relationen mellan väst och islam/araber, och vår rädsla för det okända, liksom vår iver att kategorisera och sätta in i fack det som vi känner oss osäkra inför, hur mediedrevet går och vilka konsekvenser det kan få.

Fortsatt analys med postkolonial förståelse och ett andraspråksperspektiv

Romanen börjar som en vanlig skönlitterär bok där man får en inblick i Fatimas och hennes mans liv, får följa Fatimas tankar. Men när man kommer till anställningsintervjun kastas man in i en absurd situation och jag hade i början svårt att ta boken på allvar. Det är nog inte förrän när jag i efterhand analyserar romanen som jag riktigt kan förstå och

uppskatta den. Jag tror att man måste ha som utgångspunkt att två av personerna, som näst efter Fatima är de viktigaste figurerna i boken, statministern och rekryteraren, inte är menade att ses som individer för då blir de allt för absurda, utan som representanter för roller och makt-positioner som existerar i samhället.

Intervjun är mycket märklig och det tycker Fatima också, rekryteraren ställer inte alls de frågor som Fatima förväntar sig att få och i början försöker hon vara en duktig presumtiv arbetstagare genom att svara på frågorna såsom hon tror att hon ska svara men inser snabbt att rekryteraren egentligen inte lyssnar utan redan har sin bestämda uppfattning om Fatima. Frågorna blir alltmer absurda och Fatima ger upp och blir mer och mer ärlig och obstinat i sina svar. Rekryteraren nämns aldrig vid namn utan refereras hela tiden till som just ”rekryteraren”. Rekryteraren blir till slut så oförståelig som person för läsaren att man för att kunna förstå boken och författaren istället måste tolka rekryteraren som en representant för det svenska samhället som institution och intervjun representerande mötet mellan denna och invandraren.

En sikh motsvarar fjorton norrmän

Den samtalsform som intervjun representerar innebär att en förutbestämd turtagning, där det blir intervjuaren som hela tiden gör formuleringar och den intervjuade som besvarar. Möjligheten att bestämma eller förändra ämnet för samtalen ligger primärt hos intervjuaren. Detta innebär också att intervjuaren har makten att parafrasera, göra implicit information explicit och välja ut vissa element av det den intervjuade säger som värdefullt medan han eller hon kan negligera annat (Sundberg 2004, s. 70, 142; Sundberg, 2005, se ovan refererade föreläsning).

En anställningsintervju är i sig ansträngande, att inte säga för mycket, inte vara för personlig, men ändå lite personlig. Hur krävande är det då inte för den person där de subtila koderna inte sitter i ryggmärgen? Men denna problematik innefattar inte bara invandrare kontra

svenskar, det är också en klassfråga, att kunna koderna i de rätta sammanhangen.

I *Globaliseringens kulturer – den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället* (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 16–17) beskriver författarna postkolonialismen, en teoribildning som menar att kolonialismen i hög grad fortfarande präglar världen. Även i de samhällen som inte speciellt aktivt koloniserade andra länder, t.ex. Sverige, kan försöken att definiera och sätta gränser för den nationella identiteten, och sättet att betrakta andra kulturer, analyseras i relation till den globala processen. Konstruktionen av ”de andra” och de olika graderna av olikhet beskrivs på s. 30 i samma bok där man refererar till Said (1978) och hans bok *Orientalism*. Said beskriver där konstruktionen av ”de andra” i västerländska texter om ”Orienten”, hur kategorier av sanning etablerades genom att å ena sidan befrämja och uppmuntra vissa typer av uttalanden och å andra sidan hindra och motarbeta sådana som motsäger diskursens normer (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 20).

I Andersson (2004, s. 30) beskrivs definitionen av olikhet på ett komiskt och talande sätt genom att låta rekryteraren kvantifiera den:

- Den där blomman är sjuk, säger hon sedan och pekar mot växten på fönsterbrädan.
- Den är död sedan många år, säger rekryteraren.
- Och ändå så grön.
- Man målar grönfärg på bladen. Vi har en sikh anställd som gör det. Om man anställer en sikh behöver man med de nya reglerna inte anställa fler annorlunda. Han motsvarar två turkar, tre jugoslaver och greker, fem fransmän, åtta tyskar, nio finnar, tio amerikaner och engelsmän, tretton danskar och fjorton norrmän.

Sikhen blir här avindividualiserad och ses bara som sikh, en MYCKET olik person. Vad han har för kompetenser eller erfarenheter är totalt oviktiga i synen på honom som arbetstagare och annorlunda, bara vad han representerar. Rekryteraren berättar för Fatima att dagens uppgift är att bestämma Fatimas mångfaldskvot:

Kvoten är en formel våra vetenskapsmän räknat ut. I varje människa finns en kärna i form av en cirkel. Cirkeln är identiteten, hos somliga synonym med olikheten, annorlundaskapet. Varje cirkel har en yta. Varje yta kan man räkna ut arean av (Andersson 2004, s. 28).

Både detta och föregående citat är inbegripet i en kritik som författaren riktar mot integrationspolitiken i Sverige, vår tendens att klassificera och gruppera människor, allt i den goda saken namn, för att alla ”grupper” ska få en rättvis skärv av samhället Sverige. Donald Broady (1991) menar att socioekonomiska klassificeringar bidrar till att representera (och därmed i viss mån skapa) förhållandena mellan sociala grupper, och som Bourdieu (1975 s. 107) uttrycker det:

Kampen om klassificeringarna är således en dimension, och utan tvivel den bäst dolda, av klasskampen (min översättning).

Bourdieu menade att klassificeringarna var föremål för kamp mellan olika grupper av politiker, administratörer, statistiker, ekonomer och sociologer. Även om Bourdieu i första hand refererar till socioekonomiska klassificeringar kan detta även appliceras på våra etniska klassificeringar, till exempel invandrare kontra icke-invandrare. Broady och Bourdieu menar, som jag uppfattar det, att själva klassificeringen innebär att man förenklar och skapar skillnader och reproducerar dessa. Detta innefattar också vem som har makten och rätten att klassificera.

I sin roman staplar Lena Andersson samhällets fördomar och generaliseringar på varandra. Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn (2002) menar att kolonialismens stereotyper i modifierade former fortfarande i hög grad präglar den samtida globaliseringens kulturella processer.

Ambivalens och stereotyp är, som två intimt sammanhängande begrepp, centrala i de postkoloniala analyserna. Ambivalens i sammanhanget, svårighet att hantera kulturell ambivalens, d.v.s. grupper eller individer som avviker från det klassificerbara eller ”normala”, i stället skapar man stereotyper för dessa grupper eller individer (Eriksson, Eriksson Baaz, & Thörn, 2002, s. 38).

Samt några sidor senare i samma bok:

Föreställningen om en kulturell essens är en politisk myt där man helt enkelt bortser ifrån att det aldrig har funnits några oblandade och homogena kulturer (ibid., s. 42).

Vilken bra svenska du talar!

Fatima arbetade som konditor i Algeriet och vid ett flertal tillfällen berättar hon om sina bagerikonster, men ofta nonchaleras hon och blir inte tagen på allvar. Runfors (2003, s. 168) talar om olika jämlikhetsperspektiv, ”recognition”; igenkännande eller erkännande samt ”redistribution”. ”Recognition” innebär ett synsätt där man erkänner olikheter och fokus riktas mot samhälleliga strukturers orättvisor. Redistribution å andra sidan syftar till en utjämning vilket innefattar en fördelning av kunskaper, sociala förmågor samt kultur. I sina studier ser Runfors hur det sistnämnda perspektivet förhärskar i den skola hon studerar, normen blir ”det svenska”, i den urbana medelklassens tappning, som barnen i jämlikhetens namn borde tillföras. Barnens tyngande och hindrande ”minuskultur” bör de befrias från. Runfors (2003, s. 167) refererar bland annat till lärarna i den skola hon studerar vilka talar om att kompensera ”invandrarbarnen” i förhållande till skolans ”normalbarn”. Detta gäller även vuxna invandrare, de ska ”korrigeras”, ”om de bara lär sig lite svenska till så får de jobb”. En del invandrare menar att de bedöms först och främst endast efter hur de talar svenska, inte vilka övriga kompetenser de besitter. Runfors (ibid., s. 158) fann att uppfattningar om graden av svenskbehärskning framträdde som en mätare på graden av kulturell kompetens, och att graden av språkliga avvikelser omvänt framstod som mätare på bristen av densamma, det vill säga man använder språket som legitimering för andra delar i en assimileringprocess. Även Carlson (2002, s. 232) beskriver hur sfi-deltagare (sfi = svenska för invandrare) ger uttryck för en känsla av att vara ansedda som dumma eller mindervärdiga av svenskar. Carlson (2002, s. 234) menar till exempel att ”det ibland i Sverige tycks finnas

en tendens att bemöta människor från andra länder med en slags infantilisering”.

I ett avsnitt av *Du är alltså svensk?* (Andersson 2004, s. 85–86), där Fatima och statministern precis har inlett sin kärlekshistoria, ser man ett exempel på hur Fatima blir bedömd av statsministern utifrån sina språkkunskaper i svenska. Vad hon egentligen pratar om försvinner i hans uppmärksamhet på hennes språkbehärskning.

Han sitter intill mig. Han frågar hur man bakar en apfelstrudel, hur man får den så spröd. Jag förklarar att det finns en variant på detta bakverk där jag kommer från som jag bakade varje dag och alltid sålde slut. Sedan för han handen längs min skuldra och kysser mig, sakta först och sedan häftigare. Mitt i kyssen rycker han till – rycker liksom åt sig själv som om han slitits itu. Han sätter sig rak i soffan, ordnar till slipsen och skjortärmarna och säger:

– Vilken bra svenska du talar.

Han tittar rakt fram. Där finns en vägg med en anslagstavla. Du också, tänker jag. Din mun fylls på något sätt med barr när du talar detta, lilla, vackra men inte oumbärliga språk. Han säger:

– Jag ska lära upp dig så att du får ett felfritt idiom.

Förödmjukelse kan vara en kork i halsen, ett vårdslöst tillfogat sticksår på trånaden. Vad den än är upptar den hela kroppsytan. Jag beger mig ut mot min kopiator, min inkommande post, mina glödlampor – fast besluten att aldrig återvända till det där rummet (Andersson 2004, s. 85).

Fatima ser sig, precis som jag antar att de flesta personer i Sverige gör, först och främst som en människa som bor i landet Sverige och inte som en invandrare i Sverige. Hela romanen visar på denna schism mellan Fatimas syn på sig själv och det svenska samhällets bild av henne. Denna kamp mellan vår egen bild av vår identitet och andras bild beskrivs i *Negotiation of Identity in Multilingual Contexts* (Pavlenko & Blackledge, 2004, s. 20). Inom positioneringsteorin spelar agenten och dess val en viktig roll, men författarna menar att man inte får undervärdera det faktum att den självvalda positioneringen ofta utmanas av andra och att många individer befinner sig i en pågående spänning mellan den självvalda identiteten och andra försök att positionera den annorledes. Med detta vill jag avsluta min diskussion kring Lena Anderssons mycket intressanta och tänkvärda bok.

Referenser

- Andersson, Lena (2004). *Du är alltså svensk? En triptyk*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bakhtiari, Marjaneh (2005). *Kalla det vad fan du vill*. Stockholm: Ordfront.
- Bourdieu, Pierre & Boltanski, Luc (1975). Le titre et le poste: rapports entre système de production et système de reproduction. *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 1:2, ss. 95–107.
- Broady, Donald (1991). *Sociologi och Epistemologi*. Stockholm: HLS (Högskolan för lärarutbildning).
- Carlson, Marie (2002). *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Diss. Göteborgs universitet. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (2002). *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Hassen Khemeri, Jonas (2004). *Ett öga rött*. Stockholm: MånPocket.
- Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (2004). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon; Buffalo: Multilingual Matters.
- Runfors, Ann (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar. En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Diss. Stockholms Universitet. Stockholm: Prisma.
- Said, Edward W. (1978). *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sundberg, Gunlög (2004). *Asymmetrier och samförstånd i rekryteringsamtal med Andraspråkstalare*. Diss. Stockholms universitet. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Thornborrow, Joanna (2002). *Power Talk: Language and Interaction in Institutional Discourse*. Harlow: Longman.

Damernas Detektivbyrå

– Deckargenren som arena för politisk diskussion?

Anette Wahlandt

Mitt intresse för södra Afrika väcktes i början av 90-talet när jag träffade min svägerska Glynnis för första gången. Hon föddes i slutet av 60-talet i dåvarande Rhodesia och minns frigörelsen från den engelska kolonialmakten mycket väl. Hösten 1995 besökte vi familjen under några veckor, och vistelsen gjorde ett djupt intryck. Det var otroligt intressant och lärorikt att få en inblick i ett annat sätt att leva och det är nog först när man faktiskt står där, omgiven av främmande dofter och ljud, som man förstår vad detta egentligen innebär. Sedan dess har jag försökt leta mig fram till litteratur skriven av främst kvinnliga afrikanska författare. Yvonne Vera, från Zimbabwe och bland annat känd för sin roman *Under tungan* och Calixthe Beyala, född i Kamerun och författare till boken *Ännu talar träden* är två intressanta

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 55–66.

författare som skildrar livet utifrån ett afrikanskt perspektiv. Att läsa deras texter är som att öppna ett fönster till en annan värld med andra värderingar, annat fokus och i någon mån få känna sig delaktig i denna värld. *Damernas Detektivbyrå* väckte min nyfikenhet därför att boken, som utspelar sig i Botswana, är skriven av en äldre vit manlig författare bosatt i Skottland. Boken har dessutom, kanske något oväntat, en svart, medelålders, kvinnlig detektiv som huvudperson.

Boken *Damernas detektivbyrå* skriven av Alexander McCall Smith handlar om Mma Ramotswe som efter sin fars död omvandlar sitt ärvda kapital i form av boskap till kontanter så att hon kan starta Botswanas första och enda detektivbyrå. Hon är kvinna, svart, har en imponerande kroppshydda och starten blir mycket trevande inte minst på grund av företagets blygsamma tillgångar. Fler och fler hittar ändå vägen till hennes detektivbyrå vilket gör att Mma Ramotswe möter personer med olika bakgrund och från skiftande sociala miljöer och det är i dessa möten som bilden av södra Afrika målas upp. Det är inte med hjälp av avancerade tekniska hjälpmedel och snabba bilar som Mma Ramotswe löser sina fall, utan det är med hjälp av sina kunskaper i afrikansk kultur, sin gedigna människokänedom och sitt sunda förnuft. Författaren låter oss möta ett rikt persongalleri genom huvudpersonen. Här finns kvinnor och män, läkare, rektorer, byfolk, gästarbetare, unga och gamla, vita och svarta. I bokens tillbakablickar får vi möta både Mma Ramotswe's far och före detta man och i dessa avsnitt fördjupas personbeskrivningen av Mma Ramotswe. Här får vi också ledtrådar till underliggande men ändå genomgående teman i boken. *Damernas Detektivbyrå* är en bok som ligger närmare Agatha Christies författarskap än moderna hårdkokta deckare av nordamerikanskt snitt eller socialrealistiska vardagsskildringar som bland annat förekommer i böcker skrivna av svenska författare. Associationerna går snarare till Christies Miss Marple än till den amerikanska författaren Patricia Cornwells romangestalt, rättsläkaren Kay Scarpetta eller Liza Marklunds vardagsnära Annika Bengtzon.

Författare med ett socialt engagemang

Författaren till *Damernas Detektivbyrå*, Alexander McCall Smith, har vuxit upp i Zimbabwe, bott i Botswana men är numera professor i juridik i Edinburgh. McCall Smith är medlem i UNESCO:s bioetiska kommission (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) och var delaktig i uppbyggandet av juristutbildningen vid Botswanas universitet. Han har skrivit över 50 böcker, i huvudsak av akademisk natur, men har också gett ut några barnböcker. Dessutom driver han ett eget bokförlag som specialiserat sig på att ge ut mödrars memoarer (Peterson, DN kultur 27 december 2004). I serien om Mma Ramotswe finns fem böcker, men än så länge finns bara tre översatta till svenska.

Vilken bild av södra Afrika förmedlar denne författare genom sina berättelser om huvudpersonen Mma Ramotswe, Botswanas första kvinnliga detektiv? Frågeställningen är om det kan finnas ett underliggande medvetet och samhällskritiskt budskap i valet av huvudperson, miljö och handling? Kan det vara så att deckargenren används inte bara som lättsam underhållning utan även för att förmedla ett politiskt eller socialt budskap?

Deckarens plats på kulturscenen

Under mina studier i litteraturhistoria i början av 80-talet på Göteborgs universitet togs deckargenren överhuvudtaget inte upp till diskussion eftersom deckare inte ansågs vara "riktig" litteratur utan i bästa fall dög i hängmattan under semestern. Men håller inte detta på att förändras? Är det inte så att allt fler detektivromaner recenseras och diskuteras på kultursidorna och att ökningen sker i samma takt som antalet etablerade författare väljer att skriva böcker i genren och med ibland påfallande samhällskritiska inslag? (Anne Holt, Jan Arnald, Åke Edvardsson, Henning Mankell, Liza Marklund, Mikael Niemi m.fl.). Deckarförfattare hörs också i den allmänna kulturdiskussionen och några har dessutom blivit förmögna på sitt författarskap. Man kan

också i TV-mediet se ett allt större intresse för genren. Snart har varje yrkesgrupp med anknytning till brott och straff sin egen serie; förutom diverse specialpoliser och jurister även rättsläkare och personer med övernaturliga förmågor! Uppenbarligen fyller dessa historier ett behov hos oss som tillgodoses genom mer eller mindre realistiska skildringar i böcker, film och på TV.

Vad har då hänt med synen på deckargenren de senaste decennierna? Vem definierar egentligen vad som är finkultur, vad som är bra litteratur och vad som är värt att recenseras på kultursidorna? Har deckaren blivit ett mer etablerat sätt att förpacka ett socialt eller politiskt budskap? Har gränsen mellan det som i kulturdebatten anses vara finkultur och populärkultur förändrats och vad kan i så fall ligga bakom en sådan förändring?

Bourdieu's kapitalteori

Det kan vara intressant att i detta sammanhang relatera till Bourdieus tankar och idéer om olika typer av kapital. Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1930–2002) har studerat hur människor från olika sociala skikt i samhället skapar sig eller befäster sina positioner i olika sociala sammanhang. Bourdieus teorier om klassamhället tar sin utgångspunkt i ett resonemang om olika typer av kapital. Han talar om ekonomiskt, socialt, kulturellt och symboliskt kapital och vad som räknas till detta kapital bestäms av dem som omfattar ett visst kapital. Det sammanlagda kapitalvärdet bestämmer sedan en individs position i samhället. Bland människor som delar ett visst kapital uppstår ett handlingsmönster som Bourdieu kallar habitus. Detta habitus uppfattas som självklart, ifrågasätts inte och reproduceras inom gruppen. Enligt Bourdieu samverkar språket med andra typer av kapital för att skapa hierarkier i samhället. Språket blir en typ av valuta som ibland är gångbar ibland inte. Med ”rätt” språk, det vill säga rätt valuta, äger du tillträde till den offentliga debatten (Bourdieu 1991, Stroud, 2004, Pavlenko & Blackledge 2004, Haglund 2004). Detta kan uttryckas på följande sätt:

The value of a particular language variety in a symbolic marketplace derives from its legitimation by the dominant group and the dominant institutions, in particular schools and the media (Pavlenko & Blackledge 2004, s.10).

I förlängningen innebär det att det är kultureliten som bestämmer vad som är god kultur och vad som inte är det. Detta borde, om man använder sig av Bourdieus teorier, betyda att denna kulturelit en gång har bestämt att deckare inte är finkultur och därmed inte platsar i den allmänna kulturdebatten. Men vad händer då när etablerade, ansedda författare börjar utforska denna genre och dessutom genom detta kan öka sitt ekonomiska kapital på ett betydande sätt? Är det då som genren hittar till kultursidorna och helt plötsligt blir rumsren? Kanske håller (den samhällstillvända) deckaren på att bli en accepterad arena för samhällskritik och samhällsanalys och därmed en del av finkulturen! Detta borde vara intressant att utforska mer i ett annat sammanhang.

Damernas detektivbyrå – en bok om kvinnlig frigörelse?

Vid första genomläsningen av boken *Damernas Detektivbyrå* ter sig boken vara ett lättsamt tidsfördriv utan större ambitioner än att roa, men bilden förändras vid en andra genomläsning. Den intressanta frågan är hur en vit manlig författare bosatt i Skottland skriver om en svart kvinna i Botswana. Kan boken skildra Mma Ramotswe situation utan rester av ett vitt, manligt, kolonialt perspektiv? Är boken egentligen en skildring av en afrikansk kvinnas väg till självständighet och frigörelse och valet av genre ett medvetet sätt att nå en bredare publik?

I boken beskrivs Mma Ramotswe och landet med kärlek och värme och precis som sitt land har denna kvinna gått igenom en del prövningar. Som läsare hittar man inget ”afrikanskt mörker”, någon exotism eller någon direkt känsla av att det är ”den andre” som

beskrivs. Ylva Brune skriver i sin text *Varför är kyrkan vitmenad* följande om funktionen av ”den Andre”:

Den Andra blir en form av projektduk, mot vilken den egna självbilden kan formulera och profilera sig; den Andra blir ett medel för att hantera olika problematiska och svårhanterliga drag hos ett jag som befinner sig i en identitetsskapande process – vilket vi ju alla ständigt är (Brune 1999).

McCall Smith låter oss möta en afrikansk kvinna och ett samhälle som inte tecknas i en kontrast till det västerländska utan snarare som en variant av vår egen vardag. Denna känsla förstärks när man som en jämförelse läser Calixthe Beyalas bok *Ännu talar träden* (2002). I Beyalas författarskap finns ”den andre” tydligt utmejslad i skepnad av fransmannen Michelangelo de Montparnasse. Vem som avviker från normaliteten råder det ingen som helst tvekan om. Här skildras normaliteten utifrån kontrasten till den vite mannen och till den franska kolonialmakten och vi får betrakta den vite mannen helt och hållet utifrån afrikanens perspektiv (jfr Brune 1999; Kubota 2004). Författaren McCall Smith låter oss möta alla personer i det brokiga persongalleriet utifrån Mma Ramotswe perspektiv, och för henne är alla en del av Afrika.

Hon var en bra detektiv, en bra kvinna. En bra kvinna i ett bra land, skulle man kunna säga. Hon älskade sitt land, Botswana, som är ett fredligt ställe, och hon älskade Afrika, trots alla dess prövningar. Jag skäms inte över att kallas afrikansk patriot, sa Mma Ramotswe, Jag älskar alla människor som Gud har skapat, men jag är speciellt bra på att älska alla människor som bor här. De är mitt folk, mina bröder och systrar (McCall Smith 2005, s. 8).

Boken genomsyras av ett ställningstagande för den afrikanska kvinnan och pekar på de orättvisor och den ojämlikhet som finns mellan könen. Mma Ramotswe har haft en något annorlunda uppväxt men i det patriarkala samhället finns inte många alternativa kvinnoroller för en ung kvinna. Trots sin intelligens, utbildning och faderns farhågor fångas hon in och gifter sig med en man som förtrycker och mishandlar henne och hon lämnar inte äktenskapet av egen kraft. Efter sitt katastrofala äktenskap återvänder Mma Ramotswe för att vårda sin

sjuke far eftersom några andra alternativ inte tycks finnas för en frånskild barnlös afrikansk kvinna. McCall Smith skriver "...den afrikanska traditionen att ta hand om släktingar kunde lamslå människor" (2005, s.15). Mma Ramotswe finner sig i traditionen och anpassar sitt liv efter faderns behov.

Det är först efter faderns död som Mma Ramotswe kan ta kontroll över sitt liv. Med hjälp av det efterlämnade kapitalet (kor) kan hon starta sin rörelse. Utifrån denna rörelse skapar hon sin identitet – hon väljer ett oprövat yrke där inga förebilder eller förväntningar finns. Hon använder sitt kapital, sitt kunnande och föreställningen om vad som definierar en kvinna som utgångspunkt. "Och hur som helst, kan kvinnor vara detektiver? Tror ni att de kan det?" Mma Ramotswe bemöter frågan med "Kvinnor är de enda som vet vad som händer..." (McCall Smith 2005, s. 64).

Författaren visar att detta är ett avsteg från traditionen och den gängse kvinnorollen. Genom sitt yrkesval utvecklas Mma Ramotswe till en självständig kvinna och som "veteran från ett mardrömslikt äktenskap" (ibid., s. 62) har hon inte tänkt underordna sig någon man igen. Men en annan, mer nyanserad bild av mannen växer fram i mötet med grannen, bilmekanikern J. L. B. Matekoni. Han får i boken gestalta en annan mansroll, en man med goda avsikter som förmår att bemöta en kvinna som sin jämlike.

Genom att läsa boken med ett genusperspektiv, det vill säga titta närmare på hur könsaspekten presenteras, förändras dess innehåll från en lättsam detektivroman till en bok som också skildrar kvinnans mycket utsatta situation i ett afrikanskt land. Domen över det traditionella samhället som förtrycker kvinnan är hård och vissa formuleringar är oväntat vassa. Författaren McCall Smith tar ställning för kvinnan mot ett könsförtryck som grundar sig på urgammal tradition och samhällsstruktur. Den kanadensiska forskaren Benedicta Egbo, som har studerat kön och litteracitet i Afrika söder om Sahara, beskriver detta förhållande på följande sätt:

Hegemony has much to do with the maintenance of social control by dominant groups over less powerful groups through apparent consensus, state institutions, and discourses that prevent alternative world views from gaining any kind of legitimacy (Egbo 2004, s. 246).

McCall Smith beskriver genom sin huvudperson en annan, mer självständig och oberoende situation för kvinnan. Hur förändrar man samhället? Författaren låter kusinen stå för följande uttalande:

En dag skulle kanske kvinnor kunna göra sina egna röster hörda och peka på vad som var fel. Men för att kunna göra det måste de lära sig läsa (McCall Smith 2005, s. 37).

Även Benedicta Egbo visar i sin undersökning att litterata kvinnor får en annan position i hemmet vilket gör att de aktivt kan påverka sin livssituation. Egbos slutsats blir tydlig:

What my findings show is that, on a continuum, literate women are able to negotiate power relations within their households much more successfully than their non-literate peers (Egbo 2004, s. 256).

Helt klart ansluter sig McCall Smith till åsikten att vägen till ett jämlikare samhälle går via en ökad läskunnighet bland kvinnorna. Genom att tillägna sig förmågan att kunna läsa, får kvinnorna en möjlighet att förändra samhällsstrukturen (jfr Egbo 2004; Kell 1996, 2003).

Språk och makt

Resonemang om språk och makt har inte någon framskjuten plats i boken, men förekommer här och var som ett sidotema. Mma Ramotswe tycks kunna tala med de hon möter, antingen på engelska eller på stswana. Författaren signalerar endast vid ett tillfälle vilket språk som används i dialogen. Det är när en liten pojke möter två män i en bil. Pojken kommenterar då männens sätt att tala stswana och drar slutsatsen att de inte är från närområdet. Snarare är det så att författaren låter oss läsare avgöra vilket språk som används när Mma

Ramotswe talar. Det är inte med olika språk hon signalerar sin identitet eller positionerar sig utan med sina insikter och sin slutledningsförmåga. Språket används inte som någon markör för närhet eller distans (Pavlenko & Blackledge 2004, s. 8), men det är kanske det som är poängen; på så sätt undviks också en inbördes rangordning av språken. Engelskan behöver inte självklart bli det språk som används i officiella sammanhang och Mma Ramotswe får ett kraftfullt verktyg i sin hand – förmågan att kunna tala på samma sätt med alla oavsett klass eller kön och bli respekterad för det. I verkliga livet hade det naturligtvis varit helt annorlunda. Språk, identitet och makt är samverkande faktorer som påverkar både individen och samhället och identiteten konstrueras ständigt i möten med andra människor. Eller som Pavlenko och Blackledge uttrycker det:

In sum, we view identities as a social, discursive, and narrative options offered by a particular society in a specific time and place to which individuals and groups of individuals appeal in an attempt to self-name, to self-characterize, and to claim social spaces and social prerogatives (Pavlenko & Blackledge 2004, s.19).

Den tidigare kolonialmaktens syn på modersmålet framgår av skildringen från skoltiden och denna beskrivning tycks vara typisk för samhällen, där makten finns hos en dominerande språkgrupp (jfr Pavlenko & Blackledge 2004; Ricento 2000).

Där fanns en skola som drevs av en gammal anglikansk präst och en vit kvinna vars ansikte var halvt om halvt var förstört av solen. Båda talade stswana, vilket var ovanligt, men de undervisade oss på engelska och insisterade på att vi lämnade vårt eget språk kvar ute på lekplatsen, annars riskerade vi ett kok stryk (McCall Smith 2005, s. 20).

Denna syn på maktens språk kontra det inhemska, lokala språket, tycks ha genomsyrat språkdebatten framför allt på 60-talet när strömningarna var sådana att man såg nationerna utveckling gå hand i hand med en övergång till kolonialmaktens språk. En medveten språkpolicy skulle då göra (som i detta fall) engelskan till det officiella, formella språket, medan de lokala språken fick fungera i inofficiella, mer privata sammanhang. Eller som Thomas Ricento uttrycker det:

A widely held view among Western(ized) sociolinguists in this period was that linguistic diversity presented obstacles for national development, while linguistic homogeneity was associated with modernization and Westernization (Ricento 2000, s.198).

Att språk och makt hör i hop illustreras också i avsnittet om faderns upplevelser i de sydafrikanska diamantgruvorna. Folk från olika stammar med olika stamspråk jobbar under jord i starkt hierarkiska grupperingar. Formellt är de vita arbetsledare, men den egentliga makten ligger hos dem som ansvarar för dynamiten. Ett gemensamt språk utvecklas bland de män som jobbar i gruvorna och språket har bara en instrumentell funktion; att säkerställa ordergången och se till att jobbet blir gjort.

Man lärde oss *funagalo*, som är ett språk som används för att ge order under marken. Det är ett märkligt språk. Zuluerna skrattar när de hör det, för det innehåller så många zuluord men är inte zulu. Det är ett språk som är användbart för att tala om för folk vad de ska göra. Det finns många ord för att skjuta, ta, fösa, bära, lasta, men inga ord för kärlek eller lycka eller fåglarnas ljud om morgnarna (McCall Smith 2005, s. 26).

Slutord

Damernas detektivbyrå är en bok som skildrar en förändrad kvinnoroll i ett mycket traditionellt Afrika. Genom eget kapital, utbildning och användning av egenskaper som ses som typiskt kvinnliga, skapar Mma Ramotswe sig en ny framtid. Botswana och dess befolkning skildras med värme och kärlek. Den koloniala epoken målas med mörkare penseldrag. Skola och utbildning står för framtiden även om den koloniala strukturen inom skolväsendet finns kvar. Författaren visar att kapital kan omvandlas och att man med ett kapital som inte bara består av pengar kan komma långt och skaffa sig en position i samhället.

Deckargenren ger författaren en möjlighet att på ett lättläst sätt skriva om komplicerade samhällliga och politiska frågor. Bokens huvudperson får gestalta en problematik men också visa på en möjlig väg till förändring. Mma Ramotswes liv, ord och tankar beskriver på ett var-

dagsnära och konkret sätt traditionella strukturer i ett Afrika präglad av kolonialism och hennes sätt att förändra och hantera sin situation skulle kunna visa på en alternativ kvinnoroll. Böckerna om Mma Ramotswe har gjort succé i västvärlden. Frågan är om serien även tilltalar en bredare publik på den afrikanska kontinenten?

Litteratur

- Beyala, Calixthe (2003). *Ännu talar träden*. Stockholm: En bok för alla.
- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and symbolic power*. Oxford: Polity Press.
- Brune, Ylva (1999). *Varför är kyrkan vitmenad? Nyheter från stereotypens svängtapp*. Paper till 14:e Nordiska konferensen i medie- och kommunikationsforskning.
Tillgänglig: <http://www.jmg.gu.se/fsmk/papers/brune1.html>
Hämtad 20040405.
- Dagens Nyheter. Stockholm: Bonnierkoncernen (publiceringsdatum 20041227)
Tillgänglig: www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=1352&a=359421
Hämtad 20050405.
- Egbo, Benedicta (2004). Intersections of Literacy and Construction of Social Identities. I Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (eds.). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd. Ss. 243–265.
- Haglund, Charlotte (2004). Flerspråkighet och identitet. I Hylténstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.). *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Kell, Catherine (1996). Literacy practices in an informal settlement in the Cape Peninsula. I Prinsloo, Mastin & Breier, Mignonette. *The Social Uses of Literacy: Theory and Practice in Contemporary South Africa*. South Africa: Sached Book. Ss. 235–256.
- Kell, Catherine (2003). *Accounting for not Counting: Ethnography and Literacy in South Africa*. Paper at NRCD Conference 2005.

- Kubota, Ryuko (2004). Critical multiculturalism and second language education. I Norton, Bonny & Toohey, Kelleen (eds.). *Critical Pedagogies and Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press. Ss. 30–52.
- McCall Smith, Alexander ([1998] 2005). *Damernas Detektivbyrå*. Malmö: MånPocket.
- Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (2004). Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities. I Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (eds.). *Multilingual Contexts. Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd. Ss. 1–33.
- Peterson, Marie (2004). Ljus Afrikakrimi. *Dagens Nyheter*, 27 december.
- Ricento, Thomas (2000). Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. Ss.196–213. *Journal of Sociolinguistics* 4/2. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Stroud, Christopher (2004). Halvspråkighet och rinkebysvenska som språkideologiska begrepp. I Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.). *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. Ss. 329–357.
- Vera, Yvonne (1999). *Under tungan*. Stockholm: Ordfront.

Språk, identitet och den koloniala närvarons komplexitet i *Ett tillfälligt möte*

Susanne Jämsvi

Tänk dig att du skulle läsa en skönlitterär bok med de analytiska ögon du har när du närmar dig en vetenskaplig text. Det är en spännande erfarenhet som tar med dig på en annorlunda resa jämfört med vad läsandet av en skönlitterär bok annars gör. I det nedanstående erbjuds du följa med på den resa jag har gjort när jag har analyserat Nadine Gordimers bok *Ett tillfälligt möte* (2005). Om Gordimer kan sägas att hon är en författare från Sydafrika, nobelpristagare och känd för att ha ägnat mycket kraft och energi åt att bekämpa apartheidsystemet och dess sociala orättvisor genom sina böcker. Romanen här kommer att diskuteras med inspiration från såväl postkoloniala som socialkonstruktivistiska utgångspunkter. Ett postkolonialt perspektiv innebär att ”kolonialismen inte är något som hör till det förflutna, utan snarare att den i hög grad fortfarande präglar världen” (Eriksson,

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 67–78.

Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 14). I detta ligger att vi alla, oavsett till exempel nationalitet, etnicitet, klass, kön, påverkas av kolonialismen när det gäller identitetsskapande, vårt sätt att tänka och se på världen. Med en postkolonial utgångspunkt ställer man frågor som har med maktobalans och ojämlikhet att göra. Enligt Eriksson, Eriksson Baaz och Thörn (ibid.) är postkolonialismen starkt influerad av post-strukturalismen i det att man intresserar sig för det språkliga. Man utgår ifrån att språket inte är neutralt utan att det i språkliga uttryck finns normer och för givet taganden samt över- och underordning i begrepp. Språket ses som något som både konstituerar och konstitueras, med andra ord inte som något som enbart reflekterar en redan existerande värld. En vetenskapsteoretisk ram som omgärdar dessa teorier är socialkonstruktionismen (Winther Jørgensen & Phillips 2000). Utifrån en sådan teoretisk ram försöker man destabilisera kategorier och tankesätt och visa hur vår förståelse av världen konstrueras genom hur språket utövas i sociala sammanhang. Språket ses i ett större sammanhang och är nära knutet till identitet och makt i samhället. Med inspiration från detta teoretiska ramverk kommer jag således att analysera och diskutera Gordimers verk. Först följer dock en kort resumé av boken.

Romanens intrig

Romanen utspelas i Kapstaden i Sydafrika och i ett annat, arabisktalande, land. Historien är centrerad kring två personer, en kvinna och en man i 25-30 årsåldern, Julie Summers och Abdu/Ibrahim ibn Musa. Det finns ett helt batteri av människor runt dem som i hög grad påverkar dem. Julie har en grupp vänner som hon regelbundet träffar på ett kafé. Där dryftas existentiella livsfrågor ur ett medelklassperspektiv. Julies och Abdus familjer är ständigt närvarande trots att båda, på olika sätt, medvetet tagit avstånd från dem. Julie vill inte vara en del av den övre, vita medelklass som hennes föräldrar är och står för. Hon känner inte att hon tillhör den miljön och hon vill ogärna umgås med sin pappa och hans unga, vackra fru. Hennes mamma befinner sig i USA, omgift med en kasinodirektör. I Julies tankar är både föräldrar

och bakgrund ständigt närvarande. Abdu är illegal invandrare i Sydafrika. Han har fått ett avvisningsbeslut, men lyckats bli kvar. Han ser flykten från sitt land som ett sätt att få valfrihet i sitt liv. Han har inte primärt valt bort sin familj, utan snarare det liv som han, och även hans familj, förväntas leva i det ”gamla” hemlandet. Även hans föräldrar och tidigare liv är närvarande i hans tankar.

Julie och Abdu möts när Julies bil går sönder och hon måste uppsöka en bilverkstad för att få den lagad. Abdu arbetar, illegalt, på denna bilverkstad och det är han som tar sig an bilen. Julie bjuder honom till kaféet och de börjar umgås. Någon form av ömsesidigt tycke uppstår och de inleder ett förhållande. Det är svårt att veta hur djup deras relation är och vilken karaktär den egentligen har, men deras sexuella möten spelar en avgörande roll. Utan att det är uttalat i början ser Abdu Julie som nyckeln till ett legalt liv i Sydafrika. Nu blir det inte så, utan ett nytt avvisningsbeslut dyker upp. Efter att de, med hjälp av Julie och hennes kontaktnät, har försökt alla vägar för att han ska få stanna, tvingas de ge upp tanken på ett liv i Sydafrika. Hon insisterar då på att följa med Abdu tillbaka till hans hemland, eller snarare tvingar sig med genom att köpa två biljetter utan hans vetskap. Innan resan gifter de sig, eftersom han säger att allt annat är otänkbart. De blir kungligt mottagna när de kommer till den lilla ökenby som han är uppvuxen i – den förlorade sonen är tillbaka! Historien kretsar sedan kring hans ständiga kamp för att komma därifrån igen och Julies väg in i familjen. Hon blir accepterad genom sin undervisning i engelska i byn, genom den vänskap som växer fram till hans syster Maryam och genom att låta sig läras vad som förväntas av henne i köket. En dag kommer beslutet att de fått inresetillstånd till USA och Abdu är överlycklig. Äntligen ska de ge sig därifrån, äntligen ska han kunna skapa ett bättre liv, ett eget liv, ett obundet liv. Historien slutar med att Abdu åker ensam, för Julie vill inte åka med. Hon vill stanna kvar i byn.

Samhällskritiskt författarskap

Gordimer är författare från Sydafrika och det märks. Det koloniala temat är till exempel ständigt närvarande i form av rasdimensionen. Hon har valt att låta en huvudperson vara vit och en mörk, utan att räknas som svart. Jag tror att det är omöjligt för Gordimer att skriva en roman utan att ha med någon form av rasdimension. För henne är ras alltid närvarande, en självklarhet, och hon har i sitt författarskap ständigt kritiserat apartheidsystemet. Nu när apartheidtiden officiellt är förbi fortsätter hon i sitt författarskap att påvisa ojämlikhet och bekämpa sociala orättvisor. Genom denna politiska inriktning måste hon också ses som samhällskritiker. Ur ett vetenskapligt perspektiv går det mycket väl att betrakta Gordimers texter som präglade av postkolonial teori. Den ursprungliga teoribildningen, med forskargruppen *Subaltern Studies Group* i spetsen, kritiserar ju starkt det tolkningsföretade som dominerande grupper har.¹ Genom att presentera nya ”berättelser” i form av andra perspektiv ges en möjlighet att bryta hegemonin. Det får jag intrycket att även Gordimer vill göra när hon visar på ojämlikhet i samhället.

Som nämndes inledningsvis är det koloniala ständigt närvarande, både implicit och explicit. När Julie frågar Abdu varifrån han kommer kommenterar den allvetande berättaren hans svar på följande sätt:

Han nämnde ett land som hon knappt hade hört talas om. Ett av dem som delades upp av kolonialmakterna när dessa gav sig av, eller avskildes från federationer som hade rafsats ihop för att fylla ut maktlöshetens vakuum i avvaktan på en omgruppering av dessa gamla kolonialmakter under akronymer, som fortfarande gör sig bemärkta i världen. Ett land där man inte kan skilja mellan religion och politik, mellan deras form av förföljelse och fattigdomens förföljelse, som ett skäl att ta sig ut och resa dit där man blir insläppt (Gordimer 2005, s 18).

¹ Ett resonemang kring detta tar Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn upp i inledningskapitlet av *Globaliseringens kulturer* (1999, s.16).

Jag utgår ifrån att det är ett medvetet val från Gordimer, att inte nämna det land som Abdu kommer ifrån. Varför kan man fråga sig. Som tidigare nämnts värjer Gordimer sig inte för att vara politisk, men här avstår hon ifrån att namnge ett tidigare koloniserat land. Hon ger sig därmed möjlighet att genom generaliserade bilder lyfta fram orättvisor, eftersom ingen kan veta exakt vilket land det rör sig om. På så sätt kommer orättvisorna i fokus och inte landet. Som samhällskritiker kan det finnas en poäng i detta. Men det finns en risk också, nämligen att man befäster redan förhärskande fördomar i form av formuleringar som ”ett land som inte *kan* skilja mellan religion och politik”. Det är inte ett konstaterande att det är ett land som inte skiljer på religion och politik utan ett land som inte *kan* skilja på det.

Språket – en makt- och tillhörighetsmekanism

Språket spelar roll i berättelsen på flera plan. Dels har huvudpersonerna olika modersmål, dels låter Gordimer bli att översätta en del ord och uttryck från arabiska. Det är säkerligen en medveten strategi, eftersom hon i det lyckas åstadkomma att jag som icke arabisktalande läsare får en glimt av hur ’maktlös’ man kan känna sig när man inte förstår. Språk som exkluderingsverktyg ser jag som relaterat till makt (jfr Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 18 ff). Det är tydligt att man går miste om information om man inte kan arabiska. Författaren skapar på så vis en motsvarighet till den situation som Abdu känner när han inte förstår allt i Sydafrika eller som Julie upplever då hon förstår väldigt lite i ökenbyn. Jag som läsare kan få en uppfattning om hur det känns att vara exkluderad och att inte kunna delta på lika villkor. Valet att använda sig av flera språk i texten är, som jag ser det, ett ideologiskt val av Gordimer. På detta sätt lyfter hon det faktum att inte alla i ett samhälle tvunget använder sig av majoritetsspråket i alla sammanhang. Hon visar att andra språk än det som majoritetssamhället tar för givet har ett värde och samtidigt blir jag som icke arabiskkunnig läsare medveten om att jag inte ges tillgång till hela texten.

Genom hela boken klär Gordimer olika fenomen i kolonial språkdräkt. De ord och begrepp som används visar på att maktstrukturer är inbyggda i det språkliga. Alvesson och Sköldberg (1994, s. 247) lyfter fram att ”sociala strukturer och materiella förhållanden medför att /.../ språket uttrycker särskilda maktförhållanden och låser fast folk i olika slags subjektivitet”. Ett exempel på detta i berättelsen är när Julie, tillsammans med Abdu, befinner sig på söndagsmiddag hos sin pappa. Det visar sig att fler av pappans gelikar, det vill säga framgångsrika vita män, är där och att man denna söndag träffas för att säga adjö till en av männen som ska emigrera till Australien. I sitt tal till mannen använder sig Julies pappa av ett språk med koloniala förtecken.

/.../ må du fira triumfer nu när du ska muta in en ny kontinent /.../ med den storartade utvidgningen och utlokaliseringen av dina intressen (Gordimer 2005, s. 53ff).

Vännen använder samma terminologi när han talar om den chaufför som ska få följa med till Australien.

... så vi får utlokalisera honom också med allt annat vi känner oss hågade att packa ner (ibid., s. 54).

Det är inte bara det faktum att de använder ett kolonialt språkbruk, ”muta in en ny kontinent” och ”utlokalisering”, utan det är också tydligt att detta är en rättighet de har. De har makten att *lägga under sig* vilka delar av världen som helst och världen ska vara tacksam över att de vill bo och verka där. Deras omedvetna tankar och självförståelse, deras subjektivitet, uttrycks i det språk de använder. I det följande förs sedan ett resonemang om makten i en globaliserad värld, framförd av den allvetande berättaren. Möjligen är det Gordimers egna åsikter som här kommer fram. Om man ser postkolonial teori som mer politisk än poststrukturalism, det vill säga att man inte enbart är ute efter att visa *hur* maktobalans ser ut, utan också vill få till stånd en maktutjämning (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999), kan man spekulera i om Gordimers avsikt här är mer än att bara påvisa maktobalansen. Hon avslutar resonemanget med en reflektion.

/.../ hennes fars gelikar – som kan flytta omkring som de behagar i världen, välkomna överallt, medan någon tvingas leva förklädd till smörjapa utan namn (ibid., s. 56).

Här ställs Abdu, och alla andra i världen som har begränsade möjligheter att fritt välja, mot pappans vän, och alla andra som har makt och dessutom upplever att de har obegränsad möjlighet att välja, vad som helst, när som helst, hur som helst och var som helst i hela världen. Tydligare än så här kan man inte uttrycka social orättvisa, *som de behagar* i relation till *tvingas*.

Gordimer ger också prov på hur en viss vokabulär spelar roll i ett visst sammanhang. Det finns två parallella situationer som exempel på hur språket i en viss kontext verkar inkluderande för dem det berör. Den ena situationen utspelar sig vid en middag i Julies pappas hem. Den andra situationen utspelar sig i Abdus hemland och där Abdu träffar ett antal män som liksom han har akademisk utbildning och längtar bort. I båda fallen kritiserar samhället och man använder en vokabulär som endast de införstådda förstår. Männens kring Julies pappa pratar om ekonomisk vinning och hur man ska placera sina pengar på bästa sätt. ”Marknaden, avkastning, kapitalförstörelse, säkra börsaktier, terminssäkringar, det förgångnas ekonomi, den globala ekonomin, stödköp, bolagisering, kostnadseffektiv, den globala mobbningen” (Gordimer 2005, s. 50 ff) är begrepp som flyger i luften. Det är tydligt att alla som deltar i diskussionen vet innebörden i det som sägs. Männens kring Abdu diskuterar islamiseringens konsekvenser. Där hörs begrepp som ”den moderna världen, revolutionär, moralreligiös revolution, de traditionella islamtolkarna, total islamisering, vårt förflutna, vår tidsålder” (ibid., s. 189 ff). Även här använder deltagarna begreppen oreflekterat och som tagna för givet.

Dessa två scenarier kan ses som exempel på det som Wenger (2002) definierar som ”communities of practice”. Han för fram ömsesidigt engagemang, gemensamt företag och en delad repertoar som dimensioner i praktiken. Samtliga dessa tre dimensioner går att urskilja i de ovan nämnda situationerna. Wenger definierar deltagandet som

/.../ the social experience of living in the world in terms of membership and social communities /.../ Participation in this sense is both personal and social. It is a complex process that combines doing, talking, thinking, feeling, and belonging. It involves our whole person, including our bodies, minds, emotions, and social relations (ibid., s. 55 ff).

Den ofria identiteten

Till stor del handlar Gordimers verk om identitetsskapande och om hur relationer och situationer präglar oss. Viktigt att notera är att ett socialkonstruktionistiskt perspektiv innebär att identiteter är något som skapas och omförhandlas, inte något som ses som statiskt och essentialistiskt (t.ex. Burr 2001). Engblom (2004) lyfter som en av sina poänger i sin avhandling fram att vi i en identitetsskapande process relevantgör vissa identiteter. Detta innebär att vi i samspel med andra, omedvetet och medvetet, lyfter fram vissa delar av vår identitet i en identitetsformande process. Engblom poängterar också att det inte räcker med kunskaper om en individs bakgrund för att förklara relevantgörandet av en viss identitet vid en viss tidpunkt (ibid., s 19). Förklaringsmodeller som enbart bygger på bakgrundsinformation är därmed för enkla, eftersom även kontexten spelar en viktig roll i identitetsskapandet. De individuella erfarenheter vi bär med oss sedan tidigare i livet påverkar förvisso vårt skapande av identitet, men också vår upplevelse av situationer. Dessutom är vårt sätt att tänka och se på världen påverkat av till exempel imperialism och kolonialism.

Som tidigare nämnts är en av postkolonialismens poänger att stereotypa föreställningar från den koloniala tiden ständigt är närvarande. Detta synliggörs också i boken i ett flertal situationer. När till exempel Julie ska ledsaga Abdu till den havererade bilen vill hon inte gå före honom. Hon är rädd att han ska tro att hon ser honom som mindre värd eller som en person som man självklart kan utnyttja.

Han bar på en otymplig väska utan handtag med nytt batteri och verktyg och det kändes förargligt att gå i bredd på gatan så att folk måste väja, men hon ville inte gå före bilmekanikern som om han vore någon sorts tjänare (Gordimer 2005, s. 13).

Detta kan ses som ett tecken på att vi ständigt är fångna i bilder från det förgångna. En av postkolonialismens tankegångar handlar om att vi inte kan frigöra oss från rasismens stereotyper genom att vända på dem (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 22). Det finns de som hävdar att man då fortfarande befinner sig inom den koloniala logiken, den tar sig bara andra uttryck. I Julies bundenhet till det förgångna visas hur hon relevantgör en viss identitet i just den situationen, i detta fall den som vit och fri från imperialismens herre-tjänare-kultur. I sin iver att vara sina ideal trogen är hon ändå inte fri från kolonialismens stereotyper.

Ett annat exempel på ofrihet i den identitet individerna i berättelsen försöker skapa sig är relaterad till familjen, detta trots att familjen rent fysiskt inte alltid är närvarande. När Julie och Abdu befinner sig i Sydafrika upplever båda en hög grad av ofrihet. Julies ofrihet hänger samman med att hon upplever att hon tillskrivits en viss identitet som vit, välutbildad, övre medelklass, singelkvinna. Hennes reaktion på detta blir en medveten brytning med familjen. Den blir symbolen för allt det hon vill frigöra sig ifrån. Abdus ofrihet hänger givetvis samman med det faktum att han vistas illegalt i landet och inte har några som helst officiella rättigheter. Han personifierar den ofria identiteten. Det paradoxala i det hela är att han hellre väljer detta än livet i ökenbyn. Där har han en position, men också stora förväntningar som son, lagda på sina axlar. Han har arbete, han har rätt att gå och komma som han vill i familjen eftersom han är man, men ändå upplever han sig instängd. All hans energi går åt till att längta bort och förbereda för den frigörande resan.

Kanada. Slutet på ramadan innebar för honom att han utan att såra sin mor återigen kunde ta itu med sina metoder att söka visum till Kanada (Gordimer 2005, s. 172).

Citatet illustrerar kampen mellan lojalitet och personlig längtan. Han väljer att följa familjens förväntningar på honom under ramadan, för att sedan återuppta frihetsprojektet.

Julies ofrihet hänger som nämnts samman med hennes ovilja att vara som sin familj. Det faktum att hon aktivt tar avstånd från dem gör att de ständigt är närvarande. De och deras liv fungerar som någon form av omvänd vägledare. Under tiden hon befinner sig i Kapstaden kan hon inte riktigt frigöra sig ifrån dem och deras liv. Det är först när hon befinner sig i ökenbyn som hon känner sig riktigt fri. Då har hennes tidigare liv inte längre någon makt över henne. Detta är fullständigt omöjligt för Abdu att förstå. För honom är det ju precis tvärtom. Han känner sig totalt ofri i närheten av sina föräldrar. Egentligen en ofrihet som också Julie känner i närheten av sina föräldrar. Tyvärr lyckas de två inte mötas i denna gemensamma upplevelse av ofri identitet. Kanske kan de inte mötas för att ingen av dem ser sin privilegierade roll. Man kan spekulera i om denna oförmåga till möte kan ha med aspekter som kön, klass och "ras" att göra. Abdu, så som man har en överordnad ställning som de båda, omedvetet, upprätthåller. Julie så som vit har en privilegierade ställning som också upprätthålls av både dem själva och andra runt omkring. Kubota (2004) poängterar liknande synpunkter i sin forskning:

/.../ it is important to recognize whiteness as a racial category endowed with power and privilege (ibid., s. 41).

[w]hiteness is indeed worldly in that it imposes the white norm and worldviews onto the ways that non-white people around the world think and communicate (ibid., s. 46).

Dessutom är klassfrågan närvarande i det att Julie innehar en social position som innebär såväl pengar som sociala kontakter. Hon är visserligen medveten om detta, men förstår inte hur privilegierad hon är. Bara det faktum att hon vill och kan välja att avsäga sig något som Abdu drömmer om gör att ett möte i denna fråga känns omöjligt. De tre aspekterna, kön, klass och "ras", samverkar troligen både i upplevelsen av en ofri identitet och i att de aldrig riktigt kan förstå den andres upplevelse av ofrihet.

Avslutande ord

Gordimers författarskap kan givetvis analyseras utifrån andra perspektiv än de som jag valt att låta mig inspireras av. I *Ett tillfälligt möte* presenterar Gordimer en komplex bild av vad det innebär att vara människa, att känna lojalitet och kärlek och att hitta sig själv. Hon låter relationer människor emellan spela en avgörande roll. Med ett teoretiskt perspektiv hämtat från till exempel socialpsykologin hade man kunnat analysera den mellanmänniskliga dimensionen på ett djupare sätt. Det är något att utveckla och diskutera i ett annat sammanhang.

Referenslista

- Alvesson Mats & Sköldberg Kaj (1994). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Burr, Vivien (2001). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Engblom, Charlotte (2004). *Samtal, identiteter och positionering*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (1999). Den postkoloniala paradoxen, rasismen och ”det mångkulturella samhället”. En introduktion till postkolonial teori. I Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.) *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa. Ss. 13-53.
- Gordimer, Nadine (2002). *Ett tillfälligt möte*. Stockholm: Bonniers förlag.
- Kubota, Ryuko (2004). Critical multiculturalism and second language education. I Norton, Bonny & Toohey, Kelleen (eds). *Critical Pedagogies and Language Learning*. Cambridge: University Press. Ss. 30–52.
- Wenger, Etienne (2002). *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Brick Lane

– En roman som väcker frågor

Lill Langelotz

Brick Lane är Monica Alis debutroman där Nazneen, en ung kvinna ifrån Bangladesh, är huvudperson och som i och med sitt äktenskap flyttar till London. Nazneen blir i början av berättelsen bortgift med Chanu, en medelålders tjockis med liktornar, men finner sig i sitt öde; det kunde ha varit värre. Nutid och minnen från förr varvas i berättelsen. Historien förs också fram av Nazneens systers brev ifrån Bangladesh. Systemen, Hassina, rymde i tidig ålder för att gifta sig av kärlek medan Nazneen följde konventionen och giftes bort.

Chanu och Nazneen är bosatta i närheten av Brick Lane, en gata i ett invandrartätt område i den östra delen av London. Många bangladeshier är samlade på dessa gator och främst kvinnorna står utanför det brittiska samhället. De är begränsade till umgänget med familjen och gruppen av kvinnor från Bangladesh. Man lever i princip som

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 79–90.

”hemma” i byn i Bangladesh. Området kallas också byn vid några tillfällen av såväl Nazneens man som av hennes unge älskare, Karim.

Trots att Chanu på olika sätt förtrycker Nazneen växer någon form av kärlek och förståelse dem emellan fram. Förtrycket är beskrivet som om också mannen är ett offer för sitt kulturella arv. Bland annat förvägrar Chanu, Nazneen att delta i en engelskkurs, han förstår inte hennes önskan att gå ut ur lägenheten och vidga sina vyer. Men Chanu är ingen ”ond” man och Nazneen finner sig i det mesta.

Första gången Nazneen upplever att hon har makt att påverka skeenden i sitt liv dör deras förstfödda barn. Sorgen efter barnet berörs inte, utan här flyttas läsaren tio år framåt i tiden med hjälp av systemen Hassinas brev. Dessa återspeglar Hassinas olyckliga liv i Bangladesh, samtidigt som små skärvor av Chanus och Nazneens liv i London reflekteras. Chanu och Nazneen får under den här tiden döttrarna, Shahnana och Bibi. Chanus längtan tillbaka ”hem” växer sig starkare.

Det är Nazneen som försörjer hushållet, med hjälp av symaskinen Chanu köpt för lånade pengar, och det är hon som medlar när Chanu skäller på döttrarna Shahnana och Bibi som har för korta kjolar och envisas med att prata engelska och absolut inte vill resa ”hem” till Bangladesh.

Som redan nämnts tar sig Nazneen så småningom en älskare, Karim. En ung muslimsk nationalist, aktiv i lokalföreningen Bengal Tigers, som vidgar hennes bild av livet och världen och som får henne att ifrågasätta ödets makt. Hennes och familjens framtid ställs slutligen på sin spets när hemresan tycks bli verklighet och de en dag i mars 2001 står samlade kring den nya resväskan ”som kring en öppen grav”. I slutet av romanen gör Nazneen upp med både mannen och älskaren. Hon stannar ensam kvar med sina barn i London. Det är inget okomplicerat val vare sig för Nazneen som stannar eller för Chanu som återvänder.

Författarens identitetsskildring och kolonialismens inverkan

Jag har i min analys av romanen *Brick Lane* och författaren, Monica Ali, som språk- och samhällsanalytiker, inspirerats av en poststrukturalistisk och postkolonial teoribildning. Inom socialkonstruktionismen, där den poststrukturalistiska och postkoloniala teoribildningen hör hemma, betonas identitetsskapandet som något interaktivt. Enligt Pavlenko och Blackledge (2004, s. 12-13) skapas och återskapas individens identitet genom språket i relation med och till andra. Dessutom belyses maktperspektivet som påverkar interaktionen (Pavlenko & Blackledge 2004, s. 13). Fokus i föreliggande analys ligger framförallt på hur författaren framställer kön, klass och identitet. Jag har försökt problematisera några delar i en omfattande och välskrivna bok. Det finns naturligtvis mycket som man kan lyfta fram och författaren själv belyser till exempel religionens inverkan på individen, medan jag har valt att inte kommentera den.

Ali beskriver identitetsskapandet som något som sker inne i människor, kanske inte oberoende av andra men snarare *trots* andra. Hennes huvudpersoner visar ofta upp den bild av sig själva som de tror förväntas av dem. Nazneen utför till exempel alla hushållssysslor och tar illa vid sig då mannen vill hjälpa till och hon vill heller aldrig störa mannen med sina önskningar.

Nazneen började ställa in disken. Hon behövde komma in i det skåp som Chanu blockerade. Men han flyttade sig inte, fastän hon stod och väntade framför honom. Då ställde hon grytorna på spisen för att ställa in dem nästa dag (Ali 2003, s. 29).

Romanens figurer är framförallt frukten och bärarna av sin kulturella, såväl etniska som sociala, bakgrund och de har svårt att frigöra sig från de föreställningar de bär med sig. Dock kämpar de genomgående med att förändra både sina egna och andras förväntningar. Mannen går kurser för att erhålla också brittiska betyg och ett erkännande i England som en bildad man av medelklass. Ali belyser på så sätt den komplexitet som strukturellt förtryck och människans behov av identifikation och erkännande medför.

Wilkie tillhör egentligen inte underklassen /.../ Men han har deras sätt att tänka /.../ När jag väl får mitt betyg från Folkuniversitetet är det förstås ingen som kan ifrågasätta mina meriter. Fastän Dhakas universitet är ett av världens bästa är folk här på det hela taget illitterata och känner varken till systrarna Brontë eller Thackeray (ibid.).

Ett, i mina ögon, elitistiskt och normativt perspektiv där västerländsk bildning är svaret på hur man ska komma åt förtryck återspeglas ofta i Chanus yttranden. Kategoriseringar som kön, social klass och etnicitet, återverkar starkt på personernas identiteter och handlanden i romanen. Därmed blir dessa individer eller den grupp de tillhör, till stora delar bärare av starkt determinerande egenskaper, något som brukar uppmärksammas inom bland annat sociologin, där gruppen fokuseras utifrån kategorier som kön, klass och etnicitet (jfr Engblom 2004, s. 18). I romanen beskrivs också maktförhållanden mellan människor som bidrar till individens identitetsskapande.

Ali belyser kön, klass och etnicitet med olika stilistiska grepp, t.ex. genom mannens ordrika anföranden och genom systemens bristfälliga språk. I följande citat, en av Chanus eviga monologer, belyses makt och underordning ur ett klass- och etnicitetsperspektiv. Dessutom synliggörs den ”oförstående” kvinnans underlägsna position i förhållande till den ”kloka” mannen.

”Du förstår”, sa han, hans vanliga inledning, fastän hon för det mesta inte förstod något alls, ”det är den vita underklassen, folk som Wilkie, som är mest rädd för människor som jag. För honom och alla andra av hans klass är vi det enda som står mellan dem och samhällets absoluta botten. Så länge vi står under dem står de i varje fall över *någonting*. Om de ser oss stiga i graderna blir de ursinniga för att vi har lämnat vår rätta plats /.../ Det är därför fenomen som National Front kan uppstå. De spelar på underklassens rädsla, ger dem mindervärdeskomplex och skapar rasistiska spänningar. Medelklassen är tryggare och därför mer avspänd” (Ali 2003, s. 29).

Ali beskriver också människors ointresse för varandra och hela berättelsen andas en form av frustration, eftersom människor sitter fast i sina bilder av sig själva och av andra. Få verkliga möten kommer till stånd och Ali skildrar mötet mellan människor som en chimär och att

människan för det mesta är upptagen av sig själv och sina egna tillkortakommanden.

De gjorde som goda vänner gör, de pratade. Då och då korsades deras samtalsämnen. För det mesta talade de förbi varandra (ibid., s. 203).

Inom bland annat postkolonialismen menar exempelvis Kubota (2004, s. 44) att bilden av den Andre bland annat hjälper oss att identifiera oss själva. Vidare menar Eriksson et al (1999) att en objektifiering av den Andres identitet, vilken essentialiseras, är en spegling av en explicit nedvärderande rasistisk diskriminering. I Alis berättelse används den koloniserande världens bild av den Andre genom en, i mitt tycke, exotiserande beskrivning av bland annat Nazneens syster Hassina. Ali själv menar i en intervju (Bergius 2003, DN:s nätupplaga) att när en individ eller grupp väl är förtryckt kan det vara svårt att se varifrån förtrycket kommer och blir därför svårt att bekämpa. I berättelsens exotiserande beskrivning av Hassina och genom Nazneens accepterande av och emellanåt uppmuntran till Chanus förtryck, av henne och döttrarna, visas denna komplexitet.

Kubota (2004) menar att alla deltar i makt och underordning och detta samspel är komplext. Storbritannien och Bangladesh är samhällen som präglats av kolonialismen sedan länge och både förtryckare och förtryckta kan till slut uppfatta den enes ”överlägsenhet” som något ”naturligt” och detta internaliseras hos individerna i samhället. I slutet av *Brick Lane*, förklarar Nazneens bästa vän att man visst kan åka skridskor i sari: ”Nu är vi i England, sa hon. Här gör man som man vill” (Ali 2003, s. 408). Här jämförs indirekt England med Bangladesh och Alis romanfigurer blir bärare av kolonialismens reproduktion av Storbritanniens ”överlägsenhet” vad det gäller individens ”frihet” jämfört med Bangladesh där individen underförstått inte gör som den vill. Kubota (2004) resonerar kring detta på följande vis:

...the Self and the Other in which the Self is conceptualized as civilized, rational, logical, and thus superior, whereas the Other is conceptualized as uncivilized, irrational, illogical and thus inferior. Discourses of colonialism have produced European-Western images of the Self and Other as well as unequal power relations between them (ibid., s. 39).

Den patetiske mannen, den negativa spegelbildskvinnan och exotisering av den Andre

Som tidigare antytts kan man ana en essentialistisk identitets- och könssyn i den berättelse som Ali skriver fram. Mannen, såväl den äkta som älskaren, beskrivs med ett visst överseende och i en lätt raljerande ton. Den äkta mannen, Chanu, orerar och stryker sig frenetiskt på sin tjocka mage. Han kan, enligt Nazneen, inte ens slå sina barn i uppfostrande syfte, ordentligt. Han misslyckas hela tiden i det engelska samhället och hans längtan hem till Bangladesh är stor. Hans fasa över de obildade, bangladeshierna och de vita engelsmännen, i samhället är genomgående. Han har ett stort behov av att identifiera sig som en bildad och beläst man.

”Du förstår, i de vitas ögon är vi alla lika, smutsiga små apor som tillhör samma flock. Men de där människorna är ju från landet. Obildade personer. Analfabeter. Trångsynta och utan ambitioner.” Han lutade sig tillbaka och strök sig över magen. ”Inte för att jag ser ned på dem, men vad ska man göra åt dem? En man som kört rickshaw i alla sina dagar och aldrig har hållit en bok i sin hand, vad kan man vänta sig av honom?” (Ali 2003, s. 21).

Ali återger flera gånger det dubbla förtryck som en invandrad arbetarklass och underklass utsätts för, framför allt genom Chanus uttalanden. Dels förtrycket från det vita majoritetssamhället, dels det förtryck/förakt som Chanu representerar, det elitistiska. Men genom Alis framställning av Chanu blir han och det han säger, ofta löjeväckande. Romanen lämnar läsaren med en obehaglig känsla av att via kolonisatörens öga, föraktfullt iaktta en bangladeshisk mans taffliga försök att representera bildning och hans strävan efter att vara jämlik en vit, västerländsk medelklass.

Älskaren, Karim, den unge och till slut antagligen fanatiska revolutionären, fungerar först förlösande för Nazneen, då han får hennes sexualitet att blomma. Här exotiseras (jfr Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999; Kubota, 2004) den muslimske mannen. I slutet av

romanen när Nazneen gör slut med Karim, ”ser” hon honom för första gången och uppfattar inte enbart den bild och föreställning hon själv har haft behov av. Och precis som Ali beskriver den äkta mannen, beskrivs också älskaren i en lätt nedsättande ton och någon att beklaga.

Han kände till världen och han visste sin plats i den. Det var så hon ville minnas honom.

Men så var det ju egentligen inte. Utom på den enda plats där det betydde något, i hennes tankar. Han var den han var. Han rymde motsägelser, precis om hon själv. Kanske till och med i ännu högre grad. Karim hade inte ens varit i Bangladesh. Nazneen kände ett stygn av medlidande med honom. Karim var född utomlands. Han stammade när han talade bengali.

Varför hade hon blivit förvånad över det? Jo, för att hon bara hade sett det hon ville se. Karim hade ingen egen plats i världen. Det var därför han försvarade den (Ali 2003, s. 371).

Romanens gestaltning av människor i allmänhet och av män i synnerhet, representerar en föreställning om köns inneboende skillnader. Pavlenko beskriver detta på följande vis:

... in other feminist frameworks such as cultural feminism /.../ and material feminism /.../ Both of these feminist frameworks often approach men and women as undifferentiated and unitary groups and, as a result, treat gender as an essentialized variable... (2004, s. 54).

Alis skildring ger uttryck för en etnocentrisk och patriarkalisk syn på kvinnan. Genom mannen, älskaren, förlöses kvinnans sexualitet och därigenom blir hon indirekt så stark att hon kan sätta sig emot den äkta mannens längtan att återvända hem. Alis beskrivning av kvinnan, Nazneen, ligger nära den västerländska kvinnans ”negativa spegelbild” (Mohanty 1999). Nazneens längtan efter frihet representeras av en vit konståkerska som hon ser på tv, under sin första tid i England. När Nazneen känner sig riktigt upprorisk struntar hon i att tvätta mannens strumpor, vilket han aldrig uppmärksammar, och hon lagar oaptitlig mat till honom. En gång dristar hon sig till att raka benen och prova mannens byxor. Ali beskriver Nazneens identitetssökande och hennes förstulna uppror med ett lätt overseende. Dessutom får man uppfatt-

ningen av att Nazneen är oerhört naiv. Ali förmedlar här en exotisering men också infantilisering av den Andre genom sin berättelse (jfr Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999; Kubota 2004).

Språk och makt

Språket inom poststrukturalismen ses inte isolerat utan i ett större sammanhang och nära knutet till identitet och makt i samhället (jfr Kubota 2004; Pavlenko & Blackledge 2004). Ali lyfter fram språkets makt ur ett könsperspektiv, om än inte i samhället så i hemmet. Ali låter mannens förtryck av kvinnan synas, bland annat genom hans sätt att oavbrutet tala *till* henne. Detta gäller såväl den äkta mannen som älskaren. Ofta talar Chanu över huvudet på Nazneen, när hon ber honom om vardagliga råd får hon långrandiga tal, först på engelska och sedan översatta, till svar. Hon känner sig förvirrad och tillintetgjord genom mannens sätt att tala. Varken Chanu eller Karim frågar efter Nazneens åsikter då hon antagligen inte förväntas eller bör ha några. Nazneen väljer tystnaden som sitt vapen. Tystnaden kan också ses som ett språk och kan vara effektivt i maktkamper. Dilemmat är att Nazneens tysta protest gentemot mannen inte väcker någon motreaktion då Chanu är allt för upptagen av sig själv för att märka den demonstrativa tystnaden. Vidare nekar han Nazneen att gå en kvällskurs i engelska och återigen utövas mannens makt genom att förvägra kvinnan tillgång till språket.

Som tidigare nämnts skiljer sig Alis språk rent stilistiskt när hon låter männen, Chanu och Karim, uttrycka sig jämfört med kvinnorna, Nazneen och Hassina. Männen får dominera språkligt och utgjuter långa och ordrika haranger. I Nazneens inre monologer är språket återhållsamt och sparsmakat. På så sätt skapas bilden av en förtryckt kvinna som varken förväntar sig eller kräver särskilt mycket plats i tillvaron. Genom systemns brev från Bangladesh, som bland annat hjälper Nazneen att minnas deras mors historia, stärks Nazneen i sin vilja att själv våga ta ansvar och försöka påverka sitt liv. System, Hassina, skildras som en kvinna som försöker ta ansvar för sitt liv men

som faller offer för ett patriarkaliskt, förtryckande samhälle, där klass- och könsskillnader är enorma. Hassinas brev är grammatiskt inkorrekta och talspråkliga. Detta skapar en bild av en utbildad, fattig kvinna som det är ousägligt synd om. Då det i romanen inte diskuteras hur och varför ojämlikheter och olikheter mellan kön och kulturella/etniskt skilda grupper konstrueras, kan berättelsen om dessa bangladeshiska människor tolkas fördomsfullt.

Ali låter berättelsen genomsyras av en hel del arabiska och bangladeshiska ord och meningar. Hon har en ordlista till hjälp i slutet av boken för den oinvigde. Detta uppfattar jag som ett uttryck för att göra berättelsen mer autentisk. Därtill finns en del av dessa namn på exempelvis maträtter och klädesplagg självklart inte som direkta synonymer i vare sig det engelska eller i det svenska språket. Dessutom får man som läsare utan kunskap i bangladeshiska på så sätt också känna en kort stunds frustration över att språkligt exkluderas. Vilket möjligtvis också kan vara författarens syfte.

Förtryckets och emancipationens komplexitet

Som tidigare nämnts menar Kubota (2004) att vi alla deltar i makt och underordning på något sätt. Men i *Brick Lane* problematiseras till exempel aldrig kvinnans och mannens dubbla roller i ett patriarkaliskt system. Man kan som läsare få en uppfattning av att det förtryck som Nazneen utsätts och utsätter sig för enbart är etniskt, kulturellt betingat. Genom att inte äta tillsammans med mannen visar Nazneen sin underordning. Hennes behov är inte viktiga och ska heller inte synas. Detta skulle man kunna ställa i relation till många västerländska kvinnors självsvält och ett sedan länge globalt, patriarkaliskt förtryck av kvinnors behov och rätt att existera på lika villkor. I Alis berättelse lämnas det därhän och man får uppfattningen av att det endast är Nazneens etniska/kulturella bakgrund som är hennes självförnekelses ursprung.

Nazneen vänder sig tidigt emot ödet, till exempel tar hon sitt barn till sjukhus och lämnar på så sätt inte över allt till gud. Vilket hennes egen mor gjorde då Nazneen var för tidigt född. I Alis roman ”straffas” kvinnan de gånger hon tror sig kunna styra eller påverka sitt öde, vilket jag finner något märkligt. Första gången dör Nazneens bebis och andra gången hon känner ett visst oberoende och makt att påverka sitt liv blir hon psykiskt sjuk. Hon kollapsar och det tar tid innan hon återhämtar sig. Hassina, systemen, försöker tidigt ta ödet i egna händer men ”straffas” också gång på gång. Hennes stora kärlek och anledningen till att hon rymmer, misshandlar henne. Hon rymmer återigen, skaffar sig ett arbete men hamnar på gatan som prostituerad. Hassina får heller aldrig några egna barn, vilket hon längtar efter. I slutet av berättelsen har hon arbete som hembiträde hos en familj som förbarmar sig över henne. Nazneen lyckas ta makten över sitt liv och slutligen hävda sin och sina döttrars rätt att välja sina liv och stanna i England. Denna bestraffning av kvinnornas frigörelse samtidigt som Ali i berättelsen uppenbart låter kvinnorna försöka och Nazneen så småningom finna sin ”frihet” är liksom livet självt komplext. Varför detta straff och förtryck? Kanske vill Ali i sin roman poängtera att all förändring, också den som leder till något bättre, är smärtsam.

Slutkommentar

Som Kubota (2004, s. 40-41) påpekar är det viktigt att medvetandegöra hur den vita rasen har fått och lyckats bevara sin makt och att det handlar om historiska och sociala konstruktioner. Hon menar också att det är angeläget att även visa på politiska och ekonomiska maktrelationer:

Appreciating diverse cultures, traditions, and people is certainly important, but it needs to be situated in the critical understanding of culture as a manifold living organism produced by, and influencing, political and economic relations of power (ibid., s. 38).

Precis som Kubota (ibid.) poängterar så är politik och maktrelationer mycket komplexa. Makt är komplicerat och förtryck likaså. Och att

vara medveten om de subtila processer man själv är delaktig i ställer höga krav på individen. I *Brick Lane* (Ali, 2003) fokuseras olikheter och orättvisor mellan könen, mellan etniska bakgrunder och mellan kulturer, däremot berörs sällan grunderna till de politiska och ekonomiska orättvisor och strukturer i samhället som gör detta möjligt – i alla fall inte på ett uttalat sätt. Alis roman, *Brick Lane*, problematiserar, som jag uppfattar det, inte tillräckligt tydligt de faktorer som ligger till grund för (re-)produktionen av kolonisationens och patriarkatets förtryck såväl mot (tidigare) koloniserade folk som mot (främst) kvinnan.

Identitet och kultur påverkas av samhälleliga sammanhang (Kubota, 2004) som är komplexa och emellanåt svåra att blottlägga. I *Brick Lane* beskrivs dessa kulturer och identiteter genom en diskurs delvis präglad av kolonisationens despotism och lämnar som jag ser det därför läsaren med fortsatta frågor kring den samhälleliga kontexten och förtryckets komplexitet.

Referenser

- Ali, Monica (2003). *Brick Lane*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (1999). Den postkoloniala paradoxen, rasismen och ”det mångkulturella samhället” – en introduktion till postkolonial teori. I Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.). *Globaliseringens kulturer*. Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.
- Engblom, Charlotte (2004). *Samtal, identiteter och positionering. Ungdomars interaktion i en mångkulturell miljö*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Bergius, Harald (2003). *Ali knockar brittiska läsare*.
Tillgänglig: <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=174991>
Hämtad 20070128

- Kubota, Ryoko. (2004). Critical Multiculturalism and Second Language Education. I Norton, Bonny & Toohey, Kelleen (eds.). *Critical Pedagogic and Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade (1999). Med västerländska ögon. I Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.). *Globaliseringens kulturer*. Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.
- Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (2004). Introduction: New Theoretical Approches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts. I Pavlenko Aneta & Blackledge, Adrian (eds.). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon, m fl: Cromwell Press Ltd.
- Pavlenko, Aneta (2004). Gender and Sexuality in Foreign and Second Language Education: Critical and Feminist Approaches. I Norton, Bonny & Toohey, Kelleen (eds.). *Critical Pedagogic and Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marjane – En iranska i Europa

– Språk och identitetsskapande i den grafiska romanen *Persepolis*

Qarin Franker

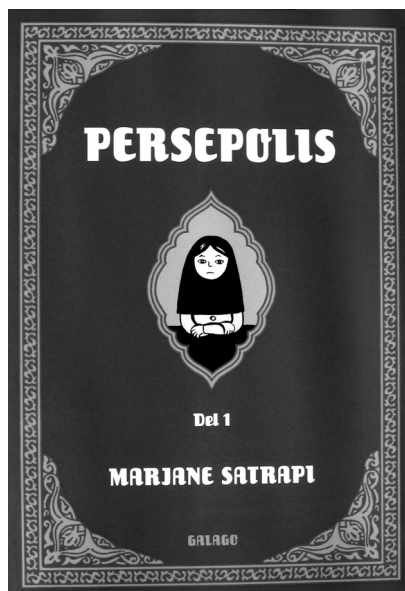
FIGUR 1. Tre bilder av Marjane: 10 år gammal i Iran, tonåring i Europa och som 19-åring tillbaka i Iran (P1:9, P3:47, P4:27)¹.

¹ (Genomgående används förkortningen *P* för *Persepolis*, 1–4 för bok 1 till 4 följt av aktuellt sidnummer.)

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 91–124.

Inledning

Persepolis är en självbiografisk roman i serieform, ”a graphic novel” eller ”an autobiographical comic strip”.² Originalen till *Persepolis*³ är skrivet på franska av Marjane Satrapi. Den första av serieromanens fyra delar gavs ut redan 2001 i Frankrike där den blev en stor succé och i april 2004 kom den första delen i svenska översättning.⁴ Det är sin egen tidiga uppväxt i Iran, sin tonårstid i Österrike och återvändandet till Iran som 19 åring som Satrapi skildrar i böckerna. Marjane Satrapi bor numera i Paris där hon arbetar som konstnär och bokillustratör. Hon är gift med en svensk man och har även en kort tid bott i Sverige.

FIGUR 3. Omslaget på *Persepolis 1* (Den svenska upplagan).⁵

² Skämtserie, tecknad serie (sv) = comic strip (eng) = bande dessinée (fr). Jag kallar *Persepolis* en grafisk roman.

³ Platsen Persepolis heter på persiska Takht-el-Jamshid (Jamshid var en mytologisk iransk kung). Platsens gamla namn är ”Parsa” men är sedan det grekiska storsväldets tid känd under namnet Persepolis. Platsen ligger nära Shiraz (www.persia.org).

⁴ Översättningen till svenska är gjord av Gabriella Theiler. Böckerna är utgivna av Ordfronts förlag Galago.

⁵ Bildmaterialet i artikeln är publicerat med tillstånd från Ordfront förlag, Sverige och den franska utgivaren.

Om författaren – en kort levnadshistoria

Marjane Satrapi föddes 1969 och var alltså tio år när shahen störtades 1979 och den islamska revolutionen segrade i Iran. Hon kallas ibland ”den röda prinsessan” eftersom hon föddes in i en intellektuell och radikal familj samtidigt som hennes morfar var son till den sist Qadjar kejsaren, Nasreddine Shah (www.chris-kutschera.com). Många av hennes släktingar fängslades och torterades för sina åsikters skull under tiden efter shahens fall och under Irans krig mot Irak. För att rädda sitt enda barn undan det allt starkare förtrycket från den islamitiska regimen skickade föräldrarna den blott 14-åriga Marjane till mammans väninna i Wien i Österrike för hon skulle kunna fortsätta i den franska skolan där. Efter fyra år blev hennes längtan efter föräldrarna alltför stor och hon återvände 19 år gammal till Iran. Men det Iran hon mötte var ett land där alla friheter hon tagit för givna i Europa inte fanns. Hon fick anpassa sig till en strikt klädsel med *chador* och t.o.m. de kvinnliga modeller som de skulle teckna kroki efter på konstskolan hade kroppen helt täckt och bar slöja. Efter fem år i Iran inklusive ett misslyckat äktenskap flyttar hon 1994 åter till Europa. Hon kommer in på en konstskola i Strasburg och tre år senare bosätter hon sig i Paris fast besluten att arbeta med barnboksillustrationer. Det gör hon också men hennes vänner som fascinerats av hennes berättelser från barndomen i Iran uppmuntrar henne att göra en seriebok av dem. Och på den vägen är det.

Persepolis 1 har sålt i över 120 000 exemplar i Frankrike och är numera översatt till minst fem andra språk. Marjane Satrapis böcker har getts ut i flera länder däribland Tyskland, USA, Canada, Storbritannien (2003) och Sverige (2004). Marjanes liv har också förändrats och hon uttrycker det i en intervju på följande sätt: ”I am Mrs Nobody and then I produce a book and voila! I am a rich woman” (www.arts.telegraph.co.uk).

Efter *Persepolis*-sviten har Marjane Satrapi skrivit boken *Broderier* i vilken hon skildrar nio iranska kvinnor som trots förtrycket i Iran hittar utvägar och inte är några offer. Hon vill visa styrkan hos de iranska kvinnorna som bl.a. trots stora svårigheter faktiskt utbildar sig i högre grad än männen. *Broderier* gavs ut i USA i juni 2005 och i Sverige 2006.

Innehållet i *Persepolis* 1–4

Persepolis är en berättelse i fyra delar, tecknad i suggestiva svart-vita bilder, där vi får följa Marjane från det att hon är sex år gammal och bor i Iran. Vi får vara med när hennes liv förändras under den islamska revolutionen, hur hon skickas till Europa som tonåring och hur hon efter flera år återkommer till Iran för att sedan som vuxen kvinna åter lämna sitt hemland. Varje bok består av ett antal kapitel med korta rubriker som exempelvis Sjalen, Hjältarna, Vinet, Passet, Pastan och Sminket. Exemplet här nedan är från inledningen av det första kapitlet i *Persepolis 1*. Det är genom det lilla klarögda förvånade barnets blick som vi får uppleva hela historien. Just detta personliga perspektiv parat med den didaktiska, undervisande, ambitionen är det som utmärker hennes stil.

FIGUR 4. Didaktiska ambitioner paras med barnets perspektiv (P1:9).

I den första boken får vi alltså följa Marjanes liv från sex ålder och den första stora händelsen är 1979 när shahen störtas. Utvecklingen i landet blir dock inte mot demokrati som de radikala och liberala krafterna i landet, till vilka Marjanes föräldrar hörde, hade hoppats utan istället införs ett religiöst skräckvälde med stora inskränkningar i den personliga friheten.

I bok två är det 80-tal, klimatet i Iran har hårdnat och kriget mot Irak brutit ut. Familjen, släkt och nära vänner utsätts för krigets våndor, förföljelse och förtryck. Marjane är en både egensinnig och alltför rättfram ung flicka för att kunna inrätta sig i det starkt mullahstyrda samhället och i skolan. Hennes föräldrar beslutar att hon för sin egen säkerhet ska skickas från sitt hemland till ett mer tryggt liv i Europa.

Den tredje boken inleds med att Marjane kommer till en vän till mamman i Österrike, men hon hamnar snart på ett inackorderingshem drivet av nunnor där hon får problem på grund av sin frispråkighet. Hon får nya vänner, provar på både knark och sprit och testar gränser för vad som är möjligt. Hela tiden söker hon efter sin identitet och hamnar i dråpliga men också mer och mer destruktiva situationer. Hennes ständiga känsla av utanförskap förstärker hennes längtan efter mamma, pappa och mormor i Iran och hon beslutar sig efter fem år i Europa för att återvända hem.

I den avslutande boken får vi följa Marjane när hon kommer tillbaka till Iran. En hemkomst som blir allt annat än enkel. Hon har blivit en mycket självständig kvinna och får ta många konflikter med det iranska samhället. Hon försöker att leva ett ärligt men anpassat liv i Iran och gifter sig med en iransk man. Men äktenskapet knakar strax i fogarna, av både yttre och inre påverkan och hon beslutar sig för att återigen bryta upp.

Om det grafiska berättande

Att berätta med bilder är ett starkt och direkt påverkande sätt att kommunicera. Enligt kommunikationsforskaren Lester (2005:55) får visuella budskap oss ofta att reagera såväl intellektuellt som känslomässigt. Marjane Satrapi berättar med enkla, stiliserade och effektiva bilder som förmedlar ett budskap som de flesta nog kan känna igen sig i och som även ofta ger upphov till ett leende igenkännande. Hon berättar sin historia på ett djupt personligt sätt och utifrån just den ålder hon för tillfället befinner sig i. Och det är detta som gör hennes arbete unikt - att bild och text samtidigt som de kan vara både didaktiska och politiska också ger läsaren en känsla av en ironisk, mycket personlig, lite torr humor. Man kan verkligen instämma med de recensenter som menar att hon kan vara stolt över att ha skrivit och ritat en bildserie som avslöjar mer om det nutida Iran än vad många vetenskapliga verk gör (www.chris-kutschera.com).

Hennes berättelse bygger mycket på kontraster och det gäller både textinnehållet och bildmaterialet. Kontrasterna mellan ont och gott, mellan privat och offentligt, mellan inre tankar och yttre språk, mellan glädje och sorg samspejar mycket genomtänkt och väl med hennes svartvita grafiska bilder och förstärker det känslosamma innehållet. Som när pappan inte kommer hem som väntat samtidigt som det pågår demonstrationer mot regimen ute på stan.

FIGUR 5. Var är pappa? Kontraster mellan oro och glädje (P2:36).

Att Satrapi har valt serieformen menar jag är avgörande för den omedelbarhet och den kraft som berättandet får och de känslor som läsandet skapar. Detta understryks även av Lester (2005) som menar att de mest kraftfulla, meningsfulla och kulturellt viktiga budskapen är de som kan kombinera ord och bilder på ett jämlikt och respektfullt sätt. Jag ska strax visa detta genom en rad utdrag självbiografin, men först något om hur Satrapis grafiska berättande har mottagits av recensenter och litteraturkritiker.

Persepolis som politiskt inlägg

Satrapis serieberättande är naturligtvis mycket politiskt. Hon tar ställning mot ayatollornas islamska regim (trots att ingen av dem avbildas) men är även kritisk mot shahens välde och annan fundamentalism var än den finns i världen. Hon har i recensioner jämförts med Pulitzer Prize vinnaren Art Spiegelman och hans kritiska serie Maus (www.randomhouse.com/). Den serieberättelsen är ett starkt politiskt och samhällskritiskt inlägg om Förintelsen, där judarna porträtteras som möss och nazisterna som katter. Nu är inte Satrapi lika aggressiv som Spiegelman utan mer tydlig, personlig och känslösam i sitt uttryck, men ”blottläggandet av det privata blir aldrig något självändamål. Marjanes värld är större än den egna naveln och genom henne blir läsarens värld större” (Helgesson, 2005). Hennes porträtt av det dagliga livet i Iran, med de förvirrande motsägelsefulla skillnaderna mellan livet i och utanför hemmet och det enorma tryck en repressiv regim sätter på varje enskild individ, är oförglömligt.

Utmärkelser för *Persepolis*

Marjane Satrapi tilldelades 2006 års Peter Pan-pris som sedan 2000 årligen delas ut av organisationen Ibby (International Board on Books for Young People). Satrapi fick sommaren 2005 även ta emot en av Seriefrämjandets prestigefyllda Urhunden-plaketter för 2004 års bästa svenska översatta seriealbum. Juryns motivering var att ”Satrapis gripande skildring av sin uppväxt i revolutionens Iran tar läsarna förbi imaginära kulturella och politiska barriärer. Till bokens styrka hör dess personliga berättarröst och tydliga bildberättande.”

Persepolis som genre

Det är inte lätt att åldersmässigt, jag menar avseende läsarnas ålder, placera Satrapis självbiografi. När jag skulle köpa den senaste boken, *Persepolis 4*, blev jag hänvisad till bokhandelns barnavdelning och där bredvid *Tintin*-böckerna stod även *Persepolis*. Det är möjligt att

tonåringar skulle kunna läsa böckerna med behållning men jag tycker inte att de passar för yngre barn. Det är i första hand en serieberättelse för äldre ungdomar och vuxna. Men att det är svårt för bokhandlarna att genreplacera hennes böcker visade sig när jag i en annan affär fanns dem under skylten ”Aforismer, vett och etikett”. Expediten sa att ”här ställer vi böcker som vi inte riktigt vet var de ska passa in”. Kanske kan det vara fördomar mot bilder och illustrationer och just serieformen som fortfarande inte betraktas som lika seriös som vanlig skönlitteratur som påverkar placeringen. Jag menar nog att hennes böcker i alla fall lika mycket riktar sig till en vuxen som till en något yngre publik och därför bör finnas, varför inte bland skönlitteratur för vuxna?

Analys av Marjane Satrapi som språkanalytiker

Sambandet mellan språk, identitet och makt

Jag ansluter mig till den poststrukturalistiska teoribildningen som menar att det finns ett ständigt men föränderligt, sociohistoriskt skapat samband mellan språkideologier, identiteter och maktrelationer (Pavlenko och Blackledge 2004; Bhabha 1990). Man ser på relationen mellan *språk och identitet* som ömsesidigt konstituerande (uppbyggande) på minst två olika sätt. Språket tillhandahåller de verktyg med vilket identiteten kan uttryckas och bli förhandlad med (ord och begrepp mm). Samtidigt påverkar och styr språkideologier och språkpolitik *hur* individen använder och tillåts använda sina lingvistiska resurser för att uttrycka sin egen identitet och värdera andras.

I detta sammanhang kan Bourdieus (1991) tankar vara användbara. Speciellt hans modell av *symbolisk dominans* (”symbolic domination”) är ett redskap för att förstå hur maktrelationer och språkideologier påverkar vardagliga möten mellan människor - de diskursiva praktikerna. Grundläggande för modellen är att infödda majoritetsspråkstalare av det officiella standardspråket i ett land ofta betraktas (och betraktar sig

själva) som högre moraliskt och intellektuellt stående än de som talar en icke-standard varietet eller ett minoritetsspråk. Detta förhållande är ofta utsagt men den makt och den påverkan som det kan ha i vardagsinteraktioner är det som enligt Bourdieu behöver synliggöras.

It is that invisible power which can be exercised only with the complicity of those who do not want to know that they are subject to it or even that they themselves are exercising it (1991, s. 163).

Ofta bygger dessa föreställningar på att man drar felaktiga slutsatser mellan bristande språkbehärskning och brister i moral och beteende som inte sällan, i sin tur, kopplas till vissa kulturer. Bourdieu talar här om *misrecognition*, ett felaktigt erkännande, en feltolkning och en felaktig projicering (Bourdieu 1997, s.171). Detta finns det exempel på i *Persepolis* när Marjanes feltolkning av gränserna för hur och vad man får äta framför TV:n tolkas som iraniers avsaknad av hyfs av nunnorna (som hon bor hos) och tas som intäkt för att hon inte får bo kvar på hemmet.

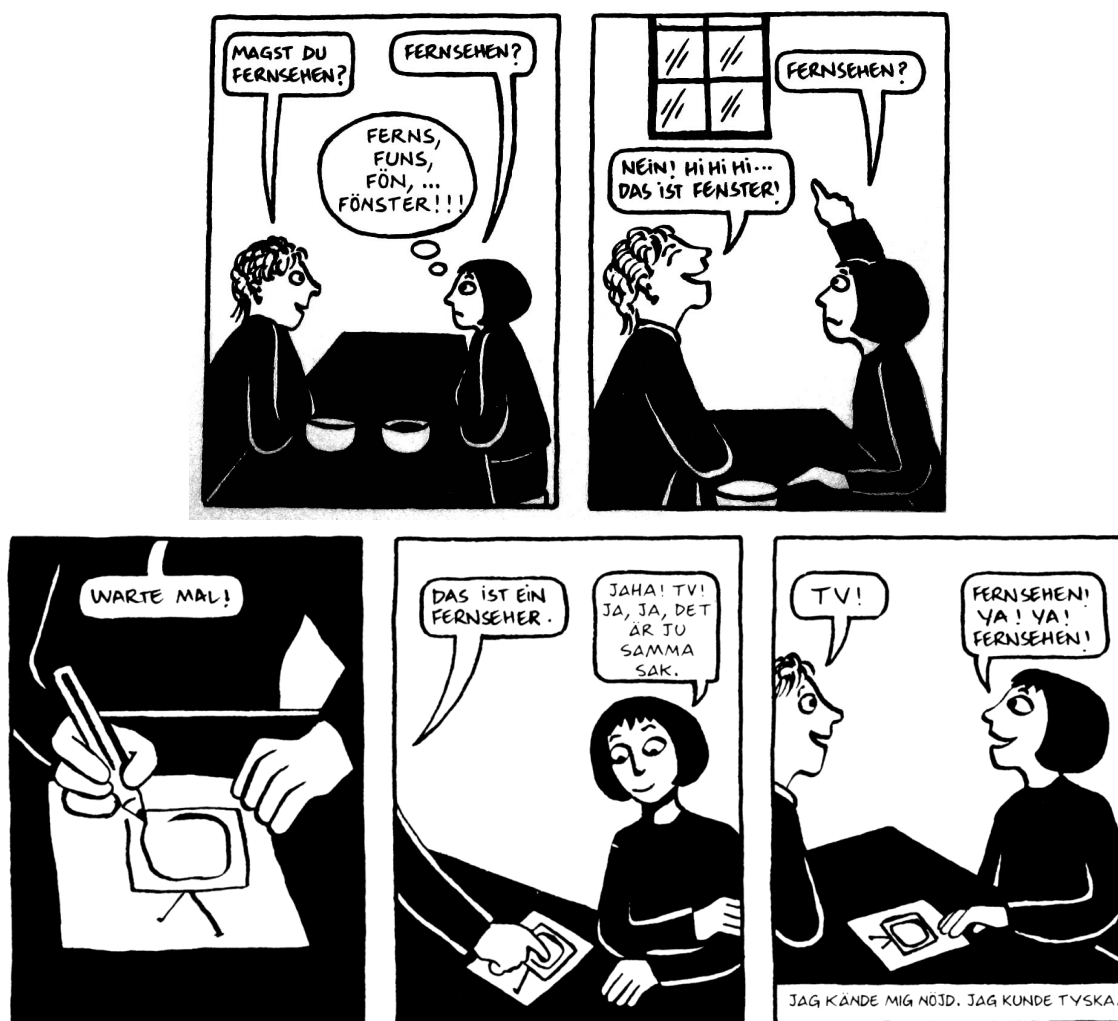

FIGUR 6. Feltolkning av gränser (P3:27).

Språkets roll i romanen

När det gäller språket verkar Marjane Satrapi inte ha reflekterat nämnvärt över dess roll i relation till makt. Underförstått i hennes berättelser ligger föreställningen att språkkunskaper är något som ger status och möjligheter, men detta ses närmast som en självklarhet i Marjanes familj. Antagligen är det anledningen till att varken språk och

språksvårigheter verkar vara något som bekymrar Marjane. Hennes föräldrar är välutbildade, intellektuella och språkkunniga. De ser till att hon tidigt får möta andra språk än modersmålet persiska. Hon går som barn i en icke-konfessionell tvåspråkig fransk-iransk skola, Jeanne d'Arc-skolan i Teheran och när hon kommer till Österrike fortsätter hon sin skolgång i Wien på ett gymnasium där all undervisning sker på franska. Marjane har då visserligen under de senaste tre åren inte läst någon franska eftersom all skolundervisning på andra språk än persiska förbjudits i Iran, så lite "ringrostig" är hon till en början. På inackorderingshemmet dit hon snart flyttas däremot, delar hon rum med en tysk flicka som inte talar någon franska alls. Marjane tycker sig inte ha några större problem med det tyska språket. Att hon har en ganska avslappnad relation till språkinläring och en stor tilltro till sin egen förmåga visar följande exempel:

FIGUR 7. Marjane och det tyska språket (P3:12).

Möjligen kan Marjane känna att det är jobbigt att inte förstå de dubbade filmer som hennes tyska vänner tittar på och då känna sig utanför gemenskapen (P3:13). I övrigt får vi inte veta så mycket om vilken roll de (eller det) språk hon använder sig av har i umgänget med olika kompisar. Satrapi tar inte upp språk som något som hindrar henne varken i skolan eller i relationer till andra. Precis när hon börjat i den nya skolan i Wien söker hon vid ett tillfälle ordet för ”vinkelhake” och skolkamraterna lurar henne och ger henne ordet ”stake” istället (P3:15). Att vissa skolkamrater utnyttjade hennes bristande språkkunskaper till att skämta på hennes bekostnad bekommer henne dock inte nämnvärt utan hon utnyttjar det till sin egen fördel. Hon har ett gott språkligt självförtroende – ett högt språkligt kapital förvisso. Men inte ett starkt symboliskt kapital om man använder Bourdieus terminologi, eftersom Marjane inte får ett fullt erkännande (Bourdieu 1991). Det hindrar inte att Marjane ändå kan bjuda på sig själv i vissa sammanhang.⁶

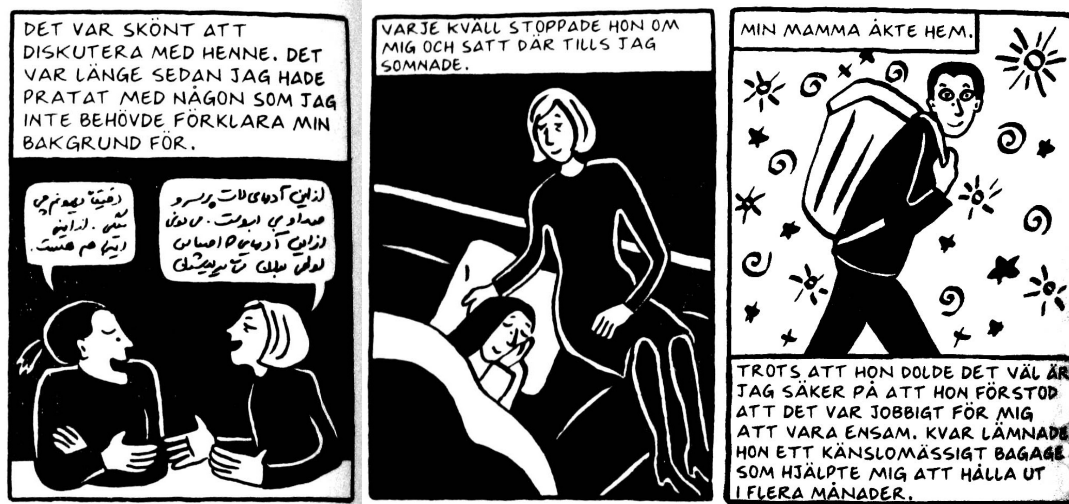

FIGUR 8. Vinkelhaken. Ett exempel på Marjanes språkliga självförtroende (P3:15).

Modersmålet (farsi) verkar hon inte använda alls när hon är i Österrike. Att hon längtar efter att få tala sitt eget språk visar sig när hon vid

⁶ För ytterligare diskussion om Bourdieus kapitalbegrepp se också Julia Großes bidrag i denna volym.

ett tillfälle tar upp hur befriande det känns att få tala sitt modersmål. Det är när hennes mamma kommer på ett kort besök till henne när hon bor i Österrike (P3:56). Känslor av vilsamhet och att allt blir så lugnt och okomplicerat överväldigar henne. Vad de säger kan man som läsare bara förstå om man kan läsa farsi (persiska) eftersom Satrapi använder persiska skrivtecken när hon skriver ut samtalet på modersmålet mellan dem.

FIGUR 9. Modersmålet viktiga funktion för kontakt och vila (P3:56).

Marjane använder också sitt modersmål vid ett par tillfällen när hon behöver avreagera sig sin ilska över hur först abbedissan på inackorderingshemmet och sedan hennes tyska hyresvärdinna behandlar henne. Och hon är så nöjd över att ingen av dem förstår vad hon säger.

FIGUR 10. Modersmålet som verktyg i konflikter (P3:28, P3:71).

Modersmålet fyller alltså minst två funktioner för henne, dels ger det henne en känslomässig trygghet, dels kan det fungera som en ventil för henne i pressade lägen.

Analys och beskrivning av Marjane Satrapi som samhällsvetare

Marjane Satrapi säger att hon skrivit böckerna *Persepolis* delvis som ett svar på västvärldens fördomar mot Mellanöstern.

In today's world it is necessary that people read something like this, so they understand that this other that is so scary, this other that belongs to the "axis of evil", these people have a normal life (www.nb.com).

Hon berättar i en intervju att hon fortfarande, i Frankrike där hon bor, möter en stor okunskap om Iran. Människor som tror att hon, trots att hon är från Iran, pratar arabiska, vilket visar att de inte skiljer på perser och araber. En skillnad som är mycket viktig för iranier och som har sina rötter i den stolthet många känner för sitt kulturella arv med anor från tiden innan araberna invaderade Persien år 642. Många människor tror att Iran alltid har styrts av religiösa fundamentalister och har inte en aning om landets långa historia, säger Satrapi (www.chris-kutschera.com/). Det är för att visa en annan bild av Iran och människorna som nu lever där och har levt där som hon skrivit böckerna om sin egen uppväxt. Hon har alltså ett klart budskap med sina böcker och vill lyfta fram att andra tolkningar än de som dominerar i media är både möjliga, intressanta och viktiga. Hon vill visa vardagens Iran och likheter mellan människor oavsett var i världen man befinner sig. Hon vill få läsaren att identifiera sig med Marjane och känna "Åh, det kunde ha varit jag."

En välbärgad bakgrund

Det perspektiv som Satrapi har är dock präglad av att hon kommer ifrån den allra mest välbärgade klassen i Iran. Hennes familj verkar inte ha några ekonomiska bekymmer och har kontakter inom ministerier och liknande som hjälper dem att trots vidriga omständigheter ändå kunna behålla en ganska god levnadsstandard. Trakasserier och repressalier utsätts de naturligtvis för på grund av att de är aktiva motståndare mot först shahens regim och sedan mot den islamistiska (Ex. s. 24, 41, 54, 62 i P2).

FIGUR 11. Repressalier och motstånd i vardagslivet (P2:41, P2:66).

Vilket parti eller grupp de tillhör sägs inte direkt men de har kommunistiska vänner och talar positivt om socialismen som politiskt system. Genom familjens tjänstepersonal kommer Marjane dock i närkontakt med de fattiga och icke-skrivkunniga i Iran och visar t.ex.

hur de utnyttjades av regimen under kriget mot Irak. Hon är med när deras hembiträdes lille son skickas till fronten som martyr – Marjane får se hans ”nyckel”.

FIGUR 12. Nyckeln till paradiset (P2:32).

Satrapi är väl påläst när det gäller bl.a. politik och sociologi och har tidigt läst både Simone de Beauvoir teorier om kvinnan och Marx dialektiska materialism. Marx och Descartes är viktiga teoretiker för henne. Hennes föräldrar försåg henne tidigt med travar med böcker av filosofisk och politisk natur. Hon ser tydligt att förtryck och fördomar tar olika skepnader och som hon säger i en intervju med *The Middle East Magazine* (2002) om sina upplevelser när hon efter år av förtryck skickades från Iran till Europa: ”Running away from the prejudices of the Iranian mullahs I was faced with preconceived ideas held by Europeans on Iran and Islam”.

I böckerna finns otaliga exempel på hur Satrapi verkligen undervisar oss och ger oss kunskap om förhållandena i Iran under den islamiska regimens förtryckarvälde. Hon ger oss bokstavligen talat en inifrån bild av det iranska nutida samhället och hur det är att leva där som barn, ungdom och vuxen. Men det jag fokuserar i denna text är hennes vändor i sökandet efter sig själv, både som barn i Iran och sedan som tonåring i Wien. Det finns i hennes självbiografiska roman flera situationer som visar hur hon arbetar med att skapa sig en egen identitet och hur detta sker i interaktion med andra individer och samhället omkring henne.

Teorier om identitet, identitetsskapande och positioneringar

Identitetsbegreppet

När det gäller identitetsskapandet eller positioneringen av den egna personen i livet, är detta ett genomgående tema i Satrapis alla böcker. Det är det det handlar om! Vi får följa Marjanes ständigt pågående sökande efter (eller snarare skapande av) vem hon är och vem hon vill vara. Jag utgår i min analys av Satrapis roman från teorier som ser identitetsskapandet som en ständigt pågående process. Teorier som brutit mot så kallade *essentialistiska* teorier som ser identiteten som ett bygge runt en fast oföränderlig kärna. Jag utgår ifrån ett *socialkonstruktionistiskt* identitetsbegrepp där identiteter ses som ett interaktionellt resultat, producerat och framförhandlat diskursivt. Jag ser på identiteter på samma sätt som Pavlenko och Blackledge (2004) uttrycker det när de definierar identitet som:

Social, discursive, and narrative options offered by a particular society in a specific time and space to which individuals and groups of individuals appeal in an attempt to self-name, to self-characterize, and to claim social spaces and social prerogatives (2004, s. 19).

Denna definition fångar in just den känsla och det behov man har av att i olika, speciellt nya, sammanhang försöka visa ”vem man är och vill vara”, men visar även makt och dominansförhållandenas påverkan (t.ex. med uttrycket ”options offered by”). I enlighet med poststrukturalisternas syn handlar det mer om den roll makt och maktrelationer har i hur kategoriseringar görs och används. Man måste i sin bedömning även ta med hur *vissa* identiteter legitimeras *eller* undervärderas i lokala och globala, politiska eller ekonomiska sammanhang/kontexter.

Ur individens perspektiv präglas ungdomstiden av separationen från föräldrarna, relationsskapandet och identifieringen med jämnåriga kompisar, men också av den generella nyfikenheten på världen och ifrågasättandet av rådande sammanhang (Stier 2003). Hur denna livssituation upplevs av Marjane och hur hennes identitetsför-

handlingar gestaltar sig ska jag försöka konkretisera genom att lyfta fram några exempel ur *Persepolis*-böckerna.

Positioneringsprocessen

Man kan i en interaktion tala om ett *positionerande* vilket beskrivs som ett mer dynamiskt begrepp än det statiska begreppet *roll* (Engblom 2004). Det handlar om hur man förhåller sig till andra i en interaktion, hur man positionerar sig och hur man vill uttrycka sin identitet just för tillfället, antingen för att solidarisera sig med gruppen eller för att distansera sig. Resultatet av en sådan process är att man, enligt Engbloms definition, *relevantgör* en identitet genom att "situationellt hitta en plats i en gemenskap eller utanför" (2004, s. 20). Men situationen är inte utan *historik* och de medverkande har *bakgrundskunskaper* och föreställningar med sig som påverkar situationen i nuet. Även *maktrelationer* ingår i den rekvisita som alltid finns med i alla interaktioner. Möjligheten att skapa, uttrycka och få sin identitet bekräftad ges i de diskurser som är tillämpliga för dig vid en viss tid på en viss plats.

Ibland kan det hända att man inte är nöjd med den position man tilldelats och då blir det intressant att undersöka hur en sådan situation kan förändras. Det utrymme man som individ eller grupp har för att sätta upp ett *motstånd mot oönskade identitetspositioneringar* är beroende av just den plats eller situation som är för handen, de sociala och språkliga resurser som står till individens förfogande och hur makten/dominansen är fördelad mellan de som ingår i relationen (Hall 1990). En positionering kan få helt olika effekt beroende på den omgivande kontexten. Hall tar som exempel att positioneringen "svart identitet" kan leda till mycket olika konsekvenser om den sker i USA eller i Sverige beroende på de innebörder vi lägger i "svart".

Om vi överför ovanstående resonemang till kontexten i *Persepolis* böckerna kan vi bl.a. ställa följande frågor om identitet och positionering: Är Marjanes identitet som duktig men oppositionell elev i Iran gångbar i Wien? Har hennes position som dotter till respekterade föräldrar i ett tydligt socialt system någon relevans för henne som ensam i Österrike?

Marjanes identitetsarbete

I detta avsnitt ska jag med hjälp av ett antal exempel ur självbiografin visa vilka möjligheter Marjane har att relevantgöra sin identitet. De frågor som leder oss in i den konkreta texten är följande: Hur relevantgör Marjane sin identitet? Hur hittar hon sin plats *i* olika gemenskaper eller *utanför* dem? Vilken betydelse har a) situationens historik b) de medverkandes bakgrundskunskaper och c) maktrelationer dem emellan? Vad har Marjane för möjlighet att sätta upp motstånd mot önskade identitetspositioneringar?

I min analys koncentrerar jag mig främst på vad som händer Marjane när hon som fjortonåring lämnar Iran för att leva ensam i Österrike och vad som händer henne fram till återfärden till Iran fem år senare. Hon är alltså där under den mest dynamiska tiden för identitetsskapandet – tonårstiden. Och hennes sökande efter sig själv är intensivt och ställs i särskilt tydlig dager i och med att hon är i en ny skola i en ny kulturell och social omgivning och utan sina föräldrars stöd ska hitta ett sätt att vara som är passande. Jag beskriver med hjälp av bilder och text ur *Persepolis* några olika positioneringar som framförhandlas på olika sätt. Jag håller mig här till Engbloms modell (2004, s. 20–23) och ser på hur relevantgörandet av de olika identiteterna sker. Det handlar om olika faktorer som påverkar hennes identitet och vi börjar med att titta på hur hennes och andra inblandade personers olika bakgrundskunskaper påverkar processen. I detta sammanhang använder jag mig också av Pavlenkos och Blackledges analys (2004, s. 21) för olika identitetsprocesser.

”Den duktiga skoleleven med det lilla extra”

När det gäller Marjanes egna bakgrundskunskaper kunde hon mycket konkret, i ett initialskede när hon kom ensam till Europa vid 14 års ålder, utnyttja dels sina skolkunskaper, att hon var en stjärna i matematik, dels att hon var bra på att teckna och göra karikatyrer av lärarna. Detta gjorde henne populär och hon kunde positionera sig i relation till gruppen med skolkamrater och till lärarna som en duktig

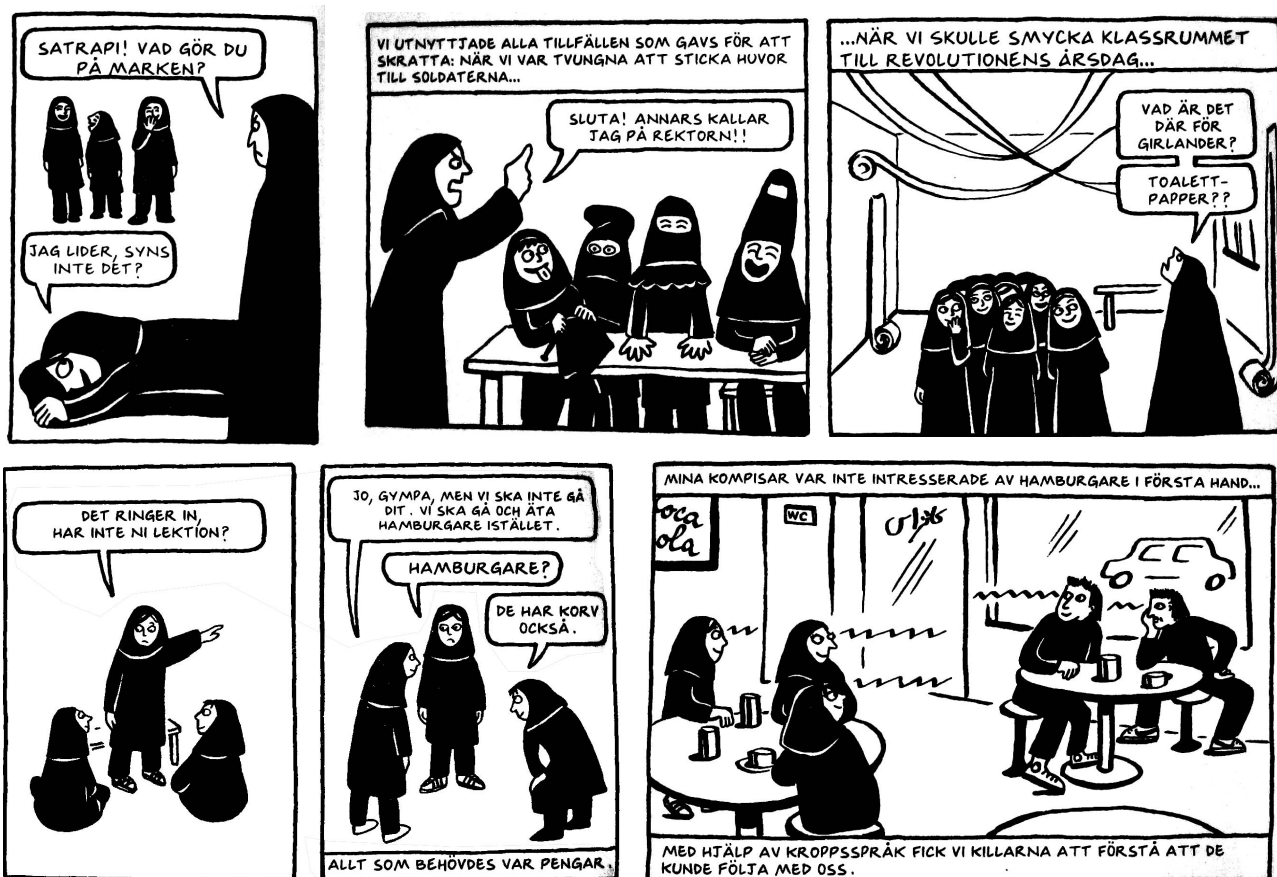
elev. Tryggt och bra. Men den oppositionella delen i henne, den som ger henne positionen av att vara ”något extra” i gruppen får hon genom att hon ritar karikatyrer av lärarna.

FIGUR 13. ”Den duktiga eleven och regelbrytaren” (P3:15).

”Skämtaren”

Hon har tidigare haft rollen som ”skämtare” i skolan i Iran, där hon ledde många upptåg och uppror mot de hårda regler som gällde (P2:30, 44). Varje dag ska eleverna slå sig själva och begråta de martyrer som dött i kriget. Marjane överdriver sin vilja att solidarisera sig.

FIGUR 14. "Skämtaren och regelbrytaren" (P2:30, P2:44).

"Den intressanta"

Men Marjane var även intresserad av att komma in i en grupp med äldre elever. Hon var ju ganska brådmogen: hade läst mycket revolutionärt material och rökte dessutom. Genom en äldre klasskamrat presenteras hon för hennes radikala vänner. De *talade* om revolution och krig men hon hade verkligen varit med om det. Hon blev intressant i det kompisgänget just på grund av att hon faktiskt hade varit med om ett riktigt KRIG. Det gav henne status och ett visst erkännande.

FIGUR 15. "Den intressanta" (P3:16).

Hon positionerar sig i gruppen radikala ungdomar

Genom strategier där Marjane aktivt använder sig av sina bakgrundskunskaper, som hon förstår ger status även i skolan i Wien, skaffar hon sig en position i skolan. De äldre ungdomarnas intresse av henne som udda och lite exotisk passar in i deras oppositionella framtoning. Hon har varit med om krig, hon bor ensam i ett främmande land långt hemifrån trots att hon bara är 14 år och hon röker. Detta sammantaget gör att hon får inträde i gruppen med ungdomar som egentligen är mycket äldre än henne och som lever ett liv med både droger och sex som är chockerande för henne. Detta visar sig senare också ha en förödande inverkan på hennes liv.

"Den exotiska"

Ett exempel på ett slags exotism som kanske kan hänföras till situationens historik, var den status som "exotisk iranska" som hon fick när hon besökte sin rumskamrats familj i Tyrolen. Familjen bjöd in alla vänner och släktingar för att de skulle få träffa en riktig iranska. Det hade ingen av dem gjort tidigare. De var intresserade av att hon skulle tycka om allt "tyskt och tyrolskt" och ordnade även en person som skulle tolka för henne från franska till tyska. De nämnde varken islam

eller kriget utan var helt fokuserade på hennes reaktion på deras egen verklighet, t.ex. den tyska maten.

FIGUR 16. "Den exotiska" (P3:22).

"Utlänningen/invandraren"

Hennes position som överklass i Iran och med ett intellektuellt bagage gör att hon naturligtvis hade ett mycket bättre utgångsläge när hon kom till Österrike jämfört med många andra flyktingar och invandrare. Sett med "Bourdieuiska" ögon har hon ett högt kulturellt kapital och är även van vid att ha makt. När hon blir misstänkliggjord som varande en "vanlig flykting" reagerar hon också starkt och vill inte bli placerad/positionerad i det facket. Det är hennes första riktiga pojk-väns mamma som skriker ordet "RAUS" och pekar på ytterdörren och hon tvingas lämna deras hus. När hon tidigare hade blivit utsatt för diskriminering på tunnelbanan har hon försökt att strunta i det, avfärdat det som inte avsett för henne eller att uttalandet kommit från "en idiot", men nu känns det värre.

FIGUR 17. "Utlänningen/invandraren" (P3:70).

Förlorat kapital

Marjane kom till en välansedd skola där hon kunde kommunicera på undervisningsspråket. En situation som inte gäller för "vanliga" invandrare/flyktingar som ofta tvingas läsa och lära på ett språk som de till en början inte alls behärskar. Det som var svårt för Marjane och det som gjorde henne "svag" var i stället ensamheten – att hon inte hade någon släkting eller vän som hon kunde tala sitt modersmål med och diskutera intryck och upplevelser med. Trots att hon hade ständig kontakt med sina föräldrar via telefon så fanns de ju inte där när det kändes svårt (P3:43, 47). Man kan säga att hennes *sociala* kapital (Bourdieu 1991) var mycket litet i den situation hon befann sig. Det sociala nätverk av vänner och släktingar som ger trygghet och styrka i livet hade hon inte tillgång till och hennes situation blev därför mycket utsatt.

”Integrerad eller förrädare”

Det blir allt jobbigare för henne att skillnaden mellan det liv som hennes föräldrar hoppas och tror att hon lever och det liv som hon i verkligheten lever blir allt större. I sin iver att, som hon säger, assimileras och göra samma saker som sina frigjorda västerländska vänner börjar hon använda droger och alkohol (P3:38, 42). Den kluvenheten som hon stundtals känner gentemot sina föräldrar och sina rötter gör att tillvaron blir allt mer outhärdlig.

FIGUR 18. ”Integrerad eller förrädare” (P3:43).

”Markerat utanförskap”

Marjane blir i ett läge så pressad att hon på en fest förnekar sitt iranska ursprung och svarar när en kille frågar henne att hon är fransyska. När hon dagen efter blir avslöjad och misstänkliggjord måste hon stå upp

för sin iranska identitet och hon gör det med kraft och kan sedan vila i sin mormors ord "var dig själv trogen" och lägger till att det är villkoret för hennes integration.

FIGUR 19. "En stolt iranska" (P3:45).

Marjane markerar vid ett par andra tillfällen sitt utanförskap, i alla fall för sig själv. Hon får efter en föräldrafri fest genom väggen uppleva sin väninna Julies samlag med sin nittonde kille. Marjane som själv är oskuld och inte kunnat tänka sig att ligga med en man förrän hon gift sig med honom! Hon tolkar denna händelse som ett typiskt exempel på den västerländska kulturen och inte som ett exempel på vissa frigjorda ungdomars sätt att bete sig. Och när det gäller själva festen tänker hon: "När vi hade fester hemma dansade vi och åt vi. I Wien föredrog folk att ligga ner och röka" (P3:45).

FESTEN BLEV INTE HELLER SOM JAG HADE TROTT. NÄR VI HADE FESTER HEMMA DANSADE OCH ÅT VI. I WIEN FÖREDROG FOLK ATT LIGGA NER OCH RÖKA.

FIGUR 20. Markerat utanförskap (beskuren bild) (P3:45).

Hon överför alltså och generaliserar dessa ungdomars, enligt Marjanes uppfattning, dekadenta beteende till att gälla hela den västerländska kulturen. Jag tolkar detta också som ett led i hennes förhandlande med sig själv om vem hon är och vill vara. Just denna lockelse av att göra det förbjudna, det som aldrig skulle gå an hemma är stark men när inte gränserna finns, när ingen mer än hon ser och känner att det borde finnas gränser känner hon sig utelämnad och måste markera avstånd.

”Det lilla barnet”

Det som leder till hennes flykt från Österrike och hem till Iran igen är nog att hon inte klarade av att hantera alla frestelser med droger och

ett så fritt sexualliv som var henne främmande och motbjudande samtidigt som det var lockande. Hennes revolutionära vänners lättsinne och nonchalans stod i bjärt kontrast till det allvar hon själv hade upplevt med krig och repression och som hon kände var villkoren för de vänner och släktingar som var kvar i Iran.

När hon blir sviken av sin pojkvän och även av sin hyresvärdinna orkar hon inte vara kvar längre utan vill hem till Iran. Hon gör en noggrann analys av situationen och sin relation till pojkvännen: ”Jag ville att han skulle vara min kille, min mamma, min pappa och min tvillingsjäl, allt på samma gång /.../ det var säkert inte lätt för en kille på nitton år” (P3:87). Marjane hamnar, efter att ha insett hur sviken och lurad hon blivit, bokstavligen på gatan och går ner sig totalt. Helt ensam och sjuk släpas hon en natt till sjukhus där hon lyckas återfå livsgnistan och tar sig sedan hem till mamma och pappa i Iran.

Motstånd mot oönskade identitetspositioneringar

Marjane försöker vara den som läser och hon försöker upprätthålla bilden av att hon är en bra student. Där känner hon sig trygg. Det är en positionering som hon tror kan accepteras och som hon vet är den hennes föräldrar kräver av henne.

Hon protesterar mot den som hon anser felaktiga bild av henne, som ”invandrare” och ”från det muslimska Iran” som vissa ger uttryck för. Hon känner sig stolt över sitt motstånd samtidigt som det stärker hennes utanförskap och gör att den integrering hon önskar försvåras. Annars har hon mycket små möjligheter att bjuda motstånd. Utan sina föräldrar i fysisk närhet känner hon sig utelämnad när det blir för svårt. Hon klarar inte av att sätta gränser själv och i sin önskan att bli älskad och få en trygghet så går hon t.ex. med på att langa knark. Det hela slutar med att hon inte längre orkar med tillvaron och sveket från den ende hon litade på, pojkvännen (Marcus), blir avgörande och hon flyr tillbaka till Iran.

FIGUR 21. "Den hemlängtande". På flygplatsen på väg tillbaka till sina föräldrar i Iran (P3:95).

Avslutning

Identitetsbegreppet och dess relation till språk och makt i Persepolis

Jag menar att vi i Satrapis grafiska roman kan se hur individens val av språk och identitet/positionering i såväl en konkret vardaglig interaktion som i en mer allmän samhällslig diskurs är begränsade av socio-politiska och sociohistoriska skäl men trots det föremål för en oavbruten strid och ett ständigt förhandlande. Vi har också sett att Marjanes olika identitetsval och deras kopplingar till olika språk är beroende av hur tillgängliga olika språkliga och sociala resurser är men framförallt beroende av de rådande maktrelationerna.

Pavlenko och Blackledge (2004, s. 21) särskiljer tre olika typer av identiteter som jag här använder i min analys. De skiljer mellan de identiteter som 1) påtvingas individen i vissa situationer (i tid och rum) och som inte är förhandlingsbara (*imposed identities*), 2) de som är accepterade och inte förhandlade utan förutsatta (*assumed identities*) och 3) de som är förhandlingsbara och är omstridda av grupper och individer (*negotiable identities*).

Vi kan i så fall se vissa av Marjanes identiteter som *förhandlingsbara* t.ex. den duktiga eleven, den intressanta och den integrerade, medan andra identiteter är *påtvingade* och alltså icke förhandlingsbara t.ex. utlänningen, invandraren och den exotiska, och ytterligare andra bara är *förutsatta* utan någon föregående diskussion t.ex. iranskan, muslimen och det lilla barnet. Med detta sätt att se på hennes identitetsarbete kan vi konstatera att Marjane under den turbulenta tonårstiden ständigt arbetar med att förhålla sig till olika identiteter. Berättelsen om hennes identitetsarbete ligger i linje med vad Pavlenko & Blackledge (2004, s. 27) skriver om individer som aktiva och:

...constantly in search of new social and linguistic resources which allow them to resist identities that positions them in undesirable ways, produce new identities, and assign alternative meanings to the links between identities and linguistic varieties.

Denna tilltro till människans kraft att förändra och förändras menar jag är grundläggande för ett poststrukturalistiskt och konstruktionistiskt sätt att se på och använda begreppen språk, identitet och makt, inte längre som ”substantiv” utan som ”verb”. Jag är säker på att Marjanes förhandlande och relevantgörande av sina olika identiteter alltjämt fortgår i de nya kontexter som hon söker sig till eller hamnar i.

Satrapi säger själv i en intervju att ”to become integrated, one must forget entirely where one comes from” (www.chris-kutschera.com). Om hon med detta menar en total assimilering och ett förnekande av sitt ursprung finner jag inte att det stämmer med hennes i övrigt raka hållning: ”Jag är iranska och det är jag stolt över!” (P3:47). Kanske menar hon att hon aldrig kommer att bli helt accepterad i något annat land än i Iran (hemlandet) och aldrig helt integrerad i ett annat land. Hall (1990) tar upp begreppet *kulturell identitet* som varande, inte något med ett fast bestämt ursprung, utan som något som växer fram i en specifik historisk kontext och inte kan förstås utanför den och inte heller utan att man tar hänsyn till de olika kunskaps- och maktsystem som den relaterar till. Detta är något som det vore intressant att fokusera mer på i berättelsen om Marjanes liv i olika kulturella och politiska sammanhang i en som jag ser det unik men tankeväckande och generaliserbar självbiografisk skildring.

Referenser

- Bhabha, Homi (1990). The Third Space: Interview with Homi Bhabha. I J Rutherford (ed.). *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart.
- Blackledge Aneta (2004). Constructions of Identity in Political Discourse in Multilingual Britain. I Pavlenko, Aneta and Blackledge Adrian (Eds.). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd
- Bourdieu Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Engblom, Charlotte (2004). *Samtal, identiteter och positionering: ungdomars interaktion i en mångkulturell miljö*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria, och Thörn, Håkan (1999). En introduktion till postkolonial teori. I Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.). *Globaliseringens kulturer – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Stockholm: Nya Doxa.
- Hall, Stuart (1990). Cultural Identity and Diaspora. I Rutherford (ed.). *Identity: Community, Culture, Difference*. London; Lawrence and Wishart.
- Irvine, Judith and Gal, Susan (2000). Language Ideology and Linguistic differentiation. I Kroskrity (ed.). *Regimes of Languages: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe/Oxford: School of American Research.
- Lester, Paul Marthin (2005). *Visual Communication. Images with Messages*. Belmont: Thomson Wadsworth
- Pavlenko, Aneta och Blackledge, Adrian (2004). New Theoretical Approach to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts. I Pavlenko, Aneta och Blackledge, Adrian. *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Satrapa, M. 2004. *Persepolis 1*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.
- Satrapa, M. 2004. *Persepolis 2*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.

Satrapi, M. 2004. *Persepolis 3*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.
Satrapi, M. 2004. *Persepolis 4*. Stockholm: Ordfront förlag, Galago.
Stier, Jonas (2003). *Identitet. Människans gåtfulla porträtt*. Lund: Studentlitteratur.

Tidningsartiklar:

Dzedina, Annika (2005). Marjanes upväxt i Iran blev prisade serieromaner. I *Lärarnas tidning* nr 18/2005.
Helgesson, Stefan (2005). Läsarens värld växer. I *Dagens Nyheter* 20051015.
Johansson, Eva (2005). *Satrapis rutor stor romankonst*. I *Svenska Dagbladet* 20050918.
Marmgren, Michaela (2005). Marjane Satrapi: *Persepolis* Del 4. I *Göteborgs-Posten* 20050728.

Nätadresser:

<http://www.complete-review.com/reviews/iran/satrapim.htm>
Hämtad 20050901.
www.chris-kutschera.com/%20A/Marjane%20Satrapi.htm
Hämtad 20050901.
www.randomhouse.com
Hämtad 20050901.
www.arts.telegraph.co.uk/core/Content/08/05/2003
Hämtad 20050901.
www.sr.se/cgi-bin/P1/
Kulturnytt. Ny bok av Marjane Satrapi. 20050617.
Hämtad 20050901.
<http://www.ordfront.se/bocker/varaforfattare/MarjaneSatrapi.aspx>
Hämtad 20070919.

Ett nytt land utanför mitt fönster

– Främlingskap ”här” och ”där”

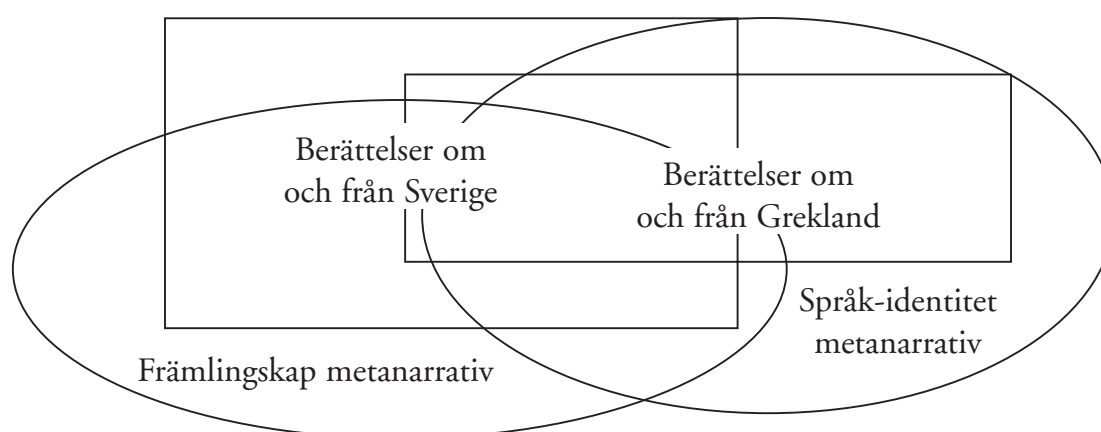
Tünde Puskás

I boken *Ett nytt land utanför mitt fönster* beskriver Kallifatides olika typer av resor. Resor som inte behöver handla om geografiska avstånd eller resemål man har bestämt sig att besöka. Läsaren får ingen kronologiskt uppbyggd historia som skulle kunna hjälpa – som en kompass – att ta sig genom boken. Istället kan man läsa boken som en tankebok, ett kalejdoskop av minnen. De 36 kapitlen gömmer 36 historier och filosofiska skildringar om att vara främling och ändå känna sig hemma, om språkets betydelse, om att vara ”invandrarförfattare”, om resor av betydelse som Kallifatides har gjort genom livet. Författaren skriver i en essäistisk form och håller en väluppbyggd balans mellan sina personliga erfarenheter och sin analys av samhället. Huvudpersonen är Kallifatides själv. Hans familjemedlemmar, vänner, före detta vänner och andra personer som har varit delaktiga i hans liv presenteras som mer eller mindre viktiga aktörer i författarens egna berättelser.

Carlson, Marie (red.) (2007). *Språk och gränser – Om språk och identitetsskapande i skönlitterära verk*. ROSA 11 (Rapporter om svenska som andraspråk). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutet för svenska som andraspråk. Ss. 125–136.

Bokens struktur

Kapitlen i boken står för en blandning av löst sammanhängande korta berättelser och reflektioner. Skildringarna av vardagen pendlar mellan Kallifatides uppväxt i en liten by i Grekland och hans nya liv i Sverige, medan hans reflektioner innefattar tankegångar som handlar om språk, kultur och främlingskap. *Ett land utanför mitt fönster* är en bok som är svår att sammanfatta och därför har jag valt att koncentrera mig kring fyra berättelser som vävs samman genom hela boken: berättelsen om Sverige, berättelsen om Grekland, berättelsen om språket och identiteten, och berättelsen om främlingskap. Dessa berättelser är i vissa avsnitt sammanflätade med varandra medan de i andra avsnitt går isär. Modellen nedan visar hur de olika metaberättelserna går in i varandra. Överlappningarna representerar de mest fängslande delarna av boken – det är mycket fascinerande att läsa om hur en människa brottas med sina identitetsförväxlingar.

FIGUR 1. Överlappande metaberättelser.

Kvadratformerna representerar berättelserna från två olika länder, Grekland och Sverige. Författaren ger en målade beskrivning av resor tillbaka till Grekland. Hans första tid i Sverige, samt de resor han gör i Sverige finns också fängslande beskrivna i boken. På vissa ställen går dessa skildringar in i varandra, till exempel när författaren berättar om möten med sina landsmän som han träffade i Sverige. Berättelserna som på bilden ovan visualiseras med runda former utgör två skilda metaberättelser som på många ställen överlappar varandra men även

med skildringarna från det två länderna som utgör Kallifatides livsmiljö. Kallifatides skriver mycket om främlingskap, inte bara att vara främling i Sverige utan även att känna sig som en främling när man återvänder till sina hemtrakter. Läsaren får en stark beskrivning om hur främlingskapet i Sverige kan se ut från en invandrarförfattares synvinkel. Boken *Ett nytt land utanför mitt fönster* handlar om hur författaren ser på sig själv, på "vi" och "dom" samt om omöjligheten att både behålla sig själv inom ett gammalt och att integrera sig i ett nytt "vi". Men som han säger behöver detta tillstånd inte vara nedbrytande utan det kan också vara befriande.

Vad avses med beteckningen invandrarförfattare?

"Efter trettio böcker på svenska är jag alltså i den senaste litteraturhistorien förpassad till avdelningen invandrarförfattare, en kategori för sig med andra kriterier och värderingar" (Kallifatides 2001, s. 12). Kategorin "invandrarförfattare" är långt ifrån någon enhetlig kategori. Det enda kännetecknet för invandrarförfattare är att de uppfattar sig själva eller är kategoriserade av andra som 'icke svenska' författare. Kallifatides, liksom ett antal andra författare som skriver på svenska uppfattas och presenteras ofta som "invandrarförfattare". En annan författare som periodvis identifieras med denna kategori är Astrid Trotzig.¹ Trotzig, liksom Kallifatides opponerar sig mot denna kategorisering. I en artikel hävdar hon att "'invandrarbiografi' har gjorts till kategori, det filter de [de som kategoriseras invandrarförfattare] och deras verk betraktas genom" (Trotzig 2004, s. 23). Det vill säga författare med utländsk bakgrund (eller de som anses ha utländsk bakgrund) förväntas ha ett "invandraperspektiv" som är annorlunda än författarperspektivet hos "svenska" författare. Den insikten understryker även författaren och cancerforskaren Georg Klein, som flyttade till Sverige 1947 och som skriver enbart på svenska. I en intervju (2004-09-13) uttrycker han det på följande sätt: "Svenskarna är mest intresserade av hur någon som kommer utifrån ser på dom".

¹ Astrid Trotzig blev adopterad från Korea 1970. Hon skriver om sina erfarenheter i sin debutroman *Blod är tjockare än vatten* (1996).

Författaren som språkanalytiker

En av huvudpelarna i Kallifatides' essäsamling är berättelsen om språket. Han förhåller sig till språk på olika sätt. I kapitel 1 beskriver han hur hans brytning gör honom synlig och avslöjar att han är en främling i Sverige (Kallifatides 2001, s. 7). Att behärska det svenska språket inte har gjort honom svensk är ett återkommande tema. Trots att han skriver på svenska och har ansträngt sig för att närma sig den svenska kulturen på alla möjliga sätt, förblir han en invandrarförfattare och en främling; det vill säga språket räcker inte, man blir inte svensk bara för att man har skrivit trettio böcker på svenska.

I kapitel 13 beskrivs ett mångdimensionerat förhållande till det nya språket. ”I början då jag var en främling som skulle erövra främlingskapet kastade jag mig över det nya språket, likt en utsvulten hund över en saftig köttbit” – skriver författaren (ibid., s. 51). I början fungerar det svenska språket som dörren till författarfriheten. ”Som författare har jag aldrig varit friare än i dessa första dikter då skrivandet inte var bundet vid futtigheter som mening, betydelse, avsikt” (ibid., s. 52) – men detta förhållande varar inte länge.

Det blev, som sagt, en kort förlovning med friheten. Vi skildes utan större bitterhet och jag gifte mig med meningen. Det äktenskapet skulle inte avbrytas med mindre än att jag blev schizofren (ibid.).

Kallifatides syn på relationen mellan språk och ens syn på världen kan jämföras med den amerikanske lingvisten och antropologen, Edward Sapirs välkända tes, i vilken denne hävdar att:

Human beings do not live in the objective world alone, nor alone in the world of social activity as ordinarily understood, but are very much at the mercy of the particular language which has become the medium of expression for their society. It is quite an illusion to imagine that one adjusts to reality essentially without the use of language and that language is merely an incidental means of solving specific problems of communication and reflection. The fact of the matter is that the "real world" is to a large extent unconsciously built up on the language habits of the group (Sapir 1929, s. 69).

Liksom Sapir menar Kallifatides att det finns en lingvistisk relativitet, det vill säga att innehållet i enskilda ord är intimt knytet till kultur eftersom språket självt är en kulturell produkt som vi socialiseras in i. Han hävdar till exempel att man inte fullständigt kan erövra ett språk som vuxen för att det finns vissa ontologiska och logiska skillnader mellan språken.

”Det intressanta med dessa skillnader” skriver han är ”att man kan lära sig dem, men inte anamma dem” (Kallifatides 2001, s. 148).

I varje fall inte om man lär sig det nya språket som vuxen, vilket jag har gjort. Min hjärna var helt enkelt stämplad. Made in Greece stod det på den. Det är givetvis inte något jag beklagar. Men det innebär att jag hur gärna jag än skulle vilja inte kan bli svensk (ibid.).

Berättelsen om hur författaren förhåller sig till språk genomsyrar hela boken. Det finns en spänning mellan modersmålet och det nya språket. Likheterna och skillnaderna mellan grekiska och svenska diskuteras på olika nivåer och på olika sätt. Kallifatides framställer sig som språkfilosof som diskuterar språkens logiska struktur och deras förhållande till ontologin, estetiken och moralen. Enligt honom är orden inte neutrala:

De är täckta av århundradens lava av mänskliga erfarenheter, känslor, upplevelser och värderingar. Att lära sig ett nytt språk blir på det sättet en genomgripande resa in i ett annat medvetande om världen och livet (ibid., s. 52).

Kallifatides språkfilosofi sätts även i praktik i ett kapitel som kretsar kring ordet *filótimo*. Man kan inte hitta en direkt översättning till svenska men ordet betyder ungefär ’att älska sin heder’. På grekiska står ordet *filótimo* för en hel morallära om heder och ära (ibid., s. 46–48). Hans beskrivning vad *filótimo* innebär i Grekland och vad hans egen *filótimo* betydde för hans liv i Sverige är en kort studie både i språkfilosofi och i idéhistoria, samt en reflektion kring hur vissa kulturella mönster kan anpassas till nya kontexter.

Författarens egna erfarenheter träder fram i berättelser som handlar om kopplingen mellan landskapet och språket. Kallifatides hävdar att orden och platser hör ihop. Lärdomen från en kyrkogård på Visingsö är att det svenska landskapet kräver svenska ord för att "[l]andskapet förstod helt enkelt inget annat språk än svenska. Här skulle man ligga som en främling bland främlingar. Här var döden svensk" (ibid., s. 113). Kallifatides gör kopplingar inte bara mellan språket och landskapet men även mellan språket och känslorna. När hans dotter undrar över hur det skulle kännas att vara förälskad på grekiska sammanfattar Kallifatides sina egna erfarenheter på följande sätt:

Det är onekligen något särskilt med att älska på det egna språket. Det förefaller vara det enda naturliga. Man har en själ och den själen har sitt språk. När man är främling måste man skaffa sin själ ett nytt språk (ibid., s. 91).

Genom en rad olika beskrivningar avslöjar författaren en hel del om sin privata relation till både svenska och grekiska. Att tala det ena eller det andra har olika konsekvenser i olika kontexter. I kapitel ett beskriver Kallifatides sitt möte med en okänd man som angrep honom på öppna gatan för att han blev provocerad av författarens brytning. I denna situation avslöjade hans brytning författarens främlingskap. Den som bryter kan tala en aldrig så perfekt svenska, främlingskapet röjs ändå. De som talar svenska som sitt modersmål kan snabbt bedöma vem som är infödda talare av svenska och vem som talar svenska som andraspråk (Boyd 2004, s. 427). Negativa attityder till brytning är ganska vanliga, "[d]essa bedömningar är kulturella och beror på våra kunskaper om vilka grupper förknippas med olika uttalsmönster" (ibid., s. 431). I den första berättelsen i boken blir Kallifatides identifierad som turk utifrån sin brytning, "en jävla turkdjäväl" (Kallifatides 2001, s. 7), en främling som skall hem från Sverige. Denna skildring är ett exempel på när främlingskapet är påtvingat.

Å andra sidan väljer han själv i ett litet kafé i sina hemtrakter att vara främling. Kallifatides berättelse om att vara främling i Grekland är gripande. Handlingen försiggår i ett kafé författaren tar sig in på en morgon. När han kommer in möts han av en reaktion han inte har förväntat sig och han väljer att åta sig den identitet han tilldelades i den specifika kontexten:

...[d]e såg på mig med den vänliga ironi man ser på turisterna och nickade åt mig. Jag ville säga att jag var grek, men det föll sig inte naturligt på något sätt /.../ Så jag höll god min, beställde kaffe på engelska (ibid., s. 127–128).

Kallifatides föredrar här engelskan framför grekiskan för att inte behöva ge några förklaringar. Han väljer främlingskapet genom att tala engelska.

Författaren som samhällsanalytiker

Författaren har en tydlig position som samhällsanalytiker. Han skriver både om sin tidigare position i det grekiska samhället och om sin position i det svenska samhället. Han beskriver dessa samhällen genom sina egna erfarenheter, men samtidigt drar han också generella slutsatser. ”Vi lever och handlar inte i enighet med en fastställd identitet, utan i enlighet med samhällets regler och vår position i det”, skriver han på sidan 33. Sin position i det grekiska samhället ifrågasätter han genom att emigrera därifrån och genom att skaffa sig ett nytt liv i Sverige. I det grekiska samhället får han positionen av en utvandrare som har lämnat sitt gamla liv och det gamla hemlandet. I det svenska samhället förblir han å andra sidan invandrare oberoende hur många år han har bott där. Kallifatides ställer sig frågan om det svenska samhället har förmågan att acceptera en invandrare som en av dem. Som slutsats driver han att ju mer han kommer in i det svenska samhället desto mer påpekas att han är en främling. Ändå finns det en viss optimism för framtiden:

...[f]rämlingskapet har lärt mig leva i ödmjukhet inför de stora krafter som får samhället att utvecklas vidare mot större tolerans och öppenhet. Det är inte lätt och det går inte fort, men det går. Faktum är att det har gjort det mest hela tiden (ibid., s. 80).

Identitetsskapande och narrativitet i olika kontexter

Vad Kallifatides redogör för i sin bok är vad som händer med ”den gamla identiteten” och hur den ”nya identiteten” konstrueras i två olika sammanhang, huvudsakligen i Sverige, men också i det gamla hemlandet Grekland. Vilka identiteter är tillgängliga för Kallifatides? Hans egen analys leder till konstaterandet att han är främling både i Sverige och i Grekland. Denna främlingsidentitet konstrueras på olika sätt, i första hand genom olika berättelser om främlingskap men också genom språket i form av ”linguistic games”. Pavlenko och Blackledge (2004, s. 18) hävdar att berättelser om identitet:

...offer a unique means of resolving [the] tension /.../ between fragmented, decentered, and shifting identities experienced by groups and individuals and their desire for meaning and coherence.

Det är exakt vad Kallifatides gör i sin bok. Han skapar ordning. Eftersom han inte finner att han kan konstruera en berättelse om den nya svensken (jfr Pavlenko 2004, s. 34–67) bygger han upp en berättelse om främlingskap. Främlingskap är ett sätt att betrakta sig själv och genom sig själv, omvärlden. Men är det en ny identitet, är det en berättelse eller är det ett namn på många olika saker, som får uttryck i olika språkliga praktiker?

Identiteter, enligt det poststrukturalistiska perspektivet, “skapas genom de föreställningar och bilder vi identifierar oss med och i den språkliga ordning som sätter namn och begrepp på dessa föreställningar” (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 34). Främlingsidentiteten konstrueras i ett samspel mellan olika föreställningar om vem man är, men enligt Kallifatides finns det inte tillräckligt många begrepp att välja mellan. Främlingsidentiteten är inte ett val utan den är något slags påtvingad verklighet.

Det var viktigt att inte bli en främling i mina landsmäns ögon, sedan blev det viktigt att inte vara en främling i svenskarnas ögon /.../ Det fanns ett steg till, nämligen att bli främling inför sina egna ögon. Det ville jag inte, för att jag visste vad det innebar (Kallifatides 2001, s. 13).

Det vill säga man kan förhålla sig till främlingskapet på olika sätt. Författaren väljer att försöka behärska det, och det gör han genom språket eller snarare språken.

Den analytiska modellen Suresh Canagarajah (2004, s. 266-289) beskriver i "Multilingual Writers and the Struggle for Voice in Academic Discourse" har hjälpt mig att lyfta Kallifades text till ett teoretiskt plan. Canagarajahs modell kopplar ihop fyra begrepp: identitet, roll, subjektivitet och röst. Han hävdar:

...[t]hese three constructs – identity, role, and subjectivity – which are largely extralinguistic (because they are relatively less linguistically constituted compared to voice) can be imposed on us or ascribed to us. But it is at the level of *voice* that we gain agency to negotiate these categories of the self, adopt a reflexive awareness of them, and find forms of coherence and power to suit our interests (Canagarajah 2004, s. 268).

Genom att hitta sin röst skapar Kallifatides en position som möjliggör för honom att förhandla innehållet i kategorier som till exempel invandrarförfattare och främling. Förhandlingen sker genom författarens verktyg: språket. Kallifatides erövrar sin omgivning genom språket. Hans iakttagelser i berättelserna om både Grekland och Sverige förstärks genom associationerna till både svenska och grekiska.

Kallifatides bok innehåller flera berättelser om hur hans främlingsidentitet skapas genom språkliga praktiker (jfr Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999, s. 18). I Sverige identifieras han av sin omgivning som främling på grund av sin brytning, och på grund av sin biografi. Å andra sidan skriver han mycket om hur hans egna språkliga praktiker påverkar identifikationsprocessen. Enligt Kallifatides konstrueras främlingskapet inte bara av samhället. Kallifatides tilldelas inte enbart främlingskapet han erövrar det också. Främlingskapet han beskriver karakteriseras av ett tillstånd "där man varken är det man har varit eller det man har blivit" (Kallifatides 2001, s. 129).

Litteratur

- Benito, Miguel (2005). Invandrarförfattare i det offentliga samtalet. I *Aktuellt om Migration* 2005:2
Tillgänglig: www.immi.se/aom/2005/artiklar2005/invandrarforfattare.htm
Hämtad: 20070123.
- Boyd, Sally (2004). Utländska lärare i Sverige – attityder till brytning. I Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg (red.) *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. Ss. 419–436.
- Canagarajah, Suresh (2004). Multilingual Writers and the Struggle for Voice in Academic Discourse. I Pavlenko, Aneta & Blackedge, Adrian (red.). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, Clevedon: Multilingual matters Ltd. Ss. 266–289.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (1999). Den postkoloniala paradoxen, rasismen och ”det mångkulturella samhället” En introduktion till postkolonial teori. I Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.) *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa. Ss. 13–57.
- Kallifatides, Theodor (2001). *Ett nytt land utanför mitt fönster*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Pavlenko, Aneta and Adrian Blackedge (2004). Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts. I Pavlenko, Aneta & Blackedge, Adrian (red.). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Clevedon: Multilingual matters Ltd. Ss. 1–33.
- Pavlenko, Aneta (2004). ”The Making of an American’: Negotiation of Identities at the Turn of the Century. I Pavlenko, Aneta & Blackedge, Adrian (eds.). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, Clevedon: Multilingual matters Ltd. Ss. 34–67.
- Sapir, Edward (1929). The Status of Linguistics as a Science. I David G. Mandelbaum (red.) (1956). *Culture, Language and Personality*. Berkeley, CA: University of California Press. Citerad i Daniel Chandler The Sapir-Whorf Hypothesis.
Tillgänglig: www.aber.ac.uk/media/Documents/short/whorf.html
Hämtad: 20070123.

Trotzig, Astrid (2004). Biografi som kategori. *Pequod*.
Trotzig, Astrid (1996). *Blod är tjockare än vatten*. Stockholm: Bonnier.

Om författarna

Marie Carlson, fil dr. i sociologi, forskare vid Institutionen för kultur, estetik och medier/Centrum för Kulturstudier, Göteborgs universitet. Hon disputerade 2002 på en avhandling i sociologi om syn på kunskap och lärande inom SFI-undervisningen (SFI = svenska för invandrare). Under 2005-2007 innehade hon post-doc-tjänst halvtid vid Institutet för svenska som andraspråk, Göteborgs universitet. Hon leder det UVK-stödda projektet *Genus och etnicitet i text och praktik – Interaktion och tolkning kring pedagogiska texter* (beräknat avslut dec 2008).

Catarina Economou, fil lic. Malmö högskola, Lärarutbildningen. Licentiatavhandling 2007: *Gymnasieämnet Svenska som andraspråk – behövs det?* Avhandlingens övergripande syfte är att utforska vilket berättigande kärnämnet svenska som andraspråk har på gymnasiet. Economou undersöker bl.a. vilka skillnader som finns mellan de båda svenskämnena, vilken syn lärare och elever har på ämnet svenska som andraspråk och vilka specifika skriftspråkliga behov andraspråkselever kan ha.

Qarin Franker, fil lic. i svenska som andraspråk. Adjunkt vid Institutionen för svenska språket/Institutet för svenska som andraspråk, Göteborgs universitet. Licentiatavhandling 2007: *Bildval i alfabetiseringsundervisning – en fråga om synsätt* ROSA-rapport nr 9, Institutet för svenska som andraspråk, Göteborgs universitet. Studien ingår i forskningsprojektet *Lågutbildade invandrare och analfabeters möte med text och bild – språkliga och kulturella aspekter på delaktighet och demokrati* vid Göteborgs universitet.

Julia Große, doktorand vid Institutionen för svenska språket/Instituttet för svenska som andraspråk, Göteborgs universitet. Avhandlingsprojekt: *Fraseologi i språkbruket bland ungdomar i flerspråkiga storstads- miljöer i Sverige*. Avhandlingsprojektet är knutet till forskningspro- jektet *Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstads- miljöer*. Projektet syftar till att beskriva och analysera språk och språk- bruk hos sammanlagt 222 gymnasieelever som lever i multietniska storstadsområden i Stockholm, Göteborg och Malmö.

Annette Johnsson, doktorand inom Nationella forskarskolan i naturvetenskapens och teknikens didaktik, Lärarutbildningen Malmö högskola. Avhandlingsprojekt: *Lärarstudenters diskussioner på nätet*.

Susanne Jämsvi, fil mag. i pedagogik. Arbetar med högskolepeda- gogisk utveckling och svenska som andraspråk vid Högskolan i Borås. Magisteruppsats i pedagogik tillsammans med Lill Langelotz: *Det tar vi sen, i en annan kurs – Talet om mångfald i kursplanerna inom det all- männa utbildningsområdet i lärarutbildningen*. Rapport från Centrum för lärande och undervisning NR 8: 2006, Högskolan i Borås.

Lill Langelotz, fil mag. i pedagogik. Arbetar med högskolepedagogisk utveckling och svenska som andraspråk vid Högskolan i Borås. Magisteruppsats i pedagogik tillsammans med Susanne Jämsvi: *Det tar vi sen, i en annan kurs – Talet om mångfald i kursplanerna inom det all- männa utbildningsområdet i lärarutbildningen*. Rapport från Centrum för lärande och undervisning NR 8: 2006, Högskolan i Borås.

Tünde Puskás, doktorand vid Tema Etnicitet, Linköpings universitet – Campus Norrköping. Avhandlingsprojekt: *”We belong to them” – Storied identifications in territorial and non-territorial minority settings*. Fokus i avhandlingen är etniska och nationella identifikations- processer.

Anette Wahlandt, fil mag. i litteraturvetenskap och svenska språket. Arbetar f n med pedagogiskt utvecklingsarbete på ABF i Göteborg. Har tidigare arbetat som adjunkt vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. Utvecklade bland annat tillsammans med Carina Carlund kursen *Mentorskap för mångfald* – en kurs som ingick i ett projekt som erhöll EU medel.

ROSA. Denna rapport är nummer 11 i den oregelbundet utkommande serien ROSA (*Rapporter Om Svenska som Andraspråk*) som utkommer vid Institutet för svenska som andraspråk, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

DENNA RAPPORT innehåller åtta artiklar om språk och identitetsskapande i några skönlitterära verk. Det handlar om identitet och självbild – om meningsskapande och interaktion – och det handlar om makt- och dominansförhållanden relaterade till kategorier som kön, klass och etnicitet. Genom språket dras gränser och med språket som medel upprättas normer. Artiklarna är skrivna inom ramen för en forskarutbildningskurs vid Institutet för svenska som andraspråk vid Göteborgs universitet. Kursen, som hade rubriken ”Svenska som andraspråk ur utbildnings- och samhällsperspektiv”, ville utifrån olika teoretiska och metodiska perspektiv ge en orientering kring aktuell andraspråksforskning med fokus på samhälle och utbildning. Ett särskilt syfte var att ge de studerande verktyg att kritiskt granska förklaringsmodeller och forskningsmetoder av betydelse för att förstå sociala processer och mänskligt handlande i förhållande till språkideologiska och språkpolitiska frågor i samhälle och utbildning. Som en uppgift ingick att läsa ett skönlitterärt verk med lämplig tematik och med hjälp av aktuella teorier diskutera författarna som språk- och samhällsanalytiker. De skönlitterära verk som ingår är:

Brick Lane av Monica Ali.

Du är alltså svensk? En triptyk av Lena Andersson.

Ett tillfälligt möte av Nadine Gordimer.

Ett öga rött av Jonas Hassen Khemiri.

Ett nytt land utanför mitt fönster av Theodor Kallifatides.

Damernas Detektivbyrå av Alexander McCall Smith.

Persepolis 1-4 av Marjane Satrapi.

RAPPORTEN kan med fördel användas inom t.ex. grund- och forskarutbildning i svenska som andraspråk, kultursociologi och pedagogik och inom lärarutbildningen, men också läsas av den som är intresserad av att läsa skönlitteratur och uppmärksamma författare även som språk- och samhällsanalytiker.